

„U godišnjaku ‘Topola’ iz 2020. našu pažnju je posebno privukao prilog pod naslovom ‘Nastavni čas povodom Dana sjećanja na žrtve Drugog svjetskog rata’. Listanjem ovog broja časopisa ‘Topola’ nameće se utisak da koliko god da je prošlo od svih tih zločina oni nikada neće toliko zastariti da sa njima ne bi bile upoznate mlađe generacije. Zato održani ‘nastavni čas’, i uredničko uključivanje pisanog izveštaja o njemu u ovom broju lista ‘Topola’ zaslužuju svaku pohvalu.“

Aron Albahari, „Nastavni čas“, *Jevrejski pregled*, br. 1, Beograd april/maj 2021.

Топола: часопис
ЈУ Спомен-подручја Доња Градина

Година VII, број 7

Уредник:

Тања Тулековић

Редакција:

Тања Тулековић
Дејан Мотл
Драган Тркуља
мр Владан Вуклиш
мр Драган Давидовић
др Дарио Видојковић

Лектура:

Татјана Атлагић Остојић

Издавач:

ЈУ Спомен-подручје Доња Градина

За издавача:

Тања Тулековић

Припрема за штампу: Владан Вуклиш

Тираж: 300

Штампа: Графид д. о. о. Бањалука

Рјешењем Министарства просвјете и културе Републике Српске број 07.06/053-8/2015-4 од 29. 5. 2015. године, стручни часопис „Топола“, Демировац, уписан је у Регистар јавних гласила под редним бројем 660.

Процес рецензирања радова обавља се анонимно.

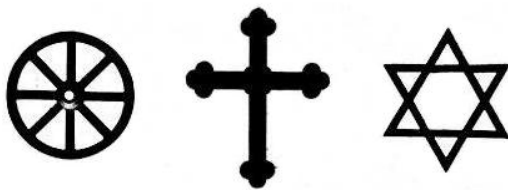
Топола

часопис ЈУ Спомен-подручја

Доња Градина

Година VII, број 7.

Доња Градина 2021.

Topola*

Journal of the Memorial Zone

Donja Gradina

Year VII, issue 7.

Donja Gradina 2021.

* **Topola (Топола)**, noun — **Poplar** [Lat. *Populus*]; the “Poplar of Horror” was a poplar tree located at the confluence of Sava and Una rivers, used as gallows by the executioners from the Jasenovac Concentration Camp.

Напомена: Ставови изражени у објављеним текстовима не одражавају нужно ставове или вриједности редакције или њених појединих чланова. За садржај текстова одговорни су искључиво аутори.

Disclaimer: Statements formulated in the following texts do not necessarily reflect the opinions and values of the editorial board and its individual members. The authors are exclusively responsible for the content of their papers.

Садржај

Студије о рату и геноциду

Марко Јанковић: „Село Котурови у Другом свјетском рату“	11
Мирко Димић: „Усташки злочин над Србима у селу Шеварлије 18. јуна 1944. године“	30
Василије Козлина: „Покољ у Хрватском Благају“	58
Branislava Milošević: „Prezentacija Spomen-područja - muzeja koncentracionih logora“	67

Документи и сјећања

Тања Тулековић: „Послијератно болно трагање породица за несталим члановима“	95
Биљана Торбица Ђурковић: „Страдање Дујка Ђурковића“	109
Шћепан Алексић: „Јасеновачки страдалник Тодор (Шћепанов) Алексић (кратки биографски подаци)“	111
Александар Љубичић: „Страдања у Лијевчанском Поткозарју 1941–1945: страдање породице Љубичић“	113
Никола Недимовић, Михајло Јовић, Зоран Хелета: „Страдање Срба из Балатуна, Велиног Села, Остојићева и Трњака у усташким логорима у НДХ“	128
Василије Козлина: „Страдање породице Козлина“	132
Синиша Симикић: „Страдање Александра Сикимића“	134
Зоран Тошић: „Страдање Вукана Тошића“	136

Ставови

Ненад Антонијевић: „Савремено сећање на српске жртве хрватског геноцида у НДХ 1941-1945. и чување идентитета крајишких Срба“	141
--	-----

Прилози

Ђорђе Вуковић: „Сутјеска - Монографија 1962-2017. 55 година заштите и очувања наслеђа“	165
Мира Радојевић, рецензија каталога изложбе: „Концентрациони логор Јасеновац 1941-1945. године“	178
Драго Његован: „Документа о усташким зверствима 1941-1942. године“ (приказ)	180
In memoriam: Бошко БОРЈАНОВИЋ	186
In memoriam: Базил ЗУКОЛО	189
In memoriam: Др Милутин ВУЧКОВАЦ	191
Упутство сарадницима / Instructions for authors	194

Contents

Studies of War and Genocide

Marko Janković: "The Village of Koturovi in the Second World War"	11
Mirko Dimić: "Crime of the Ustaše on the Serb villagers in Ševarlije, 18 June 1944"	30
Vasilije Kozlina: "Killings in Hrvatski Blagaj"	58
Branislava Milošević: "Presentation of memorial zones - concentration camp museums"	67

Documents and Testimonies

Tanja Tuleković: "Painful post-war search of families for their missing kin"	95
Biljana Torbica Đurković: "Death of Dujko Đurković"	109
Šćepan Aleksić: "Todor Aleksić, a martyr of Jasenovac (short biographical data)"	111
Aleksandar Ljubičić: "Suffering in the Lijevo Potkozarje, 1941-1945, and the ordeal of the Ljubičić family"	113
Nikola Nedimović, Mihajlo Jović, Zoran Heleta: "The suffering of the Serbs in Balatun, Velino Selo, Ostojićevo and Trnjak in the Ustaša camps"	128
Vasilije Kozlina: "Suffering of the Kozlina family"	132
Siniša Sikimić: "Death of Aleksandar Sikimić"	134
Zoran Tošić: "Death of Vukan Tošić"	136

Perspectives

- Nenad Antonijević: “Contemporary remembrance of Serb victims of genocide in the Independent State of Croatia 1941-1945 and the safeguarding of the Krajina Serbs’ identity” 141

Contributions

- Đorđe Vuković: Sutjeska, Monograph, 1962-2017, 55 years of heritage safekeeping and protection” 165
- Mira Radojević, review of the exhibition catalog: “Konzentracioni logor Jasenovac 1941-1945” 178
- Drago Njegovan, review: “Documents on the Ustaša savagery during 1941 and 1942” 180
- In memoriam: Boško BORJANOVIĆ 186
- In memoriam: Bazil ZUKOLO 189
- In memoriam: Dr Milutin VUČKOVAC 191
- Instructions for authors / Упутство сарадницима** 198

Студије о рату и геноциду

Studies of War and Genocide

Село Котурови у Другом свјетском рату

Марко Јанковић

Кустос; ЈУ СП Доња Градина;
markojankovic@jusp-donjagradina.org

Кратки научни рад

УДК

DOI

Апстракт: На основу доступне грађе и литературе у раду је обрађена историја села Котурови у Другом свјетском рату. Посебан нагласак стављен је на страдање становништва. Село Котурови имало је сличну судбину као и остала села у Босанскодубичком срезу, која су током Другог свјетског рата изгубила више од половину свог становништва.

Кључне ријечи: Котурови, Други свјетски рат, Козарска офанзива, Босанска Дубица, Козарска Дубица.

Увод

Село Котурови налази се у општини Козарска Дубица, удаљено око 10 километара јужно од општинског центра. Смјештено је на обронцима планине Козаре. Према попису из 1991. године, површина села је износила 16,49 км². Терен је брежуљкаст и постепено се спушта од обронака Козаре према ријечи Моштаници. У селу постоји већи број потока, као и неколико извора, које су мјештани каптирала. Село је подијељено на засеоке, која носе имена према породицама насељеним у селу: Балте, Берићи, Калембери, Касалице, Котури, Мисираче, Пајићи и Тулек.¹

Котурови се први пут у историјским изворима помињу у XVIII вијеку. У молби Загребачком каптолу, коју је 18. марта 1719. године упутио Цвијо Котур, „дотадашњи турски поданик“, стоји да он као кнез жели да на пуста села „Јеловац, Побрђани и Горњоселце“ насели око 50 српских породица, а да ће у ближој будућности још толико да се

¹ Миле Зељић, *Котурови*, Енциклопедија РС, том у припреми.

насели.² У своје име и у име „педесет кућах Котарани“, Цвијо је обећао да ће вјерно служити дубичком капетану. Његова молба је услишена, док је сам Цвијо насељен у селу Јаковљевићи, прво са титулом десетника, а касније војводе. Разлог што није задржао титулу кнеза био је тај што је у Дубичкој капетанији већ постојао кнез Видак Вулетих из села Клековаца. Неколико десетљећа касније, 1755. године, помиње се Никола Котур, као пребјег из Турског царства, поријеклом из села Котурови, што је уједно и први помен села Котурови у до сада познатим изворима. Могуће је претпоставити да је село добило име према породици и братству Котурови, док је ранији назив за село био Јаковљевићи, који је временом изашао из употребе и данас нема топонима на територији општине Козарска Дубица са тим именом.³

Котурови се на истоку граниче са селом Горњоселци, у којем се налази манастир Моштаница, најстарији сачувани сакрални објект на територији општине Козарска Дубица. Граница међу овим селима није увијек била јасно дефинисана, те се у неколико наврата манастир помиње у саставу села Котурови. Манастир Моштаница први пут се помиње у историјским изворима 1579. године, док се претпоставља да је основан у посљедња два десетљећа XV вијека. Овај манастир вијековима је био духовно сједиште читавог Поткозарја и Доњег Поуња.⁴

Моштаница је спаљена током устанка српског православног становништва против османске власти 1809. године. Након више од двадесет година, једна депутација Срба из села Котурови запутила се босанском паши Махмуд Хамиду молбом за обнову манастира. Мјештани Котурова су тврдили да је манастир без крова, а да су манастирске зграде запуштене. У посланици упућеној исте године кајмакаму и мутеселиму костајничком, Махмуд Хамид је навео: „У селу Котурима Вашег кадилука налази се манастир под именом(нечитко), у којег су собе покварене и кров уништен. Раја, што станује у том селу поту-

² Пожаревачким миром из 1718. године између Аустрије и Турске, моштаничко Поткозарје припало је Аустријској царевини, у чијем саставу је остало све до 1741. године; Марко Јанковић, *Мошћаница и мошћаничко Пошћкозарје кроз вијекове*, Бања Лука 2016, 47.

³ Војин С. Дабић, *Банска Крајина (1688-1751)*, Београд-Загреб 1984, 53; Војин С. Дабић, *Кнезови у Војној крајини у Хрватској и Славонији до половине XVIII вијека*, „Зборник о Србима у Хрватској 6“, Београд 2007, 18.

⁴ Марко Јанковић, *Мошћаница и мошћаничко Пошћкозарје кроз вијекове*, 33.

жила се да у такој богомољи у дане светковања не могу држати богослужење, те су нас замолили да им дозволимо да тај манастир смију из нова покрити и собе поправити. На ту њихову молбу дозвољује се овим: поправка манастира и соба тако, да се првашње стање надмашити не смије.“⁵

До Аустроугарске окупације Босне и Херцеговине 1878. године, у Котуровима је живјело искључиво српско православно становништво, док се након окупације досељавају православне и римокатоличке породице из других дијелова царства. Према попису из 1879. године, у селу су била 32 домаћинства и 175 мјештана, православне вјероисповијести. На следећем попису, проведеном свега шест година касније (1885), регистровано је 199 мјештана, од тога 13 римокатоличке вјероисповијести, што нам говори да је процес насељавања становништва из других крајева царства започео непосредно након окупације. Према попису из 1895. године, у селу је било 49 домаћинстава и 276 становника, од тога 239 православне и 37 римокатоличке вјероисповијести.⁶

Попис из 1910. године, поред броја становника, 58 домаћинстава и 339 становника, доноси нам и податке везане за привреду села. Од 58 пописаних домаћинстава, 54 су посједовала стоку и живину. Највише се узгајала живина, посебно кокошке, којих је пописано 938, а након тога гуске, пуре и патке. Просјечно домаћинство посједовало је по пет говеда и свиња, док су у цијелом селу пописане 184 козе и овце, из чега се види да овчарство и козарство није било много заступљено. У селу је пописано и 25 кошница плетара, које су се налазиле у посједу 13 домаћинстава. Интересантно је да су Котурови имали најмањи број коња по домаћинству у Босанскодубичком котару, свега 16 у цијелом селу.⁷

Иако нису забиљежена велика страдања током Првог свјетског рата, живот у селу је био тежак. Непосредно након проглашења рата Краљевини Србији, аустроугарске власти започеле су да регрутују ста-

⁵ Славко Вујасиновић, *Манастир Мошћаница*, Бања Лука 1993, 41.

⁶ *Glavni pregled političkog razdielenja Bosne i Hercegovine (1879)*, Сарајево 1880, 50; *Главни резултати пописа жићељства у Босни и Херцеговини од 22. априла 1895*, Сарајево 1896, 690-691.

⁷ *Резултати пописа жићељства у Босни и Херцеговини од 27 септембра 1910*, Сарајево 1912, 162; *Die ergebnisse der viehzahlung in Bosnien und der Hercegovina vom jahre 1910*, Сарајево 1912, 80.

новништво Босанскодубичког среза у своје јединице. Угледни грађани и сељаци, као и српска интелигенција, оптужена је за завјеру против власти. Међу првима је ухапшен јеромонах манастира Моштаница, Илија Кочић, рођени брат великог крајишког трибуна Петра Кочића. Од стране власти, сеоско становништво Босанскодубичког котара оцијењено је као веома бунтовно, као и да има велику одбојност према реквизицијама, те да је пријетило да неће производити више од онога што је њима потребно. У оваквим условима, један дио мјештана Котурова успио је да пређе у Србију и да се придружи српској војсци. Статус солунског добровољца остварили су: Јово Балта, Саво Кочаница, Јован Мисирача, Стојан Станковић и Иван Ходак.⁸

На првом попису проведеном у Краљевини СХС/Југославији 1921. године, у Котуровима је забиљежен 471 мјештанин, од тога 326 православних, 102 римокатолика, и по први пут 42 мјештанина муслиманске вјероисповијести, као и један Јевреј. Према матерњем језику, у селу је било између осталих и 28 Словенаца, два Чехословака, два Нијемца, један Мађар и један Италијан.⁹ Претпоставка је да су 42 мјештана муслиманске вјероисповијести били Роми номади, који су се ту затекли за вријеме пописа, пошто не постоји ни један други документ, сјећање, гробље, које свједочи о поменутом становништву. Не посједујемо детаљне резултате пописа из 1931. године, међутим према писању Драгослава Алексића, село Котурови се налазило у Међувођској општини, која је у свом саставу имала 11 села и 5.874 становника. Кнез у селу био је Ђуро Котур.¹⁰

Српска основна школа у манастиру Моштаница основана је 1905. године, заслугама игумана Кирила Хаџића, који је започео градњу школе 1888. године, и Петра С. Иванчевића, који је довршио овај велики пројекат. Први учитељ у школи био је сам Петар С. Иванчевић, а након њега Никола Плећаш. Школу је 1912. похађало 98 ученика, 87 дјечака и 11 дјевојчица, а радила је до Првог свјетског рата, када је затворена.¹¹ Средином 1929. године, на земљи која је била откупљена

⁸ Драгослав Алексић, *Кнежойоле и Кнежойољци у прошлости и садашњости*, Босанска Дубица 1931, 101-106.

⁹ *Дефинитивни попис становништва од 31. јануара 1921. године*, Сарајево 1932, 136-137.

¹⁰ Драгослав Алексић, *нав. дјело*, 44.

¹¹ *Шемањизам Православне Српске Митрополије Бањалучко и Бихаћке за годину 1911*, Бања Лука 1912. 63.

од манастира Моштаница, а у његовој непосредној близини, изграђена је нова, државна школа, у којој је готово цијело једно десетљеће учитељ био Бранко Босанац и његова супруга Даница. Школа је радила до почетка Другог свјетског рата, када је затворена.¹²

Од Априлског рата до Козарске офанзиве

Припремајући се за поход на СССР Хитлер је желио да осигура Балкан, те да га по могућности без већег ангажовања средстава и капацитета њемачке армије увуче у Тројни пакт. До марта 1941. већина земаља у окружењу Краљевине Југославије била се придружила Тројном пакту. У таквим условима намјесник Павле Карађорђевић одлучио је да у Бечу, 25. марта 1941, потпише Тројни пакт и Југославију уведе у савезничке односе са Њемачком. У ноћи 26. на 27. март припадници југословенске армије, међу којима су се истицали генерали Душан Симовић и Боровоје Мирковић, извршили су преврат, срушили владу и збацили намјесништво. У јутарњим часовима 27. марта већ је била формирана нова влада на челу са Душаном Симовићем.

Преврат у Београду од 27. марта 1941. Хитлер је окарактерисао као издају. На прве вијести о преврату реаговао је веома бурно. Према Рибентроповим биљешкама, мислио је да је у питању шала, а након што је вијест потврђена добио је нападе „грчевитог бијеса“ од којих је „трнутно губио моћ размишљања“. Истог дана одлучио је да казни Југославију и њену нову владу, која још увијек формално није била иступила из Тројног пакта. Од подређених је тражио да се на Југославију удари „немилосрдном жестином“, а војнички пораз нанесе „муњевитом брзином“. Њемачка команда је израдила Директиву 25, што је био шифрован назив за извођење операције.¹³

Напад на Југославију почео је у ноћи 5/6. априла, прво заузимањем Сипског канала, а касније и бомбардовањем Београда.¹⁴ Након уласка њемачких трупа у Загреб проглашена је Независна Држава Хрватска, 10. априла 1941. године. Хрвати су 14. оклопну њемачку

¹² Тања Тулековић, „Страдање породице Босанац“, *Топола*, часопис ЈУ Спомен-подручја Доња Градина бр. 5, Доња Градина 2019, 166.

¹³ Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918-1988 I, Kraljevina Jugoslavija 1914-1941*, Beograd 1988, 388.

¹⁴ Исто, 385-413.

дивизију дочекали са толиким одушевљењем да су и сами њемачки војници остали збуњени. Ратни дописник Герхард Емскефер записао је: „Загреб нам је приредио такав дочек каквим раније никад војници у страним земљама нису били поздрављени“.¹⁵ Проглашење НДХ на Радио Загребу, у име Анте Павелића који се још увијек налазио у Италији, прочитао је пензионисани аустроугарски пуковник Славко Кватерник.¹⁶

Непосредно након уласка њемачких јединица започело је оснивање органа власти Независне Државе Хрватске и у Босанској Дубици. Срески начелник Милош Урошевић није дочекао њемачке јединице него се раније повукао у родни Чачак, те је управу оставио помоћнику Гојку Гузини, који је и сам ускоро напустио Дубицу. Желећи да искористе међувлашће, дубичке усташе Иван Варовић, Сулејманбег Церић и Јосип Мажар су се састали у згради хотела, гдје су одлучили да формирају усташки логор и организују агитацију за пријем нових усташа. За логорника је изабран Иван Варовић, међутим убрзо га је замијенио Петар Мажар. У првим данима по оснивању усташког логора у њега је било примљено око четрдесетак људи.¹⁷

Прва мјера окупаторских власти била је да се од народа покупи војна опрема и оружје. Поједини сељаци, бојећи се казне, сами су одлазили у град и предавали оружје. Том приликом су били шиканирани и злостављани, послани кући само у доњем рубљу. Убрзо су по селима постављени кнезови или повјереници, који су имали задатак да одузимају од сељака оружје. Велики број плаката, који је освануо широм среза на зидовима, оградама и бандерама, упозоравао је народ на покорност окупационим властима. Крајем априла среске власти позвале су народ на кулук, наводно са циљем да се поправе цесте које су биле оштећене проласком њемачке тешке оклопне технике. Стварни мотив ових радова била је лакша контрола становништва, поготово радног и ратно способног. Велики број сељака није се одазвао овим радовима, те се крио по шумама. Такво стање трајало је до првих сед-

¹⁵ Јован Мирковић, „Хронологија злочина (април-август 1941) – прилог доказима о геноцидном карактеру Независне Државе Хрватске“, *Прилози истраживању злочина Јеноцида и ратних злочина*, Београд 2009, 12-13.

¹⁶ Fikreta Jelić-Butić, *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska 1941-1945*, Zagreb 1977, 68-70.

¹⁷ Симо Брдар, *Црни уљешњак*, Козарска Дубица 1997, 11-14.

мица маја, када су усташе почеле да печате цркве, узимају таоце, силују, злостављају и извршавају појединачна убиства.¹⁸

Прави терор настао је почетком јуна 1941, када су дубичке усташе започеле са масовном ликвидацијом српског становништва. Дванаестог јуна ухапсиле су у дубичким селима 14 мјештана, међу којима је био и Мирко Котур из села Котурова, те их одвели у Дубицу, гдје су их побили. Најмлађа жртва имала је тринаест година.¹⁹ Јеромонах манастира Моштаница, Дамаскин Вечански, ухапшен је 27. јула и заједно са осталим дубичким свештеницима послан у интернацију у Србију.²⁰

Упоредо са усташким терором започеле су и припреме за организовање устанка на подручју цијелог Босанскодубичког среза. У припремама су подједнако учествовали сеоски кнезови, предратни политички прваци, као и чланови комунистичке партије. Сеоске страже, организоване од стране млађих људи, пратиле су кретање усташа и упозоравале завјеренике и сељаке. Међу организаторима, у Кнешпољу и Поуњу према Босанској Костајници, убрзо су се почели истицати Бошко и Милош Шиљековић, дубички комунисти. Са друге стране, у моштаничком Поткозарју, организацију устанка на себе су преузели угледни сељаци и учитељи, међу којима се истицао Боро Гаћеша.²¹

Крајем маја 1941. на коси званој Градиница, у близини манастира Моштаница, разговарало се о подизању устанка. Тада је одлучено да се прикупљено оружје склони до избијања устанка, да присутни не бораве у својим домаћинствима, јер су усташе већ увелико хапсиле угледне мјештане. Важна ставка била је и успостављање контакта са осталим устаничким групама и организацијама у Босанскодубичком срезу. За војне повјеренике задужене за скупљање оружја у Котуровима изабрани су Милутин, Спасоја, Ђуро, Симо и Васо Котур.²²

¹⁸ Душан Стојнић, „Мјере окупаторске власти у Стригови и осталим селима“, *Козара у народноослободилачком рају - зајиси и сјећања I*, Београд 1971, 199.

¹⁹ Izudin Čaušević, „Stvaranje NDH i ustaški teror na Kozari“, *Naučni skup „Kozara u NOV“*, 1977, 107.

²⁰ ЈУСП Доња Градина, Збирка докумената, рег. 1/20, фасц. 1, док. 9, *Nezavisna Država Hrvatska vrhovno oružničko zapovjedništvo broj 1358 J. S., Izvješće Ravnateljstva za javni red i sigurnost 3. Hrvatske oružničke pukovnije Banja Luka od 27. srpanj 1941.*

²¹ Dragutin Čurguz, Milorad Vignjević, *Kozarski odred*, Prijedor 1982, 77.

²² Isto, 76-77.

Након што су устаници 29. јула 1941. године заузели жандармеријску станицу у Кнежици, центру Кнешпоља, избио је устанак и у моштаничком Поткозарју. Велики број устаника, међу којима су, према сјећањима учесника, била и 32 мјештанина Котурова, напао је 30. јула жандармеријску станицу у селу Срефлије, из које су се жандари убрзо повукли према Босанској Дубици. Устаници са босанскодубичког подручја убрзо су овладали већином села око самог града, те формирали два фронта, један на Крушковцу, а један у Комленцу.²³

Током цијелог рата, устаници, касније партизани, контролисали су села, док су власти НДХ имале контролу над самим градским језгром. Војне јединице НДХ улазиле су у села, углавном током офанзива на устаничка подручја, које су по правилу биле праћене злочинима. Прва већа офанзива на устаничко подручје десила се у августу 1941. године и остала је упамћена као „Румлерова офанзива“, по хрватском генералу Драгутину Румлеру, који је командовао јединицама НДХ које су изводиле операције.

За мјештане Котурова посебно је по злу остала упамћена непријатељска офанзива новембра 1941. године. У „Прогласу окружног комитета КПЈ за Приједор, Босански Нови, Босанску Дубицу и Босанску Градишку“ између осталог пише да су усташе 27. новембра од манастира Моштаница, пролазећи кроз неколико села према Дубици, „на бајонетима носили једногодишње дијете мјесто своје усташке заставе. Истог дана, у селу Котурову, десет усташа силовало је осамнаестогодишњу дјевојчицу, а њеној мајци одрезали дојке и бацили их дјетету од осам дана да их сиса, па онда све то искасапили“.²⁴ Тих дана у селу Котурови и сусједним селима, Бјелајцима, Маглајцима, Војскови, убијене су 53 особе. Међу убијеним је био велики број жена и дјеце, које су усташе побиле на кућном прагу.²⁵

Како је устанак крајем 1941. године све више био везан за Комунистичку партију Југославије и њену организацију, у селима моштаничког Поткозарја започело је организовање нове, устаничке и рево-

²³ Isto, 83.

²⁴ „Проглас окружног комитета КПЈ за Приједор, Босански Нови, Босанску Дубицу и Босанску Градишку из јануара 1942 год. Србима, Хрватима и муслиманима поводом усташких злочина“, *Зборник докумената и података о народноослободилачком рату југословенских народа, Борбе у Босни и Херцеговини 1942. год, том IV, књига 3*, Београд 1952, 63-66.

²⁵ Dušan D. Samardžija, *Bosanskodubičko područje u NOR-u 1941-1945*, Bosanska Dubica 1984, 120.

луционерне власти, у виду оснивања народноослободилачких одбора. На челу народноослободилачког одбора у Котуровима налазио се Раде Мисирача, док су одборници били Ђуро Котур Црни, Милан Калембер и Ђуро Котур Стари.²⁶

Јужно од атара села Котурови, а дијелом и на територији самог села, простире се један од врхова Козаре, познат као Медњак. На Медњак се наслањају врхови Међењак и Витловска коса. Након формирања првих партизанских чета, на овим врховима основани су војни логори Козарског партизанског одреда. На размеђи врхова Медњак и Међењак налазио се војни логор Прве чете (Приједорске), а на Витловској коси, Друге чете (Дубичке). Војни логори били су прилично уређени, ако узмемо у обзир услове у којима су настали. Изграђене су бараке, у којима су борци били распоређени по водовима и десетинама. Непосредно уз војни логор била су изграђена подземна спремишта за храну, коју су обезбјеђивали народноослободилачки сеоски одбори. У логору на Медњаку постојала је и војна болница са неколико кревета, у којој се бринуло о рањеницима. Војна штампарија дјеловала је у војном логору на Витловској коси. Овако организоване војне чете привлачиле су све више мјештана моштаничког Поткозарја, који су се одређивали за устанак и борбу за слободу.²⁷

Козарска офанзива

Након што су борци Другог крајишког партизанског одреда ослободили Приједор и Љубију у мају 1942. године, окупационе власти започеле су опсежне припреме за сламање устанка на Козари. Операција „Западна Босна“, под командом њемачког генерала Фридриха Штала, започела је 10. јуна 1942. године. Према истраживањима Антуна Милетића, у операцији на Козари учествовало је 11.000 њемачких и 19.000 хрватских војника. Козару је бранио Други крајишки партизански одред, који је тада бројао око 3.500 бораца.²⁸

²⁶ Исто, 129-130.

²⁷ Млађо Станић, „На Медњаку“, *Козара II*, 226-230.

²⁸ Antun Miletić, „Неке мјере Вермахта на Козари 1941-1942. године“, *Научни скуп „Козара и НОВ-у“*, Приједор 1977, 209; Милетић је у раду навео бројку од 18.000 хрватских војника који су учествовали у операцији. Међутим, Драгутин Ђургуз и Милорад Вигњевић су примијетили да је

Страдање народа Козаре током јула и августа 1942. добило је епске размјере. На почетку офанзиве, према процјенама Другог крајишког одреда, на Козари се нашло око 80.000 цивила. Током пробоја обруча, 3–5. јула, један дио бораца и око 10.000 цивила успио је да се извуче из обруча, док је највећи број Козарчана остао и даље у обручу. Када је Други крајишки одред престао са пружањем отпора, мушкарци су се углавном вратили породицама, које су покушавали да сакрију у шумама и пећинама Козаре. Међутим, ако узмемо као релевантне податке Здравствене службе Независне Државе Хрватске, у којима се наводи да је 68.500 Срба са подручја Козаре одведено у логоре, видимо да су ти покушаји углавном остали безуспјешни.²⁹

Током Козарске офанзиве, мјештани Котурова налазили су се у збјегу, заједно са осталим мјештанима из босанскодубичких села. Док су се Приједорчани налазили на подручју ријеке Мљечанице, у рејону Широка лука, Дубичани су боравили на подручју Пашиних конака и Палежа. Ова два локалитета налазе се око 5 километара јужно од атара села Котурови, у дубину Козаре, према Мраковици. Према сјећањима мјештана Котурова, њихово село је организовано кренуло у збјег 18. јуна 1942. године. Повлачећи се у шуму, они су са собом водили стоку и залихе хране (жито, пасуљ, брашно), које су складиштили у земунице. У збјеговима су, поред земуница, прављене колибе од дрвета (бајте), које су били покривене грањем. Сеоски млинови, на рјечицама Моштаници, Грачаници, Мљечаници, радили су без престанка. Постојале су заједничке кухиње, као и санитетско особље, међу којима се посебно истицао доктор Алфред Ржжак.³⁰

Њемачке и хрватске јединице, током чишћења Козаре, које је и поред завршетка операције „Западна Босна“, 17. јула, трајало до почетка августа, вршиле су велике злочине и масовна стријељања. Неколико стотина рањеника који су се налазили у долини ријеке Мљечанице усташе су на звјерски начин побиле. Група од више стотина мушка-

Милетић изоставио Францетићеву „Црну легију“ која је такође била ангажована једно вријеме на Козари, бар у уводним операцијама.

²⁹ Драгоје Лукић *родитељ покошеној нарашћаја*, приредио Музеј жртава геноцида, Београд 2008, 137.

³⁰ Обрен Стишовић Обрад, „Ток Козарске офанзиве и пробој из обруча“, *Козара III*, 15; Мирко Пекић, Драгутин Ђургуз, *Бишка на Козари*, Приједор 1968, 123.

раца, жена и дјеце, међу којима је било и мјештана Котурова, убијена је на градском гробљу у Босанској Дубици.³¹

Једна мања група цивила, из више поткозарских села (Котурови, Божићи, Горњоселци, Војскова, Верија), покушала је да се сакрије у близини манастира Моштаница, међутим били су ухапшени од стране Нијемаца, који су издвојили 27 мушкараца, а затим их стријељали. Само пуком срећом стријељање је преживио Јефто Радмановић из Котуровима сусједног села Божића, чије свједочење сликовито говори о размјерама страдања на Козари. Јефто је, након што су Нијемци напустили мјесто злочина, пронашао живог Драгана Грбића из Верије, који је био тешко рањен. Даље Јефто свједочи: „Било ми је много стало да излијечим Драгана, јер сам тада вјеровао да смо нас двојица једини живи на Козари“. Нажалост, Драган је након четири дана преминуо, а Јефто је кренуо да лута Козаром тражећи преживјеле. Неколико дана није наишао на живу душу: „Осјећао сам се толико усамљен да сам помишљао да не треба ни ја да живим када више нема нигдје никога“. Након десет дана проведених на Козари, у потрази за „животом“, Јефто је наишао на прве Козарчане који су преживјели офанзиву.³²

Међу заробљеним мјештанима Котурова био је и Симо Котур, који је преживио Концентрациони логор Јасеновац, као и ликвидацију у Доњој Градини, што његово сјећање чини јединственим и вриједним свједочанством наведеног периода. Симо је заробљен у селу Котурови, а затим је заједно са осталим мјештанима Котурова и сусједних села, у пратњи усташких стража, одведен на жељезничку станицу у Хрватску Дубицу, одакле су мушкарци одвојени и упућени у логор Јасеновац, а жене и дјеца у логоре широм Славоније. Свједочио је о великом страдању мјештана поткозарских села 1. септембра 1942, када је у логор стигла група од неколико стотина људи, међу којима су се налазили и многобројни мјештани Котурова. У овој групи Симо је препознао свог оца, стрица, затим комшије Мићу Мисирачу, Спасоју Радаковића са синовима, Јову Гаврана и многе друге. У групи је било и 50 дјечака од 12 до 15 година. Козарчани су истог дана предвече одведени у Доњу

³¹ Мирко Димић, „Православно гробље Урије у Босанској Дубици - стратиште српског становништва за вријеме НДХ“, *Топола* 5, Доња Градина 2019, 62-76.

³² Мирко Пекић, Драгутин Ђургуз, *нав. дјело*, 170-171.

Градину, гдје су ликвидирани. Сљедећег дана у ромском дијелу логора могла се видјети њихова одјећа.³³

За разлику од многих других чије кости су заувјек остале у гробницама, Симо Котур је са још девет логораша, 21. септембра 1942. године, успио да побегне са губилишта у Доњој Градини. У метежу и пуцњави, краткотрајној побуну очајника, који су прије тога били свучени до голе коже, успио је да се пробије до Козаре, одакле се запутио у своје родно село. Пролазећи кроз села моштаничког Поткозарја, наилазио је само на уништење и паљевину. У родном селу сусрео се са првим партизанима, којима је изнова приступио.³⁴

Након Козарске офанзиве, села Босанскодубичког среза, а поготово моштаничког Поткозарја, остала су практично пуста. Козаром је децембра 1942. прошао Мујо Кушмић, илегалац из Бање Луке. У опису пута кроз пуста поткозарска села могу се најбоље видјети размјере страдања током Козарске офанзиве. „По доста хладном времену, са куриром из чете Славка Зрнића, кренули смо преко Козаре и њених опустошених села Војскове, Горњоселаца, Котурова, Кошуће, Међувођа, Брекиње и Стригове према Сани, коју смо ноћу чамцем морали прећи. Идући овим селима, тужно је било гледати пусте кућице, без живота. Само се понегдје могла спазити жена са нејаким и изгладњелом дјецом. Успут смо наилазили на тешке трагове офанзиве на Козари, на лобање и људске и животињске костуре“.³⁵

Од завршетка Козарске офанзиве до ослобођења Босанске Дубице

Крајем 1942. године, један дио мјештана Котурова, углавном жене и дјеца, успио је да се врати својим кућама. Велики број жена и дјеце, њих чак 37, исцрпљен од боравка у логору, умро је непосредно након доласка у село.³⁶ Како мушкараца готово да није било у селу, жене су на себе преузеле водећу улогу, те су обављале најтеже физич-

³³ Симо Котур, „У колони смрти“, *Козара IV*, 491–495.

³⁴ Исти, „Бјегство са губилишта у Градини“, *Козара IV*, 530–534.

³⁵ Мујо Кушмић Дуле, „Илегална активност у Бањалуци од маја до новембра 1942“, *Козара V*, 943.

³⁶ ЈУСП Доња Градина, Збирка докумената, рег. 4/18, фасц. 1, док. 1, *Selo Koturovi, nekada 1941 - sada 2015. godine*, 16.

ке послове. За косидбу, која је требало да се обави 1943. године у барама села Скључана, Фурда, Бјелајаца и Котурова, организоване су радне чете од дјевојака и жена. Највећи проблем током ових послова било им је откивање коса.³⁷

Велики број радних ударних чета, током 1944. године, основан је широм Поткозарја. Радне чете су се међусобно такмичиле у обављању разних послова. Током радова који су одржани од 30. маја до 20. јуна 1944. године, прикупљено је 927 килограма жита и 944 килограма шумских јагода и шлама. Међу омладинкама посебно се истакла Душанка Драговић из Војскове, која је убрала 17 килограма јагода.³⁸ На смотри 10. дубичке радне бригаде похваљена је и Драгиња Котур из Котурова, која је за један дан ужела 240 снопова.³⁹

Дјеца су такође дала свој допринос у радним бригадама. У пионирској организацији средином 1944. године налазило се 2.911 дјеце из Босанскодубичког среза. Током јула мјесеца исте године, пионири су направили 203 комада вила, 118 грабљи, 32 сепета и других ствари. Међу истакнутим и похваљеним пионирима налазили су се и Ђуро и Павле Паић из Котурова.⁴⁰

Средином јуна 1943. у селу је одржана конференција на којој је изабран Окружни народнослободилачки одбор за Козару. На конференцији је било присутно око 150 делегата народнослободилачких одбора са цијеле Козаре. Окружни НО одбор имао је сједиште у селу Котурови, или у сусједним селима Кошући и Војскови, у зависности од потребе и развоја ситуације на терену.⁴¹ Нешто касније, у селу је, поред Окружног НО одбора, било сједиште и Оружног комитета КПЈ, као и команде Козарског војног подручја. На челу сеоског народнослободилачког одбора у Котуровима у то вријеме била је омладинка Мика Мисирача.⁴²

³⁷ Остоја Булић, „Формирање и рад НО одбора општине Маглајци 1943. године“, *Козара V*, 125-126.

³⁸ Архива Музеја револуције на Мраковици, фасц. 7, док 65, *Sreski komitet SKOJ-a za Dubicu 22/6 44. god okružnom komitetu SKOJ-a za Kozaru*.

³⁹ Раде Вучен и Бранко Мијић, „На згариштима босанско-дубичког среза изникла је радна бригада Зоја Космодемјанскаја“, *Козара V*, 454.

⁴⁰ Гојко Вукадиновић, „Пионири Козаре“, *Козара V*, 367.

⁴¹ Васо Рајлић, „У окружном народнослободилачком одбору за Козару од 1943. до 1945. године“, *Козара V*, 10-20.

⁴² Драго Вујановић, „Формирање одреда народне одбране на подручју Козаре у јесен 1943. године“, *Козара V*, 21.

Окружни народноослободилачки одбор за Козару имао је битну улогу у чувању цивилног становништва, изградњи порушених кућа, те уопште стварању привида нормалног живота. Обнављана су попаљена и уништена села, а чланови одбора били су најодговорнији за живот у селу. Смјештај, исхрана и брига о угроженим породицама били су стална преокупација. Тамо гдје су се стварали услови отварање су школе, а у њима су ангажовани предратни учитељи. У близини Котурова почетком 1945. године основане су двије основне школе, у сусједним селима Војскови и Горњоселцима. Учитељица у Војскови била је Лепа Котур, док су школу похађала 132 ђака. Школска зграда је била скромна кућа, која није имала ни стакло на свим прозорима. Школског прибора готово да није било. Здравље дјеце је било очајно, као и исхрана. Ситуација у школи у Горњоселцима, коју је похађало 60 ђака, била је још лошија.⁴³

До краја рата село је још у неколико наврата било на мети непријатељских формација. Током јануарске офанзиве Черкеза 1944. године, у селу је спаљен велики број кућа, док су мјештани успјешно евакуисани у дубину Козаре. Свега два мјесеца касније (15. марта 1944. године), њемачка авијација је бомбардовала село. Тада је уништен већи број кућа, а међу погинулима је било и троје дјеце.⁴⁴

Босанска Дубица је ослобођена на самом крају Другог свјетског рата. Част да ослободе град добиле су јединице 45. дивизије Друге армије, у чијем саставу су се налазиле 20, 23. и 24. српска бригада. Град је ослобођен у ноћи 27. на 28. април, чиме је завршен Други свјетски рат на територији Босанскодубичког среза.⁴⁵

⁴³ Архив Републике Српске, Окружни НОО Козара (1943–1945), кут. 7, *Zapisnik sreske učiteljske konferencije održane 12. V 1945 godine u Bosanskoj Dubici*.

⁴⁴ ЈУСП Доња Градина, Збирка докумената, рег. 4/18, фасц. 1, док. 1, *Selo Koturovi, nekada 1941 – sada 2015. godine*, 14–16.

⁴⁵ „Zapovijest štaba 2. armije JA od 25. aprila 1945. štabovima potčinjenih jedinica za dejstva u dolini Une“, *Zbornik dokumenata... Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije, Dokumenti Druge armije*, том XI, knjiga 2, Београд 1969, 352–356; „Izvještaj štaba 45. divizije od 3. maja 1945. štabu 2. armije JA o petnaestodnevним borbama za oslobođenje Doboja, Bosanske Gradiške i Bosanske Dubice“, *Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije, Dokumenti Druge armije*, том XI, knjiga 2, 440–441.

Закључак - Губици становништва

Прије него што утврдимо колико је мјештана Котурова изгубило живот у Другом свјетском рату, требало би да покушамо да утврдимо колико их је живјело непосредно пред почетак рата. Како попис из 1941. године није спроведен због избијања Другог свјетског рата, док за попис из 1931. имамо сачуване само резултате по општинама, посљедњи попис који наводи број становника у селу је онај из 1921. године. Тада је у селу пописан 471 мјештанин, од чега 326 православних. У „Анализи броја страдалих на територији општине Козарска Дубица током Другог свјетског рата“, дошли смо до података да се на једном јасно омеђеном простору, какав је био Босанскодубички срез, од 1921. до 1931. број становника увећао за 16,86%. Могуће је претпоставити да је природни прираштај и у тридесетим годинама XX вијека био истог интензитета те да се број становника од 1931. до 1941. година на Босанскодубичком срезу увећао за нових 16,86%.⁴⁶

Захваљујући групи мјештана села Котурова, који су 2015. године направили поименичан попис мјештана српске националности који су 1941. живјели у селу, а који су уступили Јавној установи „Спомен-подручје Доња Градина“, могуће је поближе одредити број Срба у селу пред Други свјетски рат. Према овом попису, 1941. године у селу је живјело 438 Срба.⁴⁷ Да је овај број близу стварног стања могу да послуже и горе наведени прорачуни. Ако бисмо број од 326 православних, који су живјели у селу 1921. године, увећали за 16,86%, а онда добијени број становника за 1931. изнова увећали за 16,86%, добили бисмо да је у селу 1941. живјело 445 мјештана православне вјероисповијести. У прилог тези да је број православних мјештана у селу био већи од 438 говори и чињеница да су неки од мјештана, који се не налазе на попису из 2015. године, пописани као жртве рата на списковима које је урадио дубички СУБНОР.⁴⁸

Када говоримо о римокатоличком становништву у селу, важно је напоменути да се број римокатолика у Босанскодубичком срезу, на

⁴⁶ Марко Јанковић, „Анализа броја страдалих на територији општине Козарска Дубица током Другог свјетског рата“, *Топола V*, 241-248.

⁴⁷ ЈУСП Доња Градина, Збирка докумената, рег. 4/18, фасц. 1, док. 1, *Selo Koturovi, nekada 1941 - sada 2015. godine*, 16.

⁴⁸ Dušan D. Samardžija, *Bosanskodubičko područje u NOR-u 1941-1945*, 417-421.

једној јасно омеђеној територији, од 1921. до 1931. године увећао за 9,4%. Према томе, можемо претпоставити да су у селу 1941. године живјела око 122 римокатолика.

За муслиманско, вјероватно ромско становништво, које је пописано 1921. године, не можемо ништа са сигурношћу тврдити, пошто не знамо да ли су 1941. године још увијек боравили у атару села.

Према попису становништва, који је проведен 1948. године, непосредно након рата, у селу Котурови пописано је 61 домаћинство и 224 становника, све Срби.⁴⁹ Попис нам открива да је у већем броју страдало мушко становништво у односу на женско. Међу пописанима је 87 мушкараца и 137 жена. Ако од претпостављеног броја становника православне вјероисповијести из 1941. одузмемо број становника из 1948. године, долазимо до тога да је 221 становник страдао у рату. Овом броју свакако морамо додати и мањи број дјеце која су рођена 1941–1948. године. Према томе, број мјештана Котурова, Срба, који су изгубили живот током Другог свјетског рата, вјероватно се креће између 230 и 236. До сада је именом и презименом пописано 216 мјештана Котурова, Срба, који су изгубили живот током Другог свјетског рата.

Римокатоличко становништво у селу, које је у великом броју пришло усташком покрету, у највећем броју иселило се на самом почетку рата. Претпоставка је да је дио становништва изгубио живот током рата, а дио се одселио у друге крајеве. Како пописи који су рађени у СФРЈ нису обухватили жртве у непријатељским формацијама, са сигурношћу не можемо рећи колико је мјештана Котурова римокатоличке вјероисповијести изгубило живот.

На крају, можемо закључити да је село Котурови дијелило судбину села Босанскодубичког среза. Процентуално, српско становништво је у селу током Другог свјетског рата изгубило око 53% мјештана. Ако ћемо гледати цијело село, непосредно након рата у Котуровима је живјело 39,5% од предратног броја становника.

⁴⁹ *Konačni rezultati popisa stanovništva od 15. marta 1948. godine*, knjiga I, Beograd 1951, 302.

Извори и литература

Необјављени извори

- Архив Републике Српске
 - Фонд Окружни НОО Козара (1943–1945)
- Музеј револуције на Мраковици
 - Збирка докумената
- ЈУСП Доња Градина,
 - Збирка докумената

Објављени извори

- *Glavni pregled političkog razdielenja Bosne i Hercegovine* (1879), Sarajevo 1880.
- *Главни резултати пописа житељства у Босни и Херцеговини од 22. априла 1895*, Сарајево 1896.
- *Резултати пописа житељства у Босни и Херцеговини од 27 септембра 1910*, Сарајево 1912.
- *Die ergebnisse der viehzählung in Bosnien und der Hercegovina vom jahre 1910*, Sarajevo 1912.
- *Шематизам Православне Српске Митрополије Бањалучко и Бихаћке за годину 1911*, Бања Лука 1912.
- *Дефинитивни попис становништва од 31. јануара 1921. године*, Сарајево 1932.
- *Konačni rezultati popisa stanovništva od 15. marta 1948. godine*, knjiga I, Beograd 1951.
- *Зборник докумената и података о народноослободилачком рату југословенских народа, Борбе у Босни и Херцеговини 1942. год.*, том IV, књига 3, Београд 1952.

Мемоари

- *Козара у народноослободилачком рату - записи и сјећања*, I-VI, Београд 1971–1978.

Литература

- Алексић, Драгослав, *Кнежопоље и Кнежопољци у прошлости и садашњости*, Босанска Дубица 1931.
- Брдар Симо, *Црни улетњак*, Козарска Дубица 1997.
- Вујасиновић, Славко, *Манастир Моштаница*, Бања Лука 1993.
- Дабић, Војин С, *Банска Крајина (1688-1751)*, Београд - Загреб 1984.
- Димић, Мирко, „Православно гробље Урије у Босанској Дубици - стратиште српског становништва за вријеме НДХ“, *Топола*, часопис ЈУ Спомен-подручја Доња Градина бр. 5, Доња Градина 2019.
- Драгоје Лукић *родитељ покошеног нараштаја*, приредио Музеј жртава геноцида, Београд 2008.
- Јанковић, Марко, „Анализа броја страдалих на територији општине Козарска Дубица током Другог свјетског рата“, *Топола*, часопис ЈУ Спомен-подручја Доња Градина бр. 5, Доња Градина 2019.
- Јанковић, Марко, *Моштаница и моштаничко Поткозарје кроз вијекове*, Бања Лука 2016.
- Jelić-Butić, Fikreta, *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska 1941-1945*, Zagreb 1977.
- Miletić, Antun, „Neke mjere Vermahta na Kozari 1941-1942. godine“, *Naučni skup „Kozara u NOB-u“*, Prijedor 1977.
- Мирковић, Јован, „Хронологија злочина (април-август 1941) - прилог доказима о геноцидном карактеру Независне Државе Хрватске“, *Прилози истраживању злочина геноцида и ратних злочина*, Београд 2009.
- Пекић Мирко, Ђургуз, Драгутин, *Битка на Козари*, Приједор 1968.
- Petranović, Branko, *Istorija Jugoslavije 1918-1988 I, Kraljevina Jugoslavija 1914-1941*, Beograd 1988.
- Samardžija, Dušan D., *Bosanskodubičko područje u NOR-u 1941-1945*, Bosanska Dubica 1984.
- Тулековић, Тања, „Страдање породице Босанац“, *Топола*, часопис ЈУ Спомен-подручја Доња Градина бр. 5, Доња Градина 2019.
- Ćurguz, Dragutin, Vignjević, Milorad, *Kozarski odred*, Prijedor 1982.

- Čaušević, Izudin, „Stvaranje NDH i ustaški teror na Kozari“, *Naučni skup „Kozara u NOB“*, 1977.

Marko Janković

The Village of Koturovi in the Second World War

Based on available records and literature, this paper exposes the history of the village of Koturovi in the Second World War. The village is located in today's Kozarska Dubica municipality. Special focus is placed on the targeting of the civilian population. The village of Koturovi had a similar fate as other places in what was then a district of Bosanska Dubica. Most of those places lost at least half of their residents, who perished during the war.

Усташки злочин над Србима у селу Шеварлије 18. јуна 1944. године

Мирко Димић

Кустос, ЈУ СП Доња Градина;
mirkodimic@jusp-donjagradina.org

Оригинални научни рад

УДК

DOI

Апстракт: У Независној Држави Хрватској многи злочини почињени су у локалним срединама. Аутор овим радом жели да једно од таквих мјеста врати из заборава. Село Јохова и заселак Шеварлије припадају мозаику српског страдања од стране хрватских фашиста током Другог свјетског рата у НДХ.

Кључне ријечи: Срби, усташе, убијање, спаљивање, злочин, Шеварлије, Баћин, Јохова, партизани

Љето у Европи 1944. године обиљежено је борбама између савезника и нацистичке Њемачке. Америчко искрцавање у Француској и руске операције у Бјелорусији били су јасни показатељи пораза Њемачке. Поред војних пораза, међутим, покушан је атентат на Адолфа Хитлера. Војни слом Њемачке и њених савезника био је близу. Независна Држава Хрватска је ипак остала вјерна свом савезнику.¹

Неуспјех у борбама са партизанима на подручју Босанске Дубице² 1944. године, војска НДХ ће, као и небројено пута, искалити на цивилном српском становништву. Бруталност и масовна убиства нису изгубила на интензитету иако се рат ближио крају, а пораз фашистичких снага је постајао све очигледнији.

¹ Искрцавање у Нормандији, 6. јун 1944. године, руске операције у Бјелорусији 23. јун - 23. август 1944. године, атентат на Хитлера 20. јул 1944. године.

² Данас Козарска Дубица.

Село Шеварлије је некада било један од заселака села Јохова као и заселак Врановац. Налази се на путу између Козарске Дубице и Костајнице, уз ријеку Уну. Село је пред Други свјетски рат било претежно насељено Србима, поред којих је живјело и 25 породица њемачке националности, насељених у засеоку Врановац, као и четири хрватске породице. По попису из 1921. године, у селу Јохова је живјело 1.080 становника, од тога 1.077 православних Срба.³

Попис из 1931. године не показује број становника по селима већ по општинама, док попис 1941. године није одржан због рата. Из тог разлога није могуће утврдити колико је становника имало село Јохова. Према писању у књизи „Пламен под Козаром“, у селу је, од почетних 25 домаћинстава у XVII вијеку, пред Други свјетски рат живјело 207 породица, са укупно 1.408 становника.⁴ До 1944. године мјештани села су претрпјели страдање и пустошење, посебно послије борби на планини Козари 1942. године. Село Јохова је 1969. године добило прву хронику написану о једном селу на подручју Козаре у периоду 1941-1945. године.⁵

На подручју Босанске Дубице у 1944. години, војно су дјеловале 11. крајишка бригада, Козарски НОП одред, Градишко-лијевчански НОП одред и 4. бојна првог усташког одбрамбеног здруга, усташке одбране из Јасеновца. Једанаеста крајишка НОУ ударна бригада формирана је од припадника козарског НОП одреда, 23. августа 1943. године.⁶ Већина припадника ове бригаде били су борци српске националности са подручја које је гравитирало Козари, оног дијела који није био опустошен током јуна-јула 1942. године. Дејства дијелова бригаде, као и Козарачког одреда, била су веома интензивна током 1944. године. Осмог марта 1944. године од стране дијелова 11. крајишке НОУ бригаде нападно је усташко упориште у селу Утолица⁷. Према извјештају штаба 11. крајишке НОУ бригаде, убијено је девет усташа, док је пет заробљено. У дневном извјештају Главног стожера оружаних снага

³ Краљевина Југославија, Државна статистика, *Дефинитивни резултати пописа становништва од 31. јануара 1921*, Сарајево 1932, 136.

⁴ Борко О. Арсенић Ђуро П. Милиновић, *Пламен под Козаром*, Сарајево 1969, 12.

⁵ *Исто*, 5.

⁶ Drago Karasijević, Đuro Milinović, *Jedanaesta krajiška NOU brigada*, Bosanska Gradiška 1982, 35.

⁷ Налази се у Републици Хрватској у близини села Хрватска Слабиња и Баћин, 10 километара сјевероисточно од Хрватске Костајнице (н.а.)

пише непознат број убијених партизана, двоје убијених и троје заробљених усташа.⁸ У априлу и мају 1944. године у селу Јохова од привредних активности записана су два догађаја. Један је пренос око двије тона жита у село Петковац (Нови Град) за потребе партизанске болнице у Грмечу. Други је сјетва у селу, која је обављана по ноћи због опасности од усташа.⁹

Независна Држава Хрватска имала је војна упоришта на подручју обје Дубице. Била је то усташка одбрана, њен први усташки одбрамбени здруг. У свом саставу имао је четири бојне.¹⁰ Четврта бојна првог здруга била је смјештена у Босанској Дубици. Треба напоменути да су, поред војнополицијске власти, ове војне јединице биле задужене за чување Концентрационог логора Јасеновац, што им је била и главан намјена приликом оснивања УО, 1942. године,¹¹ иако је покушано да се 4. бојна првог УОЗ издвоји и припоји усташкој војници као 5. бојна Крајишког здруга са сједиштем у Хрватској Костајници.¹² Документ од 1. јуна потврђује да се ова наредба не може спровести и да бојна остаје у саставу УОЗ, као што је и до тада била.¹³ Овај податак говори о моћи и утицају УО на подручју који су контролисали. У извјештају Котарске области у Босанској Дубици од 1. јуна 1944. године разматра се свеукупно политичко и друштвено стање. Наводи се да је само мјесто Босанска Дубица под контролом НДХ тачније првог УОЗ из Јасеновца чија се комплет 4. бојна налази на бункерима у Б. Дубици.¹⁴ Љубо

⁸ *Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, Tom IV, Knjiga 23, Izvještaj Štaba Jedanaeste krajiške brigade od 12. marta 1944. Štabu Četvrte NOU divizije o dejstvu od 26. februara do 10. marta, Beograd 1962, 264.

⁹ Б. Арсенић, Ћ. Милиновић, *н.д.*, 216–218.

¹⁰ Српски назив био би батаљон, војна формација до око 500 људи (н.а.).

¹¹ Припадници ове војне формацији починили су многе злочине према српском становништву које је живјело у близини јасеновачких логора. Одговорни су за почињене злочине у Концентрационом логору Јасеновац 1941–1945. године (н.а.)

¹² Bojan V. Dimitrijević, *Ustaška vojska Nezavisne Države Hrvatske 1941–1945*, Beograd 2016, 187.

¹³ ЈУСП Доња Градина, Збирка докумената, неинвентарисано, *Ministarstvo oružanih snaga, Stožer Ustaške Vojnice obći broj 1335/taj, Predmet: Preimenovanje bojne u Dubici -stavljanje zapovjedi izvan krieposti, Zagreb 1. VI. 1944.*

¹⁴ ЈУСП Доња Градина, Збирка докумената, неинвентарисано, *Tjedni izvještaj kotarske oblasti u Bosanskoj Dubici od 1. lipnja 1944, broj: Taj.*

Милош је свједочио о првом УОЗ и његовим војном саставу. За четврту бојну наводи да је имала посаде у Босанској и Хрватској Дубици и да је учествовала у борбама против партизана. Као команданта бојне помиње у 1944. години Миру Матијевића и Мирослава Филиповића Мајсторовића, кратко вријеме као команданта посаде у Босанској Дубици.¹⁵ У записнику са саслушања од 25. јуна 1945. фра Филиповић је такође поменуо да су постојале посаде усташке одбране у обје Дубице.¹⁶ Јосип Матијевић такође помиње да је Филиповић Мајсторовић (фра Сотона) једно вријеме био командант у Дубици и да је извршио многе злочине над српским становништвом Босанске Дубице.¹⁷ По истраживању Душана Лазића, четврта бојна УОЗ налазила се у Босанској Дубици и имала је четири сатније¹⁸. Заповједник је био Мирослав Копјар. Командант тринаесте сатније, Вијтјех Мохлер, са 196 војника, четрнаесте сатније Иван Станко са 203 војника, петнаесте Станко Беванда са 201 војником, шеснаеста – зна се само да је једно вријеме била у Карловцу на обуци и нема више података.¹⁹ Марко Ручнов је објавио више биографских података многих усташа, посебно оних који су били припадници УО. Увидом аутора у биографске податке појављује се немали број лица која су припадала 4. бојној првог здруга, чија је јединица одговорна за овај злочин.²⁰

У мају 1944. године усташе су нападе село Јохову али су били дочекани у засједи од партизана те су се морали повући. Овом приликом усташе су убиле Симицу Арсенић²¹, која се није могла на вријеме склонити у земунце које су за овакве прилике копане у селу.²²

90/44.

¹⁵ ЈУСП Доња Градина, Збирка докумената, *Zapisnik o saslušanju Ljube Miloša*, рег. 1/18, фасц. 5, док. 1, 41.

¹⁶ Antun Miletić, *Koncentracioni logor Jasenovac 1941-1945*, Dokumenta, Knjiga II, Beograd 1986, 1037.

¹⁷ Isto, 1049.

¹⁸ Српски назив био би чета, означава војну формацију до 100 људи (н.а.).

¹⁹ Душан Лазић, Организација полицијско-обавјештајне службе „Независне Државе Хрватске“, *Зборник за историју*, број 10, Матица српска, Нови Сад 1974, 178-179.

²⁰ Marko Ručnov, *Zašto Jasenovac*, Beograd 2001, 197-667.

²¹ Арсенић (Божи) Симеуна, 1874-1944, Јохова, Dušan D. Samardžija, *Bosanskodubičko područje u NOR-u i socijalističkoj revoluciji 1941-1945*, Bosanska Dubica 1984, 392.

²² Б. Арсенић, Ђ. Милиновић, *н.д.*, 219.

Њемачке снаге су 25. маја 1944. године извршиле војни десант на Дрвар. Циљ војне операције био је уништење руководства НОП-а. У вези са овим нападом, руководство НОП-а је издало наређење партизанским јединицама да се изврше напади на непријатељска упоришта.²³ Да ли је у склопу ове наредбе и напад на село Баћин у јуну 1944. године, не можемо са сигурношћу потврдити. У раду је већ наведено да су се напади на усташка упоришта дешавала и раније. Село Баћин било је познато као усташко упориште, о чему свједочи проглас који је издат од партизана селима Баћин и Утолица.²⁴

Тридесетог маја 1944. козарачки одред се пребацио преко Уне у село Баћин и протјерао усташку посаду и убио шест усташа.²⁵ Градишко-лијевчански одред је 11/12. јуна у непосредној близини Босанске Дубице убио шест а ранио седам усташа 4. усташке бојне из Јасеновца.²⁶ Податке о дјеловању дијела Градишко-лијевчанског НОП одреда на подручју Дубице 12. јуна 1944. пронашли смо у књизи „Историја Босанске Градишке“. Подаци у књизи су штурни, иако се заснивају на извјештају одреда.²⁷

Од извора НДХ доступан нам је извјештај домобранства од 20. јуна 1944. године, у коме пише да је у борбама са партизанима сјеверозападно од Босанске Дубице убијен 21 партизан, а седам их је рањено

²³ Славко Комарица, Славко Одић, *Зашто Јасеновац није ослобођен*, Београд 2005, 179.

²⁴ ЈУСП Доња Градина, *Збирка докумената*, неинвентарисано, *Ustašama sela Bačina*, Komandant baljskog komiteta Miloš Bajalica. Када је проглас написан непознато нам је, оно што се може закључити је да су усташе из овог села починиле злочине према српском становништву. Проглас је имао пропагандни карактер у сврху преласка мјештана хрватске националности села Баћин и Утолица у партизанае. Претпостављамо да је проглас из 1941. године јер је Милош Бајалица убијен од стране усташа у Костајници 1941. године. Село Баћин је било познато усташко упориште, које је имало и усташку посаду у Дубичким кречанама. Кречане су биле дио јасеновачких логора. На овом локалитету су 1957. године ископане 6.774 лобање убијених (н.а.).

²⁵ D. Karasijević, Đ. Milinović, *n.d.*, 272.

²⁶ Isto, 275.

²⁷ Душан Лукач, „Босанска Градишка и околина у Другом свјетском рату“, *Историја Босанске Градишке и њене околине од најстаријих времена до 1985. године*, Градишка 2008, 480.

у периоду од 26. маја до 5. јуна 1944. године. Помиње се село Утолица, као једно од мјеста гдје су вођене борбе.²⁸

Шеварлије, 18. јун 1944. године

У записнику Земаљске комисије од 28. октобра 1944. године из села Шеварлије пише да су усташе 18. јуна 1944. године прешле из села Баћин, у јачини 200 људи, и убиле 62 мјештанина села. По свједочанству Јоке Триванић и Милице Миланковић, усташе је предводио Павао Микић,²⁹ сатник из Јасеновца. Деса Миросав је свједочила гдје је пронашла убијене тог дана, иако не наводи поименично него само број убијених по пронађеној локацији. Изјава се поклапа са другим наведеним у раду. Записник је аутор објавио у цијелости у раду.³⁰

У књизи 11. крајишке бригаде нашли смо сљедеће податке. Четврта усташка бојна усташког одбрамбеног здруга, јачине 800 људи, прешла је ријеку Уну код Хрватске Слабиње. Ушла је у село Сувају, Бачване и заселак Шеварлије села Јохова и убиле су преко 100 жена, дјеце и стараца. Приликом доласка козарачког одреда усташе су се повукле.³¹

За реконструкцију злочина користили смо сјећања која се односе на завршетак борби, као и трагове злочина који су остали иза усташа. Опширнија сјећања су свједочанство Ђурађа Долинића³² и Росе

²⁸ *Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, Том 5, Књига 28, Бр. 134, Извјештај Заповједништва Главног стоžера домобранства од 20. јуна 1944. о борбама против јединица NOV и POJ код Вјеловара, Гареšнице, Херцеговца, Цазина, Огулина, Плашког и Бенковца, Београд 1963, 686.

²⁹ Михаић Павле, сатник, родом из Срема, управник економије у јасеновачком логору III циглана. По свједочанству Љубе Врањеша и Јакоба Данона, био је један од мучитеља у логору. М. Ručnov, *n.d.*, 467.

³⁰ Архив Босне и Херцеговине Сарајево, Фонд Земаљска комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача, Срез Босанска Дубица, Шеварлије, кутија 31, инвентарни број 92 1-1.

³¹ D. Karasijević, Đ. Milinović, *n.d.*, 275.

³² Б. Арсенић, Ђ. Милиновић, *н.д.*, 222-226.

Долинић³³. Поред ових сјећања, постоји сјећање Остоје Долинића³⁴ и Ђује Вуклиш,³⁵ тачније један дио који се односи на овај злочин.

Напад је почео ноћу између 14. и 15. јуна из два правца. Једна група усташа, неустановљеног броја, прешла је чамцима ријеку Уну у рејону планишта³⁶ одакле су у колони кренули према Долинића брду. Друга група прешла је ријеку Уну у рејону кућа Стевана и Ђуре Јакшића, одакле је кренула путем према Костајници опкољавајући заселак са источне стране. У близини кућа Јакшића гдје су прешли, сусрели су двије жене, Миљу Касабашић (1908), супругу Милана Касабашића и мајку четворо дјеце, и Миљу Касабашић (1907), мајку двоје дјеце, супругу Стојана Касабашића,³⁷ убијеног у концентрационом логору Земун. Њих двије су при повратку из млина носиле двије вреће брашна за исхрану породице. При сусрету са усташама поклане су и остављене на путу. У кући Стевана и Ђуре Јакшић заклали су следећа лица: Марију (Ђ.) Јакшић, рођ. 1884, Паву (С.) Јакшић, рођ. 1917, Саву (С.) Јакшић, рођ. 1887, Остоју (С.) Јакшић рођ. 1939, и Јову (С.) Јакшић, рођ. 1910. Потом су се упутили према кућама Јакшића и Миљатовића, удаљеним 800–1.000 метара. Утом је почело и свитати те су становници примијетили усташе, неки су почели бјежати, а тада су се зачули први пуцњи и паљевина. Усташе су заробиле 19 чланова породица Миљатовић и Јакшић, које су затвориле у кући Станка Миљатовића, након чега су кућу запалиле.³⁸

Роса Долинић потврђује сјећање Ђурађа Долинића. Код куће Стевана Јакшића убијено је још пет чланова из породице Јакшић.³⁹ По сјећању Милоша Јакшића, злочин се десио код куће Пере Јакшића,

³³ Роса Долинић, „На мјесту тешког злочина усташа у селу Шеварлијама“, *Козара у Народноослободилачком рату*, Записи и сјећања, књига IV, Београд 1978, 661–668.

³⁴ Симо Брдар, *Црни улетњак*, Бања Лука - Козарска Дубица 1997, 37–38.

³⁵ Горан Вуклиш, „Сјећање Ђује Вуклиш“, *Топола, часопис ЈУ Спомен-подручја Доња Градина*, година III, број 3, 2017, 178–179.

³⁶ Назив за локалну плажу на ријеци Уни (н.а.).

³⁷ Касабашић (Симе) Стојан, 1907–1942, Јасеновац, D. Samardžija, n.d., 393. Различито мјесто страдања (н.а.).

³⁸ Б. Арсенић, Ђ. Милиновић, n.d., 221–222.

³⁹ Исто.

гдје су сахрањени поименично наведени, а на мјесту је био дрвени крст који је временом сатрулио.⁴⁰

Потом су са Долинића брда кренули у правцу ријеке Уне. Многе куће су горјеле и осјећао се мирис спаљеног људског меса. У кући Станка Миљатовића пронашли су спаљене из породица Јакшић и Миљатовић. Међу жртвама је била и Мика Јакшић, дјевојка, коју су пронашли свезаних руку и одсјечене главе. Успјели су препознати 19 спаљених жртава, углавном из породица Јакшић и Миљатовић.⁴¹

Друга група усташа, која је заселак опколила са јужне стране, напала је куће Долинића, Малинића и Остојића.

О усташком злочину на овом правцу преживјели свједок Ђурађ Долинић рекао је сљедеће. Био је запослен у млину на ријеци Мљечаници и радио је за потребе партизана. Неколико дана пред покољ у селу Шеварлијама млин се покварио и требало га је поправити. Због тога је замолио надређене да га пусте на који дан кући док млин не поправе. Код куће је имао супругу и шесторо дјеце, док му је седми син Милош⁴² погинуо у партизанима 1942. У сумрак 14. јуна дошао је кући, затекао је дјецу, док је супруга Вајка отишла са другим женама да самеле жито у селу Слабиња, гдје је требало и да преноћи. За вечером је разговарао са дјецом о кућанским пословима и копању кукуруза. По свом сјећању, те ноћи осјетио је радост код дјеце више него прије када је долазио. Није претпостављао да ће им то бити посљедња вечера.

Након вечере су легли да спавају, а у свануће кроз сан чуо је од кћери ријечи: “Тата, усташе”. Скочио је и кроз прозор искочио у правцу баште, након чега се сакрио у оближњу шуму. Из шуме је видио како усташе тјерају људе у правцу кућа Малинића и Остојића. На имању Симе Малинића у објекту за чување сламе пронађено је 41 изгорјело тијело, међу којима је било и шесторо Ђурађево дјеце. На крају сјећања рекао је: „Била је то за мене тужна, крвава недјеља“.⁴³

Роса Долинић пише да је село једног јунског дана 1944. године задесила тешка трагедија. Даље пише био је то период када су трешње

⁴⁰ С. Брдар, *н.д.*, 42.

⁴¹ Роса Долинић, „На мјесту тешког злочина усташа у селу Шеварлијама“, *н.д.*, 661-668.

⁴² Долинић (Ђурађ) Милош, 1925-1945, Козара, D. Samardžija, *н.д.*, 526. Грешка у попису приликом навођења године страдања, треба 1942. (н.а.).

⁴³ Б. Арсенић, Ђ. Милиновић, *н.д.*, 219-226.

доспјеле на браће. Уочи тог дана средином јуна била је на партијском састанку у селу. Касно навече дошла је кући и заспала, а ујутру су је пробудили пуцњи. Потом је позвала сестру Јелу. У том тренутку били су у кући Арсенија Крњајића. Приметила је непознате војнике на брду Раде Штековића. Иако је почело свитати и могло се боље видјети, још није могла спознати о каквој војсци се ради, помишљала је да су партизани. Увидјела је да су то усташе и заједно са сестром Јелом потјерала је стоку. У селу се чуло пуцање из пушака. Успут је склонила двије старице на које је наишла, Милију Крњајић и још једну, не наводећи јој име. Након тога је отишла је у шуму и попела се на једно дрво, са кога је посматрала куда су се кретале усташе. Кренула је ка Милановића брду, приметила је да су на Долинића брду горјеле куће. Вратила се у кућу Арсенија Крњајића, кућа је горјела, у међувремену су стигли Пане Јакшић и Триво Ђибић. Са њима је покушала да спаси стоку која је горјела у штали Спасоја Крњајића, али нису успјели. У дворишту су лежале мртве свиње које су усташе убиле. Ту се скупило још народа и заједно су се упутили кући Драгутина Крњајића. Ту су пронашли мајку Драгутинове жене, којој су извађене очи, лежала је мртва крај бунара.

Упутили су се на Долинића брдо, кући Пане Долинић, и пронашли су три убијене Панине кћери, Вају, Паву и Савку, као и њихову мајку Марија Долинић, на чијим прсима је ложена ватра. Ту је убијена и стара Љуба Лазић из села Јасење, која је била код њих у посјети.⁴⁴

О злочину на Долинића брду свједочи и Остоја Долинић: „Бануше на врата. Поче ужас. Изгураше нас у двориште. Ухвате матер и пободу је ножем, слеђа под плећку. Постројише моје три сестре и тетку. Брат и ја почесмо бјежати. Један усташа запуца. Други виче, Стипе престани пуцати, они ће се вратити па ћемо их поклати. Сакрили смо се ту горе, у једну шпиљу. Враћамо се увече. Прикрадамо се до плота. Нигдје никога. Рокће крмача. Осјећао се задах печеног меса и паљевице. Уђемо у двориште. Боже, сви поклани и сложени на хрпу, па запаљени. Крмача вуче материну сису по дворишту. Ето, у том гробу су моји. Гњила, дрвена ограда, укошена, као да је кренула са гроба. Као по неком правилу, дивља перуника. Испод перунике Долинић Марија,

⁴⁴ Роса Долинић, „На мјесту тешког злочина усташа у селу Шеварлијама“, *н.д.*, 662-663.

Остојина мати, Долинић Пава, сестра, Долинић Вајка, сестра, Долинић Савка, сестра, Лазић Анка, тетка.⁴⁵

Сјећање преживјеле Руже Малинић записала је Роса Долинић. Сматрамо да је сјећање вјеродостојно јер потврђује претходно сјећање Ђураћа Долинића. Ружа се тог јутра упутила у кућу Ђураћа да однесе ватре, такав је био обичај у селу јер нису имали шибица током рата. Ђураћ се вратио претходне вечери из млина на ријеци Мљечаници, на којем је радио за потребе партизана. У кући је, поред супруге Вајке, имао шесторо дјецe, четири кћери и два сина. При повратку кући Ружа је опазила усташе и опоменула Ђураћа, старија кћер Анка је такође повикала оцу да бјежи јер иду усташе. Ђураћ је искочио кроз прозор и успио је да побјегне. Ђураћева супруга Вајка се сакрила у млин у којем је те ноћи била. Усташе су из куће купиле дјецу и отјерале их у Малиниће, у близини породичне куће. Сви су запаљени у једној сламари, док је само Ружа успјела да се спаси. При доласку на ово мјесто Роса Долинић са другим мјештанима једино је успјела препознати супругу Стеве Малинића. У крилу јој је било дијете са којим је заједно изгорјела. На овом мјесту идентификовали су 41 жртву.⁴⁶

Ђуја Вуклиш (1930–2017) потврђује да се најмасовнији злочин десио у засеоку Малинићи, као и то да су усташе прешле на Пландишту, купалишту у селу Шеварлије, одакле су се упутили у заселак Малинићи. Дио усташа је дошао и у село Бачване⁴⁷, по сјећању Ђује Вуклиш то јутро их је спасио комшија Млаћен Злокапа. Породична кућа у селу била је изолована од других, тако да нису знали за овај напад. Млаћен је дојахао на коњу до куће и рекао им да бјеже јер су усташе запалиле Малиниће. Ђуја је успјела да побјегне, али њена маћеха није јер је била са двоје дјецe. По каснијем причању маћехе, сакрила се на штали са дјецом. Чула је разговор између усташа, од којих је један погледао шта има у штали. Ту је боравила породица Мијата Јукића из Хрватске Слабиње. Претпоставили су да је то скровиште партизана и запалили шталу. Из штале су прво пустили двије краве, како сама Ђуја констатује – то је била памет баћинског усташе – самилост према животињама, док су дјецу из колијевки бацали у ватру. Маћеха је успјела да искористи појаву дима и да се заједно са дјецом

⁴⁵ С. Брдар, *н.д.*, 37–38.

⁴⁶ Роса Долинић, „На мјесту тешког злочина усташа у селу Шеварлијама“, *н.д.*, 664–665.

⁴⁷ Сусједно село села Јохова, одмах последије засеока Шеварлије (н.а.).

удаљи на безбједније мјесто. Већина мјештана села Бачвани су успјели да се спасу јер су се на вријеме повукли. Скоро све куће у селу су биле запаљене.⁴⁸

Убијени тог дана у Шеварлијама сахрањени су на више локација. Жртве су сахрањене у масовне гробнице. Локације су: код куће Симе Малинића - сахрањено је 41 лице, од тога 27 Малинића, седам Остојића, шест Долинића и један Вуковић; код куће Стевана Јакшића - седам лица, пет Јакшића и двоје Касабашића; код куће Пане Долинића - пет лица, четири Долинића и један Лазић; код куће Станка Миљатовића - 19 лица, од којих 11 Јакшића и осам Миљатовића. Код куће Станка Миљатовића подигнуто је и спомен-обиљежје⁴⁹ убијенима.⁵⁰

У Шеварлијама је 18. јуна 1944. године убијено 73 мјештана села, на основу истраживања изнесеним у раду.

Спомен-обиљежје у селу Шеварлије

Спомен-обиљежје у селу Шеварлије изграђено је 80-их година XX вијека. У идејном рјешењу, које је настало 1980. године, добили смо више података о концепту, као и локацији.⁵¹ У рјешењу пише да се налази на путу који се протеже исток-запад⁵² на улазу у село Шеварлије. На мјесту локације налазила се сеоска кућа, коју су усташе запалиле, а у коју су претходно затвориле дио жртава. За починиоце овог злочина помињу се уопштено људи који су живјели у сусједним селима сјеверно од ријеке Уне.

⁴⁸ Горан Вуклиш, „Сјећање Ђује Вуклиш“, *Топола, часопис ЈУ Спомен-подручја Доња Градина*, година III, број 3, 2017, 178-179.

⁴⁹ Треба напоменути да је ово локација заједничког спомен-обиљежја убијеним 18. јуна 1944. године у Шеварлијама. На овој локацији је сахрањено 19 жртава из породица Јакшић и Миљатовић. На истој локацији је подигнут и споменик убијеним из ове двије породице. На основу идејног рјешења за спомен-обиљежје у селу Шеварлијама из 1980. године можемо претпоставити да је спомен-обиљежје подигнуто 80-их година (напомена аутора).

⁵⁰ Б. Арсенић, Ђ. Милиновић, *н.д.*, 219-226.

⁵¹ СУБНОР Козарска Дубица, *Idejno rješenje spomenika u Ševarlijama*, autor arhitekta Mladen Momčilović, Novi Sad 1980.

⁵² Данашњи пут Козарска Дубица - Костајница (н.а.).

О значењу самог спомен-обилежја наводимо, као у идејном рјешењу:

„Људи у црном задригли и пијани ножем као да раде свој свакодневни кућни посао одсецали су плаве детиње главе. Одвајали су главу од тела, обезглављивали су стабљику. Отуда у споменику стабљике чије је зрневље просуто по пољу а чије руке попут закланих се истежу као удови умирући. Истежу се према небу, висинама, као да желе да вапију за правдом и да покажу пркос и сву беспомоћност злочинаца. Као страшни, обезглављени симболи опомињу и подсећају на злочин и позивају на отпор на буну и против свега што је нечовечно и уништавајуће. Подсећају на речи Скендера Куленовића о мајци Козари и клетви мајке Стојанке и позиву на буну да се затре и уништи непријатељ и злочин. Четири спомен-обележја у групи су четири наше ратне године када је авет смрти харала Козаром. Кугле су просуте људске главе и просуто зрневље из оних истих торби сељанки које су усташе пресреле у пољу и поклале. Спомен-обележје је од белог бетона, што још више истиче својом белином на зеленој подлози поља и шумовите Козаре своје облике који саме за себе поручују у каквој страви су своје последње тренутке још преживеле жртве у чији спомен се ово обележје се подиже...“

*Фотографија спомен-обилежја, 2018;
аутор: Мирко Димић.*

*Фотографија спомен-обилежја, 2020;
аутор: Мирко Димић.*

У позадини фотографија спомен-обилежја у Шеварлијама виде се четири стуба и двије бетонске кугле чија значења су објашњена у претходно наведеном концепту. На другој фотографији јасније се могу видјети стубови и кугле. У првом плану на фотографији су плоче, на којима се налазе 71 име убијених. Када се прођу плоче са именима, наилазимо на натпис који је посвећен жртвама, на коме пише: „Усташе су 5. јуна 1944. године у Шеварлијама живе спалиле и заклале седамдесет и једну невину жртву дјецу, мајке, дјевојке и сестре. Мајко, мама, не дај се! Чико је страшан. Има нож. Ово је споменик дјечијем вратићу, голуждравом и беспомоћном.“

Спомен-обилежје се налази на једном од стратишта из јуна 1944. године. То је локација куће Станка Миљатовића, која се помиње у идејном рјешењу. Усташе су у тој кући убиле 19 људи из породица Јакшић и Миљатовић. Убијени су сахрањени на овој локацији, а члановима ових породица подигнут је споменик. Када је подигнут не можемо са сигурношћу написати, можемо претпоставити у периоду 1945–1969. године. Овај споменик је остао и чини цјелину са новим, који је накнадно подигнут.

Фотографија натписа. Аутор: Мирко Димић, 9. јул 2020.

Споменик убијеним из породица Јакшић и Миљатовић на мјесту гдје су убијени потом и сахрањени. Аутор фотографије: Мирко Димић, 9. јул 2020.

15 VI 1944
 НА ОВОМ МЈЕСТУ ФАШИСТИ СУ
 ПОКЛАЛИ – СПАЛИЛИ

ЈАКШИЋ	МИЉАТОВИЋ
ДРАГИЊА	МАРИЈА
МИКА	МИЉА
КОСА	ИЛИЈА
ВУКА	РАДОЈКА
АНЂА	МИЛИЦА
САВКА	СТАНА
ИЛИЈА	ЈОЈА
МИЛЕ	
АНКА	
МИЉА	
РАДА	

СПОМЕНИК ПОДИЖЕ РОДБИНА
 ЈАКШИЋ – МИЉАТОВИЋ

За спомен-обилежје је карактеристично да су стављена два датума за почињени злочин. На плочи која је фотографисана пише да је то 5. јун 1944. На споменику из породица Јакшић и Миљатовић је 15. јун 1944. У документима СУБНОР-а Козарска Дубица, на основу којих је рађено идејно рјешење, датум је 15. јун. На основу ауторовог истраживања, датум је 18. јун 1944. године. Рад је назван „крвава недјеља“, по дану у седмици у којем се десио злочин. Ћурађ Долинић се сјећа да је била недјеља док као датум наводи 15. јун 1944. године, а то није била недјеља него четвртак. У једином извору који је био доступан аутору пише да је 18. јун, јер тај дан јесте био недјеља. Ово не треба да буну читаоца, јер датуми 5. јун и 15. јун су се касније појавили и могу-

ће је да су судионици заборавили датум, а није риједак случај да неко након десет или двадесет година заборави тачан датум.

Долинић	Малинић
Миља 5 г.	С. Милица 32 г.
Стево 8 г.	Јока 37 г.
Вукосава 11 г.	Гојко 41 г.
Дј. Остоја 13 г.	Дева 44 г.
Радосова 16 г.	С. Дева 44 г.
Анка 18 г.	Аника 60 г.
	Мика 64 г.
	Ана 79 г.

Живи

Малинић

Миља 2 г.	Радомир 9 г.	Вуковић
Босилка 3 г.	Радојка 11 г.	Стоја 84 г.
Божо 5 г.	Бранко 12 г.	
Стоја 5 г.	Љубан 13 г.	
Мирко 6 г.	Тонка 13 г.	
Никола 6 г.	Никола 17 г.	
Милка 6 г.	Коса 19 г.	
Драгиња 7 г.	Мара 30 г.	
Златко 8 г.	Милица 32 г.	
Раде 9 г.		

Спаљени

Остојић	Миљатовић	Јакшић
Божо 4 г.	Милица 2 г.	Рада 6 г.
Љубан 4 г.	Радојка 4 г.	Вука 8 г.
Анка 6 г.	Илија 7 г.	Илија 8 г.
Миља 10 г.	Стана 9 г.	Савка 10 г.
Стоја 29 г.	Јованка 14 г.	Миља 12 г.
Мира 37 г.	М. Мика 37 г.	Анка 15 г.
Драгиња 44 г.	Марија 64 г.	Миле 17 г.
		Анђа 19 г.
		Мика 21 г.
		Роса 26 г.
		Драгиња 44 г.

Живи спаљени

Јакшић	Долинић	Касабашић
Остоја 2 г.	Ваја 17 г.	Миља 36 г.
Пава 27 г.	Пава 20 г.	Миља 37 г.
Сава 57 г.	Савка 14 г.	
Марија 60 г.	Марија 47 г.	

Буква	Лазић
Стоја 55 г.	Анђа 62 г.

Убијени и заклани

*ЈУСП Доња Градина, Збирка фотографија, неинвентарисано.
Фотографисао Мирко Димић 28. августа 2018.*

Поименични списак убијених

Први поименични списак страдалих објавила је Земаљска комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача. Списак је састављен 25. јула 1946. године у мјесном народном одбору (МНО) у селу Јохова. Јефто Вуковић, Мирко Бурсаћ и Стево Стојаковић били су свједоци и на основу њиховог исказа сачињен је први списак убијених.⁵³

Списак који је пред читаоцем аутор је преузео из књиге „Пламен под Козаром“.⁵⁴ Број убијених и имена убијених не можемо прецизно утврдити. Сви спискови су сачињени на основу сјећања преживјелих мјештана села. У додатним пописима које смо користили, подаци о години рођења, броју убијених као и другачије навођених имена, присутни су и могу да унесу одређену забуну. Потребно је напоменути да је општина Козарска Дубица у периоду 1941–1945. године доживјела огромне губитке како у становништву као и у материјалном и културном добрима.⁵⁵ За рад је битно напоменути да су све црквене књиге Српске православне цркве и општинске књиге рођених спаљене од стране усташких власти или су остале сакривене и до данас нису познате истраживачима.

Пописе жртава можемо подијелити у четири пописа по сличностима података. Први попис је из књиге „Пламен под Козаром“, сјећање Росе Долинић и спомен-обиљежје у селу Шеварлијама. Други попис је попис Музеја жртава геноцида и Душана Самарџије. Трећи је анкета СУБНОР-а из 1960-их година. Четврти је ЗЕМКОМ из 1946. године.

⁵³ Arhiv Bosne i Hercegovine Sarajevo, Fond Zemaljska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača, Srez Bosanska Dubica, Johova, kutija 26, inventarni broj 55899 1-1, Svjedoci Vuković Jefto, Mirko Bursać i Stevo Stojaković, Zapisnik od 25. jula 1946.

⁵⁴ Б. Арсенић, Ђ. Милиновић, *н.д.*, 221–225.

⁵⁵ Марко Јанковић, „Анализа броја страдалих на територији општине Козарска Дубица током Другог свјетског рата“, *Топола, часопис ЈУ Спомен-подручја Доња Градина*, година V, број V, 2019, 241–248.

Попис⁵⁶

- Буква (?) Стоја⁵⁷, ? - 18. јун 1944, Српкиња
- Долинић (Ђураћ) Анка, 1926⁵⁸ - 18. јун 1944, Српкиња
- Долинић (Ђураћ) Радосова, 1928⁵⁹ - 18. јун 1944, Српкиња
- Долинић (Ђураћ) Остоја, 1931 - 18. јун 1944, Србин
- Долинић (Ђураћ) Вукосава, 1933⁶⁰ - 18. јун 1944, Српкиња
- Долинић (Ђураћ) Стево, 1936⁶¹ - 18. јун 1944, Србин
- Долинић (Ђураћ) Миља, 1939⁶² - 18. јун 1944, Српкиња
- Долинић (?) Марија, 1895⁶³ - 18. јун 1944, Српкиња
- Долинић (Пане) Ваја, 1916⁶⁴ - 18. јун 1944, Српкиња
- Долинић (Пане) Пава, 1919⁶⁵ - 18. јун 1944, Српкиња
- Долинић (Пане) Савка, 1921⁶⁶ - 18. јун 1944, Српкиња
- Касабашић (Пане) Миља, 1908⁶⁷ - 18. јун 1944, Српкиња

⁵⁶ Пописи који су коришћени: АБиН, Z. K. U. R. Z, kutija 26, inventarni broj 55899 1-1 (54 жртве), D. Samardžija, *n.d.*, 391-394 и 526-532 (49 жртава), www.muzejgenocida.rs, *Popis žrtava drugog svjetskog rata u BiH, opština Bosanska Dubica, naselje Johova 345-348, naselje Ševarlije 420-424, spisak nije potpun* (66 жртава), *pdf format*, АБиН, Anketa SUBNOR-a, ŽFT u toku NOV sela od N-V i sela od H-M, Srez: Bos. Dubica, selo Ševarlije (45 жртва), selo Johova (3 жртве) i selo Jasenje (1 жртва). Роса Долинић, „На мјесту тешког злочина усташа у селу Шеварлијама“, *n.d.*, 662-663 (67 жртава), Спомен-обилежје у селу Шеварлијама (71 жртва) и Б. Арсенић Ћ. Милиновић, *n.d.*, 221-225 (72 жртве).

⁵⁷ Име се наводи на спомен-обилежју али и записнику Земаљске комисије од 28. октобра 1944. наведеног у цијелости у прилогу (н.а.).

⁵⁸ 1927, D. Samardžija, *n.d.*, 527; 1927, *Popis žrtava*, 421.

⁵⁹ 1920, *Isto*, 527; 1920, *Isto*, 421.

⁶⁰ 1934, *Isto*, 527; 1934, *Isto*, 421.

⁶¹ Име жртве Стана, 1935, *Isto*, 527; Име жртве Стана, 1935, *Isto*, 421.

⁶² 1937, *Isto*, 527; 1937, *Isto*, 421.

⁶³ 1897, спомен-обилежје у селу Шеварлијама; Презиме Далинић (Симо) Марија, 1891, *Popis žrtava*, 421.

⁶⁴ 1927, спомен-обилежје; Долинић (Пане) Воја, 1924, D. Samardžija, *n.d.*, 527; Далинић (Пано) Војка, 1924, *Popis žrtava*, 421.

⁶⁵ 1924, спомен-обилежје; Долинић (Пане) Пава, 1920, D. Samardžija, *n.d.*, 527; Далинић (Пано) Пава, 1920, *Popis žrtava*, 421.

⁶⁶ 1930, спомен-обилежје; Долинић (Пане) Савка, 1928, D. Samardžija, *n.d.*, 527; Далинић (Пано) Савка, 1928, Долинић (Пане) Савка, 1928, *Popis žrtava*, 421.

⁶⁷ 1910, *Popis žrtava*, 346.

- Касабашић (Стојан) Миља, 1907⁶⁸ - 18. јун 1944, Српкиња
- Љуба⁶⁹ (?) Лазић, ? - 18. јун 1944, Српкиња
- Малинић (Василије) Дева, 1900⁷⁰ - 18. јун 1944, Српкиња
- Малинић (Стево) Никола, 1927⁷¹ - 18. јун 1944, Србин
- Малинић (Стево) Љубан, 1931⁷² - 18. јун 1944, Србин
- Малинић (Стево) Раде, 1935 - 18. јун 1944, Србин
- Малинић (Стево) Драгиња, 1937⁷³ - 18. јун 1944, Српкиња
- Малинић (Стево) Божо, 1939⁷⁴ - 18. јун 1944, Србин
- Малинић (?) Милица, 1912 - 18. јун 1944, Српкиња
- Малинић (Остоја) Радојка, 1933 - 18. јун 1944, Српкиња
- Малинић (Остоја) Радомир, 1935 - 18. јун 1944, Србин
- Малинић (Остоја) Стоја, 1939 - 18. јун 1944, Српкиња
- Малинић (Остоја) Миља, 1942 - 18. јун 1944, Српкиња
- Малинић (?) Ана, 1865 - 18. јун 1944, Српкиња
- Малинић (Марко) Бранко, 1934⁷⁵ - 18. јун 1944, Србин
- Малинић (Марко) Златко, 1936⁷⁶ - 18. јун 1944, Србин
- Малинић (Марко) Мика⁷⁷, 1880 - 18. јун 1944, Српкиња
- Малинић (Марко) Милка, 1938 - 18. јун 1944, Српкиња
- Малинић (Миле) Мика⁷⁸, 1925 - 18. јун 1944, Српкиња
- Малинић (Б.) Аника⁷⁹, 1884 - 18. јун 1944, Српкиња
- Малинић (Симо) Дева, 1900 - 18. јун 1944, Српкиња

⁶⁸ 1906, isto, 346.

⁶⁹ Анђа, 1882, спомен-обилежје; Лазић (жена Симе) Анђа, 1894-1942, Шеварлије, D. Samardžija, n.d., 390; Лазић (Стево) Анка, 1916-1945, немачки логори, *Popis žrtava*, 344.

⁷⁰ 1889, D. Samardžija, n.d., 529; 1889, *Popis žrtava*, 423.

⁷¹ 1918-1942, Козара, D. Samardžija, n.d., 529; 1918-1942, Козара, *Popis žrtava*, 423.

⁷² 1928, D. Samardžija, n.d., 529; 1926, *Popis žrtava*, 423.

⁷³ Драгица, 1931, D. Samardžija, n.d., 529; Драгица, 1931, *Popis žrtava*, 423.

⁷⁴ 1940, D. Samardžija, n.d., 529; 1940, *Popis žrtava*, 423.

⁷⁵ 1932, спомен-обилежје.

⁷⁶ 1940, D. Samardžija, n.d., 529; 1940, *Popis žrtava*, 422.

⁷⁷ Име оца Јован, 1884-1942, Козара, D. Samardžija, n.d., 529; Име оца Јован, 1884-1944, Шеварлије, *Popis žrtava*, 422. Не можемо утврдити да ли се ради о једној жртви или двије, на основу сличности података претпостављамо да се ради о једној жртви.

⁷⁸ Коса, спомен-обилежје; Име жртве Коса, 1927, *Popis žrtava*, 422.

⁷⁹ Име оца Раде, 1886, D. Samardžija, n.d., 529; Име оца Раде, 1886, *Popis žrtava*, 422.

- Малинић (Симо) Гојко⁸⁰, 1903 – 18. јун 1944, Србин
- Малинић (Симо) Милица, 1912 – 18. јун 1944, Српкиња
- Малинић (П.) Јока, 1912⁸¹ – 18. јун 1944, Српкиња
- Малинић (О.) Мара, 1914 – 18. јун 1944, Српкиња
- Малинић (Пане) Тонка, 1931⁸² – 18. јун 1944, Српкиња
- Малинић (Пане) Никола, 1938⁸³ – 18. јун 1944, Србин
- Малинић (О.) Мирко, 1939⁸⁴ – 18. јун 1944, Србин
- Малинић (С.) Босиљка⁸⁵, 1941 – 18. јун 1944, Српкиња
- Миљатовић (М.) Мика, 1907 – 18. јун 1944, Српкиња
- Миљатовић (М.) Милица⁸⁶, 1942 – 18. јун 1944, Српкиња
- Миљатовић (С.) Јованка⁸⁷, 1930 – 18. јун 1944, Српкиња
- Миљатовић (С.) Стана, 1935 – 18. јун 1944, Српкиња
- Миљатовић (Ј.) Марија⁸⁸, 1880 – 18. јун 1944, Српкиња
- Миљатовић (М.) Радојка⁸⁹, 1940 – 18. јун 1944, Српкиња

⁸⁰ Име оца Стево, 1929, D. Samardžija, *n.d.*, 529; Име оца Стево, 1929, *Popis žrtava*, 422. Не можемо утврдити да ли се ради о једној жртви или двије, на основу сличности података претпостављамо да се ради о једној жртви.

⁸¹ 1907, спомен-обилежје; Име оца Ђоко, 1919, D. Samardžija, *n.d.*, 529; Име оца Ђоко, 1919, *Popis žrtava*, 422. Не можемо утврдити да ли се ради о једној жртви или двије, на основу сличности података претпостављамо да се ради о једној жртви.

⁸² 1930, D. Samardžija, *n.d.*, 529; 1930, *Popis žrtava*, 422.

⁸³ 1937, D. Samardžija, *n.d.*, 529; 1937, *Popis žrtava*, 422.

⁸⁴ 1938, спомен-обилежје.

⁸⁵ Име Боса, име оца Остоја, 1935, D. Samardžija, *n.d.*, 529; Име Боса, име оца Остоја, 1935, *Popis žrtava*, 422. Не можемо утврдити да ли се ради о једној жртви или двије, на основу сличности података претпостављамо да се ради о једној жртви.

⁸⁶ Име оца Миле име жртве Милева, 1943, *Popis žrtava*, 423. Не можемо утврдити да ли се ради о једној жртви или двије, на основу сличности података претпостављамо да се ради о једној жртви.

⁸⁷ Име оца Станко, 1930–1942, Јасеновац, D. Samardžija, *n.d.*, 530; 1928–1944, Босанска Дубица, *Popis žrtava*, 423.

⁸⁸ Име оца Пилип, 1886, D. Samardžija, *n.d.*, 530; Име оца Пилип, 1886, *Popis žrtava*, 423. Не можемо утврдити да ли се ради о једној жртви или двије, на основу сличности података претпостављамо да се ради о једној жртви.

⁸⁹ Име оца Миле, 1937, D. Samardžija, *n.d.*, 530; Име оца Миле, 1937, *Popis žrtava*, 423. Не можемо утврдити да ли се ради о једној жртви или двије, на основу сличности података претпостављамо да се ради о једној

- Миљатовић (С.) Стево, 1900 - 18. јун 1944, Србин
- Миљатовић (Миле) Илија, 1937 - 18. јун 1944, Србин
- Јакшић (Ђуро) Марија, 1884 - 18. јун 1944, Српкиња
- Јакшић (Стеван) Пава, 1917 - 18. јун 1944, Српкиња
- Јакшић (Стеван) Сава, 1887 - 18. јун 1944, Српкиња
- Јакшић (Стеван) Остоја, 1939⁹⁰ - 18. јун 1944, Србин
- Јакшић (Стеван) Јово, 1910 - 18. јун 1944, Србин
- Јакшић (Д.) Драгиња, 1900 - 18. јун 1944, Српкиња
- Јакшић (Душан) Мика⁹¹, 1923 - 18. јун 1944, Српкиња
- Јакшић (Станко) Коса⁹², 1918 - 18. јун 1944, Српкиња
- Јакшић (Спасоја) Вука, 1936⁹³ - 18. јун 1944, Српкиња
- Јакшић (Душан) Анђа, 1925⁹⁴ - 18. јун 1944, Српкиња
- Јакшић (Душан) Миле, 1927⁹⁵ - 18. јун 1944, Србин
- Јакшић (Душан) Савка, 1934⁹⁶ - 18. јун 1944, Српкиња
- Јакшић (Душан) Анка, 1929 - 18. јун 1944, Српкиња
- Јакшић (Душан) Миља, 1932⁹⁷ - 18. јун 1944, Српкиња
- Јакшић (Душан) Рада, 1938 - 18. јун 1944, Српкиња
- Јакшић (Душан) Илија, 1936⁹⁸ - 18. јун 1944, Србин
- Остојић (М) Мика⁹⁹, 1907 - 18. јун 1944, Српкиња
- Остојић (Д) Стоја¹⁰⁰, 1915 - 18. јун 1944, Српкиња
- Остојић (Драгоја) Анка, 1938¹⁰¹ - 18. јун 1944, Српкиња
- Остојић (Д.) Божо, 1940 - 18. јун 1944, Србин
- Остојић (М.) Љубан, 1940¹⁰² - 18. јун 1944, Србин

жртви.

⁹⁰ 1942, спомен-обилежје.

⁹¹ 1924-1942, Козара, D. Samardžija, n.d., 528; 1924, *Popis žrtava*, 421.

⁹² Роса, спомен-обилежје; Коса, 1919, *Popis žrtava*, 421.

⁹³ 1916-1942, Јасеновац, D. Samardžija, n.d., 528; 1939, *Popis žrtava*, 421.

⁹⁴ 1930, *Popis žrtava*, 421.

⁹⁵ 1926, *Popis žrtava*, 421.

⁹⁶ Име Сава, 1928, D. Samardžija, n.d., 528; 1928, *Popis žrtava*, 421.

⁹⁷ 1930, D. Samardžija, n.d., 528; 1930, *Popis žrtava*, 421.

⁹⁸ 1933, D. Samardžija, n.d., 528; 1927, *Popis žrtava*, 421.

⁹⁹ Мика, спомен-обилежје.

¹⁰⁰ Отац Гавро, 1902, D. Samardžija, n.d., 531.

¹⁰¹ 1939, D. Samardžija, n.d., 531; 1939, *Popis žrtava*, 424.

¹⁰² Име оца Драгутин, 1938, D. Samardžija, n.d., 530; Име оца Драгутин, 1938, *Popis žrtava*, 424.

- Остојић (Д.) Драгиња, 1900¹⁰³ – 18. јун 1944, Српкиња
- Остојић (М.) Миља¹⁰⁴, 1934 – 18. јун 1944, Српкиња
- Вуковић (?) Стоја¹⁰⁵, 1860 – 18. јун 1944, Српкиња

Наводимо разлике између пописа у књизи „Пламен под Козаром“ и спомен-обилежја у селу Шеварлије. Списак из сјећања Росе Долинић поклапа се са пописом из књиге „Пламен под Козаром“ за 67 имена која су наведена. У списку из 1969. године појављују се имена:

- Миљатовић Стево, рођен 1900. Име које није на спомен-обилежју.
- Јакшић Јово, рођен 1910. Име које није на спомен-обилежју.
- Малинић Мика, рођена 1925.
- Јакшић Коса, рођена 1918.
- Остојић Мика, рођена 1907.
- Љуба Лазић ?

На спомен-обилежју:

- Буква Стоја, 55 година.
- Малинић Коса, 19 година.
- Јакшић Роса, 26 година.
- Остојић Мира, 37 година.
- Лазић Анђа, 62 године.

Други пописи по сличности података објављени су у монографији Душана Самарџије и попису Музеја жртава геноцида. Основ ових пописа јесте попис који је настао 1964. године.¹⁰⁶ У монографији је пописано 49 жртава, док је у попису Музеја жртава геноцида пописано 67 жртава злочина почињеног 18. јуна 1944. године у Шеварлијама. Пописи се углавном подударaju, иако има одређене разлике, која је у броју пописаних жртава, а након тога и у појединим личним подацима.

¹⁰³ 1904, D. Samardžija, *n.d.*, 531.

¹⁰⁴ Име оца Милан, 1904, D. Samardžija, *n.d.*, 531; Име оца Милан, 1904, *Popis žrtava*, 424.

¹⁰⁵ Име оца Стево, 1880, D. Samardžija, *n.d.*, 393; Име оца Стево, 1880, *Popis žrtava*, 348.

¹⁰⁶ Попис жртава 1941–1945. Статистичког завода Југославије 1964. године. Сврха пописа је било покретање одштетног захтјева према Њемачкој (н.а.).

Poseban zapisnik
zločin u Ševarliji 1944

Z A P I S N I K

Sastavljen kod N.O. Odbora sela Ševarlija Opšt. Pounjske sreza
Pos. Lubickog okruga Koprarskog, dana 28/X 1944 u krivičnom predmetu
protiv Ustaške vojske iz Lubice i bacina kojoj je prevodnik bio kako
pričaju drugarice Joka Žilvančić i Milica Milanković obe iz Šlabinje sreza
Prva takva Kostajnička, Mikic Pavao satnik Ustaški iz Jasenovca.

Prisutni: 1. Jevto Vuković, Protседник Komisije
2. Vaso Anenović, član komisije
3. Besa Mirošav
4. Neđa Vučenović, Zapisničar

Besa Mirošav član N.O. Odbora sela Ševarlija Opšt. Pounjske kao
očividač događaja, priča:

16 juna 1944 god, ispaše su iz bačina ustaše u jačini oko 200
vojnika preko Une u selo Ševarlije, i dopali do kuće Stevana Jaksica i
i ovdje su sreli 4 rođeljadi koji su išli iz miina prošli im brašno, i
sve četvero pokleali i skinuli im kožu sa glave i mrcili na sve načine,
a u kući Stevana Jaksica zaklali njegovu ženu sava i sina Ostaj
ju, i ogulili glave još živima.

Zatim su stigli do kuće Dušana Jaksica i spasoje i ovdje su sahr
pili 16 rođeljadi i oterali ih u kuću Stanka Miljatičevića i svi su ih p
tkli pokleali i spalili zajedno sa mišom tako da se poslije moglo to s
sve naci gde na hrpi spaljeno.

Poslije su izašli do kuće Fane Dolinica gde su potukli 5 osoba
Dolinica dok su ženice Dolinica Mariju spalili na vatru ubijenu na nju
trpali sram i ložili u vatru.

Na poslednju svojeg zločina u ovom selu taj dan stigli su do
kuće Druže Dolinica gde su pohvatili 34 osoba od kojih je samo 20 rođ
dece do 10 godina starosti, odatle su ih oterali u jednu štalicu među dr
ve Kalinice u terali ih sviju u štalicu potukli ih mitrajezom na hrpi dok
ih je još bilo živih štalicu su nad njima spalili gde su zajedno sa št
lom pogoreli, poslije toga zločina dolaskom naroda naše se hrpa kosti
zagriženih oko vrata jedno drugom tako da je jedna žena Ostoje Kalin
ničara skupila svoji dvoje dece u krilo da bin spala ona je izgorela
dok su deca pogorela a nijesu pogorela kao ona.

Povratkom iz ovog sela krvnici su još ubili mitrajezom ženu nekog
bukve iz Petrinje Opšt. Kostajničke, krvnici su na povratku oterali stoke
oko 30 komada stoke razne, a dok su poubijali preko 20 komada rečne stoke
poubijali su preko 40 raznih zgrada sa kucama i uništali oko jedan va
gon žita.

Pa je ovo sve potpuno pravično iznešeno kako dokazuje Besa Mirošav
trvde niže potpisani svedoci,

očividač čl. N.O.O. sela Ševarlija.

Besa Mirošav

vedok Jevto Vuković sin anije iz sela Johove Opšt. Pounjske kaže
Poznat mi je da je bio sve ovako kako Besa navodi jer sam i ja imao pril
ike da vidim to sve,
a je potpuno pravično Besa iznela tvrdim i potpisujem.

Svedok Jevto Vuković

Svedok Druža Jaksica žena + Mirka iz Ševarlija Opšt. Pounjske
kaže: Potvrđujem u svemu iskaz naprijed ispitanoг svedoka ispravno Besa
Besa, i sve je onako kako oni navode, sto tvrdim i potpisujem.

Svedok Druža Jaksica

Otvjeravaju i potvrđuju ispravnost dokaza ovog zločina

Zapisničar: B. Jevto Protседник komisije: B. Jevto

članovi: I. Druža Jaksica II. Besa Mirošav

Sekretar opštine: B. Jevto Pretседnik opštine: M. Karić

Зачписник Земаљске комисије о злочину у селу Шеварлије.
АБХ, К 31, 92 1-1.

Да закључимо: страдања Срба у селу Шеварлије један је од бројних доказа злочина геноцида који су починиле усташе током Другог свјетског рата. Иако се крај рата назирао и побједници у овом периоду су се јасно могли препознати, Независна Држава Хрватска је остала вјерна нацистичкој Њемачкој и досљедна својој политици стварања етнички и вјерски чисте државе.

Извори и литература

Извори

- Arhiv Bosne i Hercegovine, Sarajevo
- Краљевина Југославија, Државна статистика, *Дефинитивни резултати пописа становништва од 31. јануара 1921*, Сарајево 1932.
- *Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, Том IV, Књига 23, Београд 1962.
- *Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, Том 5, Књига 28, Београд 1963.
- ЈУСП Доња Градина, Збирка докумената
- Antun Miletić, *Koncentracioni logor Jasenovac 1941–1945, Dokumenta, Књига II*, Београд 1986.
- ЈУСП Доња Градина, *Збирка фотографија*
- СУБНОР Козарска Дубица
- Спомен-обилежје у селу Шеварлије
- www.muzejgenocida.rs, *Popis žrtava Drugog svjetskog rata u BiH, opština Bosanska Dubica*

Литература

- Борко О. Арсенић, Ђуро П. Милиновић, *Пламен под Козаром*, Сарајево 1969.
- *Зборник за историју*, број 10, Матица српска, Нови Сад 1974.
- Karasijević Đuro Milinović, *Jedanaesta krajiška NOU brigada*, Bosanska Gradiška 1982.
- Роса Долинић, „На мјесту тешког злочина усташа у селу Шеварлијама“, Козара у Народноослободилачком рату, Записи

- и сјећања, књига IV, Београд 1978.
- Симо Брдар, Црни уpletњак, Бања Лука - Козарска Дубица 1997.
 - Топола, часопис ЈУ Спомен-подручја Доња Градина, година III, број 3, 2017.
 - Топола, часопис ЈУ Спомен-подручја Доња Градина, година V, број V, 2019.
 - Историја Босанске Градишке и њене околине од најстаријих времена до 1985. године, Градишка 2008.
 - Dušan D. Samardžija, *Bosanskodubičko područje u NOR-u i socijalističkoj revoluciji 1941-1945*, Bosanska Dubica 1984.
 - Marko Ručnov, *Zašto Jasenovac*, Beograd 2001.
 - Bojan B. Dimitrijević, *Ustaška vojska Nezavisne Države Hrvatske 1941-1945*, Beograd 2016.

Mirko Dimić

**Crime of the Ustaše on the Serb villagers
in Ševarlije, 18 June 1944**

In the Independent State of Croatia, many crimes have been committed in the local communities. The author of this paper attempts to bring one of those communities back from historical oblivion. The village of Johova and the adjacent community of Ševarlije are a part of a wider mosaic of Serb suffering from the terror of the Croatian fascists during the Second World War under the Independent State of Croatia.

Покољ у Хрватском Благају

Василије Козлина

vasilijekozlina@gmail.com

Кратки научни рад

УДК

DOI

Апстракт: Покољ у Хрватском Благају¹ догодио се од 6. до 9. маја 1941. године и можемо рећи да је ово био добро испланиран и организован злочин над српским народом у Независној Држави Хрватској. Неизвесност и несигурност коју је донео распад државе, али и поверење Срба у своје хрватске комшије, усташки заповедници су искористили да конструишу један од првих масовних злочина над српским народом. Кроз призму сведочанстава учесника овог покоља приказан је ток овог злочина, после којег ће подручје Кордуна постати једно од главних жаришта устанка против НДХ.

Кључне ријечи: Покољ, Хрватски Благај, Вељун, Кордун, злочин, НДХ

Након слома Краљевине Југославије, национално мешовит Кордун захватило је стање потпуне неизвесности. Припадници Хрватске сељачке страже су наоружани патролирали улицама, говорећи како је дошло њихово време. У њима су препознаване комшије и људи са којима су Срби свакодневно радили заједничке послове. Они су давали разне изјаве, како о пресељењу, тако и о истребљењу, али њима се није пуно веровало. Све њих је уједињавало сиромаштво, које су заједничким мобама покушавали да олакшају, те су се надали да ће, као у Монархији, слушати власт, а она ће их оставити на миру.²

Усташку власт у Вељуну успоставио је учитељ Иван Шајфар, а у Слуњу жупник Иван Никшић. Његове добро организоване усташе су у току Априлског рата разоружале и заробиле генерала Сремске дивизије Јована Антића, заједно са 40 официра и око 200 војника. На него-

¹ Благај је насељено мјесто града Слуња, на Кордуну, Карловачка жупанија, Република Хрватска.

² *Прва година народноослободилачког рата на подручју Карловца, Кордуна, Глине, Лике, Горских котара, Покупља и Жумберка*, Зборник 3, Карловац 1971, 409-411 (у даљем тексту: *Прва година...*).

довање генерала Антића како неће ратовати са браћом Хрватима, нити да се може предати војсци са којом није у рату, жупник Никшић је одговорио да они нису никаква браћа, те да су у рату већ 20 година! Генерал Јован Антић је убијен заједно са својим официрима 13. априла 1941. године и бачен у јаму звану „Попова пећина“.³

Усташка организација у Хрватском Благају основана је још 1933. године и илегално је функционисала кроз Хрватску сељачку странку. Велику подршку у овом селу усташе су имале првенствено због обећања о побољшању економске ситуације када они дођу на власт. Обећавали су да ће раселити Србе из много развијенијег Вељуна, а њихову плодну земљу поделити њима. У овим обећањима предњачили су жупник Блажо Томљеновић и учитељ Иван Шајфар. У цркви у Хрватском Благају, жупник Томљеновић је већ 10. априла на верност закleo једну групу усташа, са обећањем да ће их ускоро населити у српска села, кад их они „очисте“⁴. За помоћ у организовању злочина обратили су се „Усташком стожеру“ у Карловцу, који се налазио под командом усташког емигранта Марка Ивића. Он је већ почео да организује своју „бојну“ од проверених карловачких усташа, намењену управо за овакве ситуације. Подршка је стигла и директно из „Равнатељства за јавни ред и сигурност“ у Загребу, под командом Диде Кватерника. Одатле је послат бивши усташки емигрант Иван Шарић, како би руководио целом акцијом. Стога можемо рећи да је у детаље припреме злочина био упућен и сам врх Независне Државе Хрватске.⁵

Крајем априла 1941. године одржан је тајни састанак у Карловцу, који је организовао усташки официр Здравко Карловић. Састанку је присуствовало 35 усташа, међу којима и Јосо Пауновић из Хрватског Благаја, који је изнео план извршења акције. Он је предложио да се побије хрватска породица Мравунац⁶, а за тај злочин да се оптуже Срби из Вељуна. Јосо Мравунац није имао земље, те је живео од свог млина на реци Корани. Сматран је за доброг и поштеног домаћина, а према неким наводима био је и члан Комунистичке партије. Усташама

³ Душан Кораћ, *Кордун и Банија у НОБ и социјалистичкој револуцији*, Загреб 1981, 77 (даље у тексту: *Кордун и Банија...*).

⁴ *Прва година*, 410.

⁵ *Кордун и Банија*, 84–88; Милан Бекић, Иво Бутковић, Славко Голдштајн, *Окруј Карловац 1941*, Загреб 1965, 43 (даље у тексту: *Окруј Карловац...*).

⁶ У неким наводима Мравунац.

је највише сметао јер се „више осјећао као Југославен него Хрват“, стога није подржавао њихов покрет, а уједно је био и економски конкурент њиховим присталицама. Његовим убиством усташе би се уједно решиле политичког неистомишљеника и дали повод за масовно хапшење Срба са подручја Вељуна и околине.⁷

У ноћи између 4. и 5. маја 35 усташа кренуло је ка кући Јосе Мравунца, под командом Јосе Пауновића и Здравка Карловића. Успут су бацали обележја југословенске војске, која су поскидали са претходно побијених официра у „Поповој јами“, а у повратку су пуцали из оружја, сценирајући битку са четницима. Осам усташа је ушло у кућу, док су остали осигуравали простор око ње. Покољ је преживела једино ћерка Милка, која је касније сведочила да су двојица непознатих људи око 23 часа тражили Јосу, како би их превезао преко Коране. Њена мајка Ката је рекла да он није ту и након кратког разговора они су тражили новац. Пошто је она одбила да га преда, настао је покољ, где су убијени поменута Ката, Јосина мајка Ана и његови синови Никола и Иван. Милка је ударена даском о главу и пала је у реку Корану, која ју је оствестила. Приметила је оца који се враћао, али пред кућом су искочиле усташе и заклале га. Она је успела да се извуче до прве куће, где је преспавала, а ујутру је откривен страشان злочин.⁸

Леп и сунчан Ђурђевдан пресекала је вест о покољу породице Мравунац. Одмах се посумњало у усташку верзију догађаја, јер су сви знали да у том крају нема четника. Стога су сеоске старешине отишле до сеоске кафане да директно питају шта се дешава. У њој су усташе весело пиле вино и јеле јагњетину, да би у једном тренутку усташе Вале Пауновић и Дане Маринац позвали старешине унутра. Тада су одржали говор, у ком су их вређали, псовали, и оптужили их да су четници, те да су убили породицу Мравунац. Затечене сеоске старешине су пошле назад у своја села, мимоилазећи се са групом Срба из правца Цвијановић Брда, које су водиле усташе. Привођења су већ почела.⁹

Док се одигравала драма пред сеоском кафаном, вођа слуњских усташа Иван Никшић је већ послао свим усташким станицама теле-

⁷ Окруї Карловац, 42-44, Петар Зинајић, *Геноцид на Кордуну и околици*, Београд 1996 25; Владимир Козлина, *Из ѿламена револуције*, Сомбор 1981, 49.

⁸ Окруї Карловац 43, Ђуро Затезало, *Радио сам свој сељачки и ковачки ѿсао*, Загреб 2005, 26.

⁹ *Прва јодина*, 413-414.

грам да су Срби убили породицу Мравунац, те да им се забрани излазак из кућа. Одмах је кренуло пет организованих група, са циљем да похватају што више Срба. Једна група кренула је у Црно Врело, друга у Цвијанић Брдо, трећа у Шљивњак, четврта ка Вељуну и пета ка Горњем и Доњем Полоју. Имали су наређење да убију сваког ко покуша да бежи. Са обе стране реке Коране похватано је око 600 Срба, који су затворени у зграде жандармерије, школе и попов стан у Вељуну, као и зграду школе у Хрватском Благају. Многе жртве су одвели лични познаници из суседних села. Тако су Милића Стојића покупиле комшије Хрвати из Хрватског Благаја, а, према сећању Милутина Вучковића, усташе су у жандармеријску касарну сместили између 200 и 300 људи, те је то њему личило на „мравињак“¹⁰. Потом су уследила страховита мучења људи, које су тукли разним коцима, док су се кундаци пушака „ломили на људским тијелима“.¹¹ Измрцвареним људима усташе су наређивале команде да устану и легну, читаву ноћ. Милована Госовића су усташе страховито мучиле, да би га потом ставиле у буре и затворили. Потом су га одгурнули са узвишења у дворишту, подругљиво довикујући осталим затвореницима да се склоне јер иде краљ Петар у лимузини. Буре је снажно ударило у зид, али се није распало, док је Милован једва давао знаке живота. Међутим, у току ноћи скупио је снаге да прескочи зид и побегне, али плашећи се за своју породицу, вратио се назад у касарну. Наредни дан су сви натрпани у камионе који су кренули ка Хрватском Благају.¹²

Тамо су их већ чекале домаће усташе, али и емигранти попут Вјекослава Лубурића. Пред свима њима су се „шепурили“ жупник Блаж Томљеновић и Иван Шајфар. Сви су згурани у подрум школе, где су мучења настављена. Док је један део усташа копао јаму поред школе, други су тукли и мучили затворенике. Са затвореницима се налазио Тодор Дудаковић, дугогодишњи председник општине Вељун, коме су усташе ископале очи полугом. Поред батинања, млађима је чупана коса, док су старијима и поповима чупани бркови и брада. Попу Бранку Добросављевићу су прво убили сина Небојшу, те га терали да му држи опело. Он се више пута онесвестио читајући опело, али су га усташе стално будиле. На крају су му одсекли нос и убили га. Поред

¹⁰ В. Козлина, *Из њламена револуције*, 49.

¹¹ Ђ. Затезало, *Радио сам свој сељачки и ковачки њосао*, 17.

¹² *Прва јодина*, 414-417; В. Козлина, *Из њламена револуције*, 49-51; П. Зинајић, *Геноцид на Кордуну и околици*, 20.

њега, на страстишту се нашао и свештеник из Цвијанић Брда, Димитрије Скорупан. Његову кућу су опљачкале усташе и сав терет натоварили на њега. Док су групу у којој је он био водили директно до школе у Хрватском Благају, кроз шуму Лисац, наредили су исцрпљеном попу да чита молитву за спас српског народа. Дошавши на губилиште, рекао је двојници усташа да питају придошлог судију Николу Лисца из Слуња какав је он човек, јер га добро познаје и зна да је чинио многа добра. На питање усташа да ли то истина, судија је кратко одговорио „Биће...“¹³ Потом је наставио са испитивањем затвореника. Сви су питани за оружје, а породицу Мравунац нико није ни спомињао. Током дана, усташе су довеле преживелу Милку Мравунац да препозна убице свога оца, али је она то негирала речима да то нису они урадили, јер су убице имале другачије крагне на кошуљама. Ипак, уз консултацију са Иваном Шајфаром, судија Лисац је издвојио 36 затвореника, којима је пресуђена смртна казна. У току рата, Никола Лисац ће променити страну и у послератном времену добити посао као судија у суседном Војнићу.¹⁴

Када је пала ноћ, јаме су биле спремне за своје жртве. Затворенике су почели изводити у групама по 10 људи. Измрцварени садистичким батинањем, нису могли пружити никакав отпор. Наређивано им ја да легну потрбушке покрај јаме да би затим усташе разним крамповима, ножевима, батовима или мацолама разбијали њихове главе. Потом би ишли у школу по нове жртве, док је следећа тура усташа већ доводила нових 10 људи да побије и баци у јаму. Док је једна група усташа убијала затворенике над јамом, други су чували стражу како нико не би побегао. Усташа Ивић Обреновић је држао стражу код једне крушке у близини школе одакле је јасно видео шта се догађа. Он сведочи да је мали број „оних који су из метка убијени, већ већином ударани чекињем, клани ножем“.¹⁵ Када су убијања завршена, усташе су по жртвама полиле живи креч доведен из Слуња, иако су неке жртве још увек давале знаке живота. Затим је јама затрпана, а над њом су усташе Стипан и Мија Грашић повели коло. Ујутру су сељаци из Хрватског Благаја узорали јаму и посадили зоб. Према неким наводима, жртве су бацане и у природну пећину Попова јама, као и пећину иза католичке

¹³ Ћ. Затезало, *Радио сам свој сељачки и ковачки посао*, 18.

¹⁴ Ћ. Затезало, *Радио сам свој сељачки и ковачки посао*, 18; П. Зинајић, *Геноцид на Кордуну и околици*, 20; *Прва година*, 416.

¹⁵ *Прва година*, 418,

цркве. После крвавог пира, народу је речено да су сви послати на рад у Немачку и готово три месеца народ није знао шта се десило са њиховим најмилијима. Неизвесност, неповерење и опречне информације су опет завладале Кордуном.¹⁶

Тачан број убијених није познат. Петар Зинајић у својој монографији наводи поименични број од 420 жртава, док Ђуро Затезало наводи број од 520 жртава. Број би био и већи да није било интервенције италијанског пуковника Оскара Гритија. На молбу ћерке слуњског адвоката Милана Поповића, он је наредио да се врате камиони, попуњени са Србима упућеним ка Хрватском Благају. Једини који је успео побећи испред јаме био је Душан Никшић из Доњег Полоја. Када је дошао ред на њега да га вежу и поведу ка губилишту, он је затегао десну руку, што му је омогућило да се касније лакше ослободи канапа. Иако је старац који је био везан заједно са њим то приметио, није га издао. На путу ка јами један усташа је застао, што је Душан искористио, те скочио у страну и почео да бежи. Усташе су отвориле ватру за њим, али нису успеле да га погоде. Под окриљем ноћи успео је да стигне до села Црно Врело. Неки су преживели захваљујући личним познанствима са неким од усташа. Душан Опачић је пришао првом комшији Марку Маринцу и замолио га да га пусти. Он га је повукао за рукав, те извео напоље. Ђура Нинковић се налазио у групи са попом Скорупаном када му је један непознати усташа шапнуо да застане и бежи кући. Слично „бекство“ имао је и Стеван Опачић коме је први сусед усташа Перић Маринац наредио да застане и бежи. Милића Стојића, Милутина Вучковића и Милету Дудаковића су усташе, након пребијања у вељунској касарни, пустиле заједно са десетак људи са опоменом да пријаве четнике. За остале су им рекли да ће бити упућени на рад у Немачку, међу којима су била и два брата поменутог Милета. Сви су завршили у јами. Тежак ударац доживела је и Комунистичка партија Југославије, која је у овом злочину изгубила 18 својих чланова. Међу њима се налазио и секретар окружног комитета за Котар Слуњ, Никола Кукић, који је својом великом енергијом руководио партијским ћелијама овог краја, иако није био родом одатле. Петог маја кренуо је пут Вељуна да извршава партијске задатке, не базирајући се на упозорење другова да се нешто спрема, јер је живост усташа била велика.¹⁷

¹⁶ *Прва година*, 417-419; Ђ. Затезало, *Радио сам свој сељачки и ковачки посао*, 19-20.

¹⁷ *Прва година*, 418-419; Ђ. Затезало, *Радио сам свој сељачки и ковачки*

Међутим, нису све усташе биле сагласне са злочиним. Општински бележник из Раковице Фрањо Рајковић је, игром случаја, пролазио поред састанка у Слуњу где се одлучивало о судбини похапшених Срба. На негодовање неких усташа, главнокомандујући Иван Шарић је одговорио да зна да има добрих људи међу затвореницима, али да најбоље што може да им се уради јесте да им „куглом просвираш мали мозак“¹⁸. У току убијања Иван Шајфар му је предложио да се поштеде они који су гласали за Влатка Мачека, на шта му је Шарић одговорио да слободно може заузети њихово место. Јасно је да је Иван Шарић имао наређења да побије све људе и у томе није попуштао. Жена Ивана Шајфара, Марија, сведочила је да он није био исти после те ноћи, те да је био зрео за лудницу. Ипак, он је наставио да обавља свој посао.

После новог злочина, у августу 1941. године, народ се подигао на оружје. Петог августа 1941. године указала се прилика да се ухвати један од главних организатора злочина у Хрватском Благају. Наиме, Иван Шајфар је имао љубавницу, учитељицу Љубицу Мариновић из Цвијанић Брда, коју је редовно посећивао у стану смештеном у сеоској школи. Ту су заседу организовали становници који су избегли хапшења. Преводник је био Милутин Кекић, који је био опремљен карабином. Чим је Шајфар ушао у школу, устаници су је опколили и спречили његово бекство кроз прозор. Испитивање је настављено у засеоку Рабиња, где је усташки повереник покушавао да извуче живу главу нудећи оружје, које је скривено по вељунским подрумима. Међутим, донета је одлука да се стреља, те је тада дрско саопштио да су сви у Благају побијени и да је он себе осветио.¹⁹ Потврду о страшном злочину устаници су добили и годину дана касније, у септембру 1942. године, од Шајфарове десне руке Андрије Смиљанића, који је лично учествовао у злочину. На суђењу у Вељуну многи рођаци побијених су дошли да виде злочинца, захтевајући да се лично обрачунају са њим. После признања Ивана Шајфара, 5. августа 1941. године, није било

посао, 19-20; В. Козлина, *Из ѿламена револуције*, 49-51; *Окруї Карловац*, 46; П. Зинајић, *Геноцид на Кордуну и околици*, 20-24.

¹⁸ *Окруї Карловац*, 44.

¹⁹ Милан Вучковић је сведочио последњем Шајфаровом говору: „Мајку вам српску, убијте ме али се осветити нећете! Само ми жао што нисам доживео уништење свих вас! Од оних који смо одвели на Вељун ни један се више неће вратити! Све смо их побили у Благају! Можете ради-ти од мене шта хоћете, ја сам се осветио!“, В. Козлина, *Из ѿламена револуције*, 34.

сумње да су сви затворени у Хрватском Благају побијени. Истог дана када се сазнала истина о злочину, група која је организовала заседу формира се у одред „Цвијановић Брдо“. Устанак је почео!²⁰

Закључак

Покољ у Хрватском Благају десио се у првом месецу усташке владавине, када још увек нису били познати правци њене политике. Предратне усташе, као и њихови подржаваоци, и пре рата су имали идеју о уклањању Срба са простора Вељуна и околних села, а онда је дошао тренутак да то и остваре. Убиством породице Мравунац решили су се идеолошког противника, а оптужујући за то Србе добили су повод за њихово масовно хапшење. Срби су, имајући поверења у своје комшије и генерално у државу као институцију, веровали да иду, како је некима речено, на препознавање или рад у Немачку. Садистичким мучењем затворених људи онемогућен је било какав отпор у току извршења злочина, након којег је стратиште преорано и засејано зобљу. Узимајући у обзир да је раширена прича да су сви послати на рад у Немачку, јасно је да су усташе желеле што дуже да овај злочин држе у тајности, како би избегли било какав отпор становништва. Међутим, овакав крвав злочин није се могао сакрити, а његово откривање покренуло је преостале Србе на егзистенцијалан устанак против НДХ.

²⁰

Прва година, 418; В. Козлина, *Из пламена револуције*, 34.

Извори и литература

- *Прва година народноослободилачког рата на подручју Карловца, Кордуна, Глине, Лике, Горских котара, Покупља и Жумберка*, Зборник 3, Карловац 1971.
- Душан Кораћ, *Кордун и Банија у НОБ и социјалистичкој револуцији*, Загреб 1981.
- Милан Бекић, Иво Бутковић, Славко Голдштајн, *Округ Карловац 1941*, Загреб 1965.
- Петар Зинајић, *Геноцид на Кордуну и околици*, Београд 1996.
- Владимир Козлина, *Из пламена револуције*, Сомбор 1981.
- Ђуро Затезало, *Радио сам свој сељачки и ковачки посао*, Загреб 2005.

Vasilije Kozlina

Killings in Hrvatski Blagaj

The mass killings in Hrvatski Blagaj, a small town near Slunj, in Kordun region, today's County of Karlovac, Croatia, happened from 6 to 9 May 1941. We would be in the right to suggest that this was a well planned and coordinated attack on the Serb population. Using the uncertainty that came with the destruction of the previous state, but also the Serb confidence in the benevolence of their Croat neighbors, Ustaša commanders conducted one of the first crimes of mass murder of the Serb residents. Through testimonies, the author reconstructs the details of this major crime, after which the area of Kordun will become one of the main junctions of the resistance movement against the Independent State of Croatia.

Prezentacija Spomen-područja - muzeja koncentracionih logora

Branislava Milošević

Muzej revolucije naroda i narodnosti
Jugoslavije, Beograd

Stručni rad

УДК

DOI

[1986.]

Napomena uredništva: Ovaj tekst objavljen je u originalu kao: Branislava Milošević, „Prezentacija Spomen-područja - muzeja koncentracionih logora“, *Okrugli stol „Jasenovac 1986“ 14. i 15. 11. 1986*, Spomen-područje Jasenovac 1986, str. 241-262. Objavljujemo ga uz saglasnost Javne ustanove Spomen-područje Jasenovac (br. 50/21 od 8. aprila 2021).

Sažetak: Autorka je korektno i stručno obradila oblike, probleme i sadržaje prezentacije spomen-područja, odnosno muzeja koncentracionih logora. Komparativni pregled muzejskih postava u Auschwitzu - Birkenau, Dachau, Majdaneku i Jasenovcu pruža mogućnosti cjelovitijeg sagledavanja fašističkog terora u Drugom svjetskom ratu, odnosno uloge koju su u tome imala ova masovna stratišta.

Nasilje kao sredstvo potčinjavanja naroda u istoriji ratova, kroz koje je prošao ljudski rod, do sada nije imalo stravičnije oblike i tragičnije bilanse od onih koje su nacisti sprovodili u koncentracionim logorima Drugog svjetskog rata na tlu okupirane Evrope. Fašistički režimi, zapravo, stvorili su te logore još u predratnom periodu posle osvajanja vlasti. U njima su se obračunavali sa „nepouzdanim“ delovima stanovništva sopstvene zemlje i, na razne načine, ubijali Jevreje i političke protivnike, rukovodeće članove KP i socijal-demokrate.

Posle munjevitog pohoda na Evropu, fašistički osvajači formiraju čitavu mrežu koncentracionih logora na tlu okupiranih zemalja. Transporti uhapšenih „nepodobnih lica“ zatvarani su bez suda, eksploatisani kao besplatna radna snaga, mučeni glađu, podvrgnuti teroru, svirepom mučenju, i ubijani na različite načine - vešanjem, streljanjem, gušenjem u gasnim komorama ili spaljivani. Pojedini koncentracioni logori (tzv. „Vernichtungsla-

ger“), kao: Auschwitz, Majdanek, Mauthausen, Buchenwald, bili su prave „fabrike smrti“. U njima su na nečuvano svirep način „industrijski“ lišavali života milioni nedužnih.

Ovom uništenju nacisti su prilazili na osnovu svoje ideologije traženja životnog prostora i očuvanja čistote arijevske rase. U to ime pojedine nacije i etničke i verske grupe proglašavane su nepoželjnim i uništavane (Jevreji, Cigani).

Okupirana Jugoslavija je, kao nijedna evropska zemlja, podeljena nemačkim saveznicima i kvislinzima da bi se raspirivala bratoubilačka borba i izvršila potpuna fašizacija. Uz aneksiju, raseljavanje stanovništva, masovna hapšenja, teror, formirani su policijski zatvori, sabirni i koncentracioni logori. Preseljavanje Slovenaca u Srbiju, Hrvatsku i Nemačku, vršeno je radi oslobađanja prostora za naseljavanje Nemaca. Preseljavanje Srba iz NDH i drugih krajeva vršeno je pod vidom čišćenja i germanizacije oblasti, dok je nad Jevrejima i Ciganima vršen genocid (potpuno istrebljenje).

U teškim uslovima borbe za održavanje golog života, lebdeći između života i stalno prisutne smrti, u logorima je organizovan vid samopomoći oko nabavke hrane, smeštaja u bolnice, spašavanja i sakrivanja dece, nabavke oružja, bezumno hrabra bekstva, ustanci, pripreme oslobođenja, otpor zatočenika – koje su beda i smrt ujedinjavali.

Prema dosadašnjim istraživanjima, računa se da je kroz nemačke i ostale logore u Evropi prošlo od 10 do 12 miliona ljudi. Na teritoriji Jugoslavije bio je 71 koncentracioni i sabirni logor i 329 istražnih i drugih zatvora. Jugosloveni-zarobljenici, taoci ili pod drugim vidom uhapšeni, bili su zatočeni u 69 raznih logora van granica Jugoslavije¹.

U toku rata internirano je 320.000 jugoslovenskih građana. Prisilno je raseljeno 350.000, od čega je 280.000 bilo sposobno za rad².

Među istorijskim muzejima koji su posle pobede nad fašizmom formirani da prikažu borbu protiv nacifašizma, narodnooslobodilačku borbu, pokret otpora u okupiranoj Evropi, restaurisani su bivši koncentracioni logori koji su danas stecišta miliona posetilaca. Oni, nasuprot galerijama umetnosti, kao najviših dometa ljudske kreacije i lepote, daju prikaz svireposti okupatora, sadizam nacista da bespoštednim ubijanjem protivnika zaštite svoju vlast; da prikažu i otpor potlačenih, odbranu prava na sopstvenu misao, pobedu. Zbog toga prikazi zločina – genocida nacista, treba da

¹ Ljudske i materijalne žrtve u ratnom naporu 1941-1945, str. 1-9. Izdanje Reparacione komisije pri vladi FNRJ, Beograd.

² Arhivska zbirka Sekretarijata za unutrašnje poslove, Logori, fas. 14.

posluže kao opomena svetu u kome neonacizam ponovno pokušava da rasprostire nove mreže svoje stare moći. Milioni ljudi od kojih je ostao samo pepeo žive u našem sećanju, prevazilazeći vreme svojom tragičnom sudbinom. Zbog toga je velika odgovornost svih nacija, istoriografa, posebno muzeologa i umetnika koji rade na pripremi i realizaciji muzejskih postavki bivših koncentracionih logora ili podižu trajna spomen-obeležja.

U procesu rada na pripremi tematske izložbe i muzejske postavke od fundamentalnog značaja su studijski pristup istorijskim temama, istraživački rad, sabiranje i naučna obrada muzejske građe. Upravo se sadržaj u istorijskom muzeju ili u memorijalu koncentracionog logora vezuje za domete istorijske nauke. Međutim, istraživački rad o zatvorima i logorima u zemlji i van nje bio je niz godina zapostavljen, pa je i literatura o toj temi oskudna.

Pošto je veći broj logora razoren, uništen od okupatora i kvislinga u bekstvu pred snagama oslobodilačke vojske, dokazi i arhivska građa su nestali netragom, pa je to otežavalo utvrđivanje istorijske istine i temeljitiji istraživački rad.

Već smo u petoj deceniji otkako se završio Drugi svetski rat, a tačan broj stradalih zatočenika u evropskim zemljama nije definitivno utvrđen. Mnogo je ostalo anonimnih, neznanih boraca i talaca koji su bez pisanih tragova, bez suda, završili nasilnom smrću.

Sa formiranjem sekcija SUBNOR-a preživelih zatočenika koncentracionih logora 1967, intenzivnije se istražuje, pripremaju spiskovi stradalih, preživelih, prikuplja se arhivska i muzejska građa. Ovom poslu pristupilo se dosta oduševljeno, ali bez stvarne pomoći naučnih institucija čiji programi nisu korenito zahvatili istraživanje zatvora i koncentracionih logora. Radilo se parcijalno. Veći broj radova predstavljaju, manje ili više, impresivna sećanja preživelih zatvorenika, logoraša. Čak su i zainteresovani pojedinci gubili dah pred teškoćama koje ova vrsta posla nameće.

Integralni zahvat jugoslovenskih institucija za savremenu istoriju počeo je 1976. temeljitim istraživanjem, prikupljanjem i snimanjem dokumentarnog materijala na rasvetljavanju tragične sudbine zatvorenika-logoraša. Na temu Jugosloveni u zatvorima i logorima u Drugom svetskom ratu objavljeno je više monografija, studija i memoarske građe.

Danas možemo reći da je primat koji je niz godina u izučavanju imala Narodnooslobodilačka borba, odnosno vojno-politička istorija, prevaziđen, ali da se duža zapostavljenost tematike logora oseća na planu istoriografije i na muzejskim postavkama.

Nova istraživanja i otkrića će, bez sumnje, sa novom dokumentacijom i ocenama minulih događaja, pomoći u rekonstrukciji starih muzeja – koncentracionih logora ili u pripremi novih postavki.

Istraživački rad se i dalje susreće sa velikim teškoćama. Splet političkih okolnosti, sukobljavanje velikih sila, bivših saveznika u ratu, zatvorenost pojedinih arhiva ili njihovo namerno uništavanje, žilavi koreni nacizma koji se u pojedinim zemljama rasplamsavaju kao opasni neonacistički pokreti, sve je to od velikog uticaja na istraživanje bivših koncentracionih logora.

Muzeološka prezentacija bivših koncentracionih logora u zemlji i van nje još više je zapostavljena. S obzirom na brojnost zatvora i logora, malo je odgovarajuće realizovanih prezentacija, ili su ređe muzeji revolucije i NOB-a uključili ovu tematiku u deo svojih postavki. Ono što je, ipak, pristupačno javnosti, često je u začetku bilo opterećeno nejasnim pristupom, koncepcijom, koja je u vreme nastajanja odgovarala političkom trenutku. Postavka je istovremeno bila odraz nedovoljno prikupljene muzejske građe.

Od očuvanosti kompleksa zgrada, baraka, bedema, puškarnica, gasnih komora, krematorijuma, muzejskog materijala, upotrebnih predmeta, dokumenata, sredstava za mučenje, svedočanstava o uništenju logoraša, zatim od izbora zgrada, unutrašnjih rešenja enterijera, od toga kako su korišćena pomoćna sredstva, kako su umetničkim delima interpretirani sadržaji iz istorije koncentracionog logora, od nekad neophodne rekonstrukcije – zavisi, svakako, da li će spomen-područje, odnosno muzeji uspeti objektivno i ekspresivno da prikažu stradanje i borbu zatočenika.

Raspoloživi materijal sagledava stručnjak kao delove raznorodnih elemenata od kojih će graditi jasnu i celovitu priču. Prvenstvo u izboru imaju, svakako, autentične zgrade, arhitektonski kompleksi, grobišta, originalni predmeti i dokumenta, sve što je pravi dokazni materijal i gradi muzejsku postavku autentičnošću fabule.

Muzeološka postavka ima cilj da pruži posetiocu priliku da sazna i vizuelno percipira što su bili koncentracioni logori u prošlom ratu i da, uz to, izazove dubok utisak stradanja i borbe zatočenika, da osudi fenomen koncentracionih logora.

Da li će muzeološka sredstva biti usklađena sa arhitektonskim objektom, jasna, neopterećena nepotrebним detaljima, pregledna, upečatljiva, jednom reči, prijemčiva za širu publiku, zavisi ne samo od autentičnosti eksponata, već i od njihove selekcije, rasporeda u prostoru, kompozicionih tematskih rešenja, akcentovanja, najbitnijeg u ovom slučaju tragičnog bes-

misla u ubijanju, osude bestijalnosti, sadizma i potvrde pobede nad nacizmom.

Realizaciji muzejske postavke prethodi priprema tematsko-ekspozicionog plana, odnosno scenarija, čija izrada uključuje studijsko proučavanje literature, sistematsko istraživanje i obradu izvorne muzejske građe i njenu selekciju. Duboko poznavanje problematike koncentracionih logora obuhvata kompleksan rad na detaljnom prikupljanju materijala i dokumentacionu obradu, što podrazumeva katalošku i kartotečku obradu i, ujedno, predstavlja njenu naučnu verifikaciju. Prikupljanje i istraživanje u različitim arhivama, zbog razbacanosti građe, tim pre je otežano ukoliko nije odmah obrađeno, bez osnovnih podataka, pa samim tim i neupotrebljivo, a nedostupno je ako se iz bilo kojih razloga nalazi pod embargom.

Muzeološka građa iziskuje svestranu proučenost tema i vrlo izoštrene kriterijume pri selekciji sabranog materijala.

Etapa selekcije muzealija teče kontinuirano i nastavlja se često do samog kraja realizacije postavke, jer se može desiti da u poslednjem trenutku prevagne eksponat s kojim nismo računali.

Pisanje tekstova u formi sinteze – elaborata, odnosno scenarija, uključuje određene faze koje zahtevaju konstantnu verifikaciju, čistotu sadržaja koji želimo da prezentujemo kroz idejni, razrađeni tematski i ekspozicioni plan.

Tematski plan predstavlja osnovu za ostvarivanje postavke: dokumentarnom građom, tim raznorodnim materijalom, kreiraju se muzeološko-kompozicioni i arhitektonsko-tehnički poslovi. Upravo se zbog toga postavljaju idejno-koncepcijski jasne granice i saznajne osobenosti kao delovi jedinstvene priče onoga što se želi prikazati dokumentarnom muzejsko-arhivskom građom.

Muzeolog konstruiše tematsko-ekspozicioni plan postavljajući svaki eksponat tako da govori svojim jezikom a, istovremeno, da se vezuje za sledeći: svi zajedno, u kontinuitetu, poseduju udarnu snagu osnovne zamisli, svaki od eksponata sagledava se vizuelno u određenom prostoru kao deo povezane vizuelne komunikacije. Moglo bi se to nazvati muzeološkim modelovanjem sadržaja, traženjem najpogodnije izražajne forme i obrnuto. Stručna obrada kao i konzervatorski radovi čine one predradnje sa kojima se eksponat čini pripremljenim i obrađenim za ekspoziciju. Kao i u drugim istorijskim muzejima, i u memorijalima koncentracionih logora primenjuje se konstruisanje tematsko-ekspozicionog plana od krupnih tematsko-hronoloških celina u čijem okviru je još niz podtema, takođe, hronološki povezanih. Tako niz tema, niz priča, povezuje vremenska nit, bilo da su u pitanju

zhivanja iz života zatočenika, njihov rad, stradanje ili borbena aktivnost „otpor u žicama“.

Koncepcija - u pojedinim slučajevima, naročito u procesu rada na prvim muzeološkim postavkama memorijala koncentracionih logora, bila je svojevremeno podložna političkom trenutku. Hijerarhijski odnos, koji je u istraživanju imao NOB, neminovno je u pojedinim našim postavkama oslikan³.

Činjenica da je deo zatočenika učestvovao u NOP-u, da je veći deo logoraša i talaca bio antifašistički orijentisan, izražava istorijsku opredeljenost Jugoslovena, pa u koncepciji memorijala NOB ima svoje mesto. Međutim, i ovde treba znati meru koliko i kako prikazati NOB, naročito ako je memorijal u inostranstvu - kao nezaobilazni uvod u priču čiji je cilj sadržajno suštinski vezan za hapšenje, borbu, zarobljavanje, transport boraca protiv fašizma, talaca i rodoljuba⁴.

Za muzeološku prezentaciju koncentracionih logora koriste se čitavi kompleksi, zgrade, ćelije smrti, gasne komore, upotrebnih predmeti, uniforme, spiskovi zatočenika, pisma, dopisnice upućene porodicama, inkvizitorske sprave za mučenje, kandžije, kame, maljevi, oružja, medicinska oprema za eksperimente - vivisekciju i sl. Svi ti predmeti imaju svojstvo svedočanstva. Oni su dokazni materijal - od zgrada u kojima su logoraši bili smešteni do predmeta kojima su se služili i zapisa, likovnih ili ručnih radova koje su u revoltu uspeli da ovaplate.

Fotografije iz koncentracionih logora su, skoro kao i dokument, uverljivo svedočanstvo od neprocenjivog značaja zbog verodostojnosti i ekspresije. Koliko pobuđuju na razmišljanje fotografije iznurenih skeleta dece, umorenih i na zemlji opruženih zatočenika sa bukagijama na nogama, leševi koji plutaju Savom, mase naroda sa Kozare koje ustaše vode u sigurnu mučeničku smrt ili fotografije heroja sa podacima o njihovoj sve-snoj žrtvi, držanju u logoru Jasenovac - toliko se zastaje i razmišlja pred fotografijama nacističkih i ustaških zločinaca.

Pojedine fotografije postale su prepoznatljivi simboli koncentracionih logora, na primer, hapšenje i transport Jevreja iz Varšavskog geta, samoubistvo logoraša na žicama Mauthausena, streljanja, vešanja, klanja i sl.

³ Arhiv SSUP. Jugoslovenski paviljoni u spomen-muzejima bivših koncentracionih logora Sachsenhausen i Auschwitz. - Iz izvještaja sa puta u SR Nemačkoj, DR Nemačkoj i Poljskoj, 1978, str. 3, u Saveznom komitetu za pitanje boraca i ratnih vojnih invalida. - B. Milošević

⁴ B. Milošević - Ib.

Dokument je, takođe, značajan dokazni materijal. On osvetljava tematiku koncentracionog logora, ali nema onu vizuelnu snagu fotosa, te zahteva od posetioca veći napor. Predviđen za čitanje, dublje sagledavanje, dokument se u muzeju projektuje u sklopu upadljive boje rasvete ili materijala, a ako je pak od naročitog značaja, dobija markantno mesto u prostoru i putem rasvete. Štampani materijali pogodniji su za izlaganje – često su dovoljni upadljivi naslovi kojima se ističe suština. Na primer, plakati o streljanju rodoljuba, kao odmazda i zastrašujuća opomena upućena stanovništvu, ima odgovarajuću impresivnu ulogu i dejstvo na posetioca muzeja.

Međutim, pisane i šifrovane, veoma retko sačuvane beleške o ilegalnom radu koje postoje u arhivu logora Auschwitz (Aušvic), rariteti su koji posetioca donekle upoznaju sa hrabrošću onih koji su se u najtežim uslovima terora opredelili za borbu protiv nacista i kvislinga. U Jasenovcu su zatočeni imali smelosti, verovatno svesni da neće preživeti, da napišu: „Ovu su karoseriju radili komunisti“.⁵

Dirljive su pesme, dopisnice, pisma zatočenika u kojima je ostavljeno onom koji ih prima da čita između redova.

Posebno su značajni spiskovi zatočenika koji su pristizali u logor. Poznato je da su pojedini transporti Cigana, Jevreja, Srba u Jasenovcu direktno transportovani u smrt, a takođe i zatočeni u gasne komore Auschwitza bez ikakvih pisanih podataka. Zbog toga se broj stradalih zatočenika ne može definitivno utvrditi u mnogim logorima. Odvajani su snažni i zdravi i svrstavani u spiskove radnih logora. Korišćeni su za rad u kameolomima, na polju, u baruštinama, fabrikama, a često i u sasvim besmislenim akcijama gde se rad svodio na prenošenje kamena na vrh brega („Sizifov posao“) i tražena najmanja „greška zatvorenika“ da bude gurnut u provaliju i nađe smrt⁶ (poznate stepenice smrti u Mauthausenu).

Originalni izvorni materijali su najznačajnija komponenta postavke. Međutim, oni, najčešće, ne mogu pokriti veći broj tema i podtema, pa ni celinu, izuzev u slučaju kada je koncentracioni logor u potpunosti sačuvan. Pomoćna sredstva su, u tom slučaju, ono što nazivamo interpretacijom, vezom između snažnih originala zatvorenih u svoju osobenost i likovno-grafičkih dopunskih aranžmana koji ih vezuju u celinu priče. Upravo, u toj vezi dolazi do modelovanja teme – stručno, naučno, odnosno stvaralačko oblikovanje ekspozicije.

⁵ Dokument u Muzeju revolucije naroda i narodnosti Jugoslavije, Beograd.

⁶ Hans Maršalek, Mauthausen, Wien, str. 7, 28.

Likovno projektovanje izložbe jedan je od najznačajnijih poslova u procesu rada na konstruisanju izložbene celine – kreacija koja zahteva pravo prožimanje sadržine i forme. Okvir i ruho koje sadržaj dobija ne sme prekoračiti granice mere, jer i najdublje proučen materijal, osetljiv i istančan sadržaj, daje umetniku priliku da se izrazi i kreira sa merom.

U memorijalima koncentracionih logora neophodno je sprovesti, koliko je to moguće, identitet s onim što su oni bili u prošlosti, da bi posetilac stekao pravu sliku o njima. U oblikovanju spomen-područja i postavke primenjuje se jedinstvo stila. U slučaju kada više autora ostvaruje prezentaciju, pojedinci podređuju svoje zamisli jedinstvenoj ideji, odnosno projektu.

Stvaralačke komponente razrađuju se do najmanjih detalja i smeštaju u prostor. Redaju se noseći elementi, konstrukcije enterijera i, u njihovom sklopu, pored autentičnih, i pomoćna sredstva, kasetne ili kino-projekcije. Treba naglasiti da sva ta pomoćna sredstva ne treba da nadvladaju autentični materijal, jer, objektivno, data istina mora da ima udarnu snagu i moć. Likovna rešenja doprinose kontinuitetu i kompozicionoj osnovi celine, tako da svaki eksponat posebno, a zajedno u zgusnutom vidu, privuku i emocionalno zainteresuju posetioca.

Rekonstrukcija baraka i uništenog materijala u razorenim logorima neće delovati ubedljivo ako se ne zasniva na materijalu koji bar delimično postoji (na primer u vitrinama).

Umetnička dela veoma se celishodno mogu uključiti u ekspoziciju, a mogu se, prema načinu prezentacije, klasifikovati u nekoliko grupacija.

Crteži, slike, skulpture i drugi umetnički radovi nastali u samom zatvoru ili u logoru od strane umetnika, ili autodidakta, kao izraz potrebe za stvaranjem, izraz revolta, psihološkog rasterećenja, teška su optužba protiv nasilja i genocida nečuvenih razmera. Ta dela imaju prvorazredni značaj ako sadržajno i likovno predstavljaju pravu vrednost, odgovaraju temi koju osvetljavamo. Naravno da „prolaze“, odnosno ulaze u postavku sadržajno snažni radovi, ako zadovoljavaju i osnovne likovne kvalitete. Često naivno oblikovani radovi samouka na uzbudljiv način beleže značajan lik, događaj, govore o ambijentu logora i mučenja logoraša od strane SS oficira i sl.

Umetnička dela se, kao i u drugim muzejima, koriste kao pomoćna izražajna sredstva u sklopu teme, kada za pojam, događaj ili ličnost ne postoje autentična dokumenta. Događaj slikovito ispričan u knjizi može poslužiti kao primer bekstva iz logora, organizovanja otpora, streljanja, mučenja i sl.

Specijalizovane umetničke galerije čuvaju likovna dela stvaralaca – bivših zatočenika, starijih i mlađih generacija, koji su se inspirisali tematičkom koncentracionih logora i zatvora.⁷

Umetnička dela spomeničke skulpture i arhitekture na temu tragedije, herojstva žrtvovanih za slobodu, veoma su brojna u svetu i u nas. Impozantan broj izgrađenih objekata na teritoriji Jugoslavije stilski je raznovrstan u oblicima i dimenzionalnosti. Ima skromnih rešenja, ali i monumentalnih i obimnih arhitektonsko-urbanističkih celina⁸. Neposredno iza rata u spomeničkoj skulpturi preovlađuje – figura, figuralna kompozicija, akademski klasicizam, pa i naturalizam. Forma nosi narativno deskriptivna lirski, epska, stamena, ali i patetična obeležja, vezujući se za tragične i herojske sadržaje.

Koncept i stilske karakteristike su se za protekle četiri decenije menjali. Stvaraoci se pedesetih godina orijentišu na likovne, plastične vrednosti, na figuralnu stilizaciju, asocijativnu ili potpunu apstrakciju, simbol, znak, antropomorfna, geometrizovana rešenja, ekspresionizam, dramatiku formi, bez vezanosti za stroge realističke sadržaje.

Niz kreativnih rešenja spomeničke skulpture i arhitekture formiralo je predstavu o jugoslovenskoj školi memorijala, poznatoj i u širim razmerama.

Dokumentarni filmski materijal doprinosi na ubedljiv i ekspresivan način upoznavanju sa stradanjima u koncentracionim logorima. Film angažuje sva naša čula bogatstvom izražajnih sredstava, sekvenci, dokaza i potresnih optužbi, kojima kao da prisustvujemo.

Dokumentarne filmske projekcije, kao uvod u fabulu, odnosno u postavku, mogu da budu i najupečatljiviji vizuelni doživljaj posetioca. Zato savremeni istorijski muzeji već postaju nezamislivi bez malih ili većih ekrana. Stalna izložba „Stradanje Jevreja u II svetskom ratu“, otvorena u Auschwitzu 1979. uz fotografije koje su već postale pojam, nešto trodimenzionalnih predmeta i scenskih rešenja, ima inkorporirane ekrane sa dokumentarnim filmovima (kraće sekvence), koje se sagledavaju sa malim zastajanjima i skoro u hodu, pa sa uspehom oživljavaju ekspoziciju u celini.

⁷ Umetnička galerija u Muzeju K. L. Majdanek u Poljskoj. Širi koncept ima Galerija Doma JNA u Beogradu sa temom: „Narodnooslobodilačka borba u delima likovnih umetnika Jugoslavije“.

⁸ Slavko Šakota: „Jugoslavenska memorijalna skulptura“, izložba 1985, str. 3. Havana, Siuded Meksiko, Moskva, 1987-Mobuto.

Koncepti pojedinih spomen-područja često dolaze u žižu javnih rasprava, polemika, sukobljavanja gledišta. Zagovornici funkcionalnih rešenja, na primer, smatraju da je najbolji spomenik deci stradaloj u ratu, jedinstvena u svetu dečija bolnica u Varšavi. Funkcionalno rešenje koncepta stratišta Jajinci pretpostavlja podizanje omladinskog objekta, rekreacionog centra u Titovom gaju, rekonstrukciji stratišta ili spomeničko-arhitektonsko-skulptoralnom rešenju. Izrazito estetskom rešenju Spomen-područja Jasenovac suprotstavljaju se mišljenja o potrebi rekonstrukcije logora.

Prema sačuvanosti muzejske građe, memorijali koncentracionih logora mogu se podeliti u nekoliko grupa, koji variraju s prelazima jednih u druge.

Teoretski deo rada konkretizovan je prikazom prezentacija pojedinih karakterističnih logora u kojima su stradali i Jugosloveni⁹.

Državni muzej Auschwitz - Birkenau

Državni muzej Auschwitz - Birkenau bio je jedan od najvećih logora u kome je hitlerovski nacizam realizovao stravičan plan uništavanja svojih protivnika, bez obzira na njihovo državljanstvo, političko opredeljenje, poreklo i religiju.

Za matični logor Auschwitz, osnovan aprila 1940, iskorišćene su nekadašnje austrougarske kasarne u blizini Osvijencima i iz dela bivšeg duvanskog monopola u neposrednoj blizini. U početku je imao 28 zidanih zgrada na dva sprata. Za komandanta logora postavljen je Rudolf Höss. Sledeće godine počela je izgradnja logora Birkenau, 3 km od matičnog Strammlagera, a 1942. logor u Monowicama na terenima hitlerovskog preduzeća IG-Farbenindustrie. Osim toga, do 1944. sagrađeno je još oko 40 filijala Auschwitz III, a u blizini su se nalazili železara, rudnik i fabrika koji su logoraše koristili kao jeftinu radnu snagu.

Auschwitz i Birkenau pristupačni su publici, uređeni kao spomen-područje sa autentičnim zgradama, plinskim komorama, krematorijem, barakama u kojima su boravili zatočenici, trostrukom ogradom od bodljikave žice visine 3 metra kroz koju je proticala struja. Na samom ulazu i sada je natpis „Arbeit macht frei“ - Rad oslobađa, a na cvećnjaku ispred kuhinje

⁹ B. Milošević: Spomen-obeležja, muzejske postavke memorijala K. L. i stratišta i njihov doprinos negovanju slobodarskih tradicija, Vesnik br. 28 Vojnog muzeja u Beogradu, str. 182-189.

bio je logorski orkestar koji je marševima dočekivao i potpomogao hod izmorenih logoraša koji su se vraćali s posla.

Ceo memorijal podređen je koncepciji očuvanja najvišeg izraza strave i tragike, tog neslavnog fenomena XX veka.

Zgrada 4, sala 1

Urna sa pepelom sa terena Birkenau simbol je četiri miliona ljudi različitih nacionalnosti, koji su ovde, odmah posle dolaska u logor, većinom likvidirani.

Sala 2

Auschwitz je od 1941. postao međunarodni logor - što pokazuje mapa transporta - kolorističko grafičko rešenje transportiranja zatočenika iz skoro svih zemalja Evrope. Reichsführer Heinrich Himmler (rajsfirer Hajnrih Himler), odredio je ovaj logor kao mesto potpunog uništenja Jevreja i kao mesto koje se „može lako izolirati i maskirati“. Iz knjige smrti koju čuva arhiv Muzeja, izloženo je nekoliko fotokopija o kršenju međunarodnog prava - od 13.775 sovjetskih zarobljenika, uništeno je u plinskim komorama, streljanjem ili izgladnjivanjem, 8.320 ljudi. (Čas smrti i razlog, uvek su u ovim spiskovima fiktivni - samo 10 minuta razlike.)

Logoraši su ukrali i sačuvali knjigu - svedočanstvo o uništenju 20.000 Cigana.

Sala 3

Ovde su prikazani transporti Jevreja koji su sobom nosili čitava bogatstva, jer su im u zemljama iz kojih su dolazili nacisti obećavali fiktivne unosne poslove. Prelazeći hiljade kilometara u teretnim vagonima bez osnovnih uslova za život, izlazili su na železničku prugu Birkenau, polumrtvi, a dešavalo se da slabiji, starci i deca stižu mrtvi, vršeno je izdvajanje izdržljivih za rad, a slabi i bolesni slati su u plinske komore.

Sala 4

Izložene fotografije (tajno snimljene) o ulasku grupe žena u plinsku komoru. Kada kapaciteti nisu mogli da zadovolje, a priliv zatočenika bio veliki, leševi su spaljivani napolju na lomačama. Vatre, dim i smrad osećali su se i videli i sa velike udaljenosti.

Na osnovu očuvanih tehničkih planova, modela krematorijuma i sačuvane plinske komore, rekonstruisan je proces ubijanja sa ciklonom B: zatvorenici polaze „na kupanje“ u salu sa lažnim tuševima. Ciklon B ubacuje se kroz otvore na plafonu i sve je gotovo za 15 do 20 minuta. Prostorija od 210 m² primala je 2.000 žrtava. U vitrini pored kristala ciklona B nalazi se nekoliko dokumenata - putni nalozi za preuzimanje ciklona B teretnim kolima. Samo od 1942. do 1943. upotrebljeno je 20.000 kg ciklona B.

Sala 5

Posetiocu ostaju trajno u sećanju vitrine sa 40.000 pari cipela, hiljade komada odeće, posebno naočara, ortopedskih pomagala, koferi sa imenima deportovanih. Imovina zatočenika smeštena je u magacine, odakle je izvožena u unutrašnjost III Reicha za potrebe SS-a, Vermachta i civilnog stanovništva. U okviru uništavanja tragova, SS-ovci su zapalili magacine pre oslobođenja logora. Od 35 baraka, spašeno je samo šest. (Arhitektonskom enterijeru velikih prostorija bivše kasarne prilagođena je postavka u celini. Trodimenzionalni predmeti su u klasičnim prostranim vitrinama - prilagođenim hrpama materijala.)

Fotografije teku u nizu. Na primer, policijski snimci zatvorenika u tri reda, ispod velika vitrina u zidu sa dečjom odećom, sledeći pano monumentalni fotos nage izgledne dece koja izgledaju kao skeleti. Sledeće sale, uz bogatstvo eksponata i ekspresivnih fotosa, prikazuju težak iscrpljujući rad u rudniku, fabrici, na malaričnom podvodnom zemljištu, uz bednu hranu i svirepo mučenje.

Najteža je bila sudbina žena u drugom stanju i dece koja su podlegla istim uzusima kao i odrasli. Deca su često služila u eksperimentalne svrhe, a selekcija je vršena injekcijama fenola u srce.

Sala 7 i zgrada 10

Malarična klima, loši uslovi, nedovoljna odeća, insekti, sve je to dovodilo do raznih oboljenja. Bolnica nije mogla da primi veliki broj obolelih zatočenika. Slabe, za koje nije postojala mogućnost da će ozdraviti, osuđivali su na smrt u plinskim komorama ili ubijali injekcijama fenola u srce. Zbog toga je bolnica nazivana „predvorjem krematorijuma“.

Dr Carl Clauberg i dr Horst Schumann (Karl Klauberg i Horst Šuman) vršili su sterilizaciju žena i muškaraca da bi pronašli metod brzog uništenja Slovena.

Izloženi su fotosi zatočenika nad kojima su vršeni vivo eksperimenti, u vitrinama su lekovi i injekcije fenola.

Zgrada 11 „zgrada smrti“

Ova zgrada je bila logorski zatvor, sasvim izolovan od ostalog dela logora. U prizemlju su dežurali SS oficiri i čuvali zatvorenike koji su čekali na presudu. U prostorijama za umivanje (u kojima su ponekad izvršavane egzekucije) svlačili su se na smrt osuđeni i streljani pred zidom smrti.

U podrumu su se nalazile ćelije za teže krivce, zatočenike koji su pokušali bekstvo, civile koji su im ukazivali pomoć, za zatočenike optužene zbog kršenja logorskih propisa ili onih koji su bili pod istragom. Svaki broj ćelije bio je specifičan – u broju 18 bili su logoraši osuđeni na smrt od gladi, u ćeliji 22 bila su dva mala bunkera manja od jednog metra u kojima su boravila četiri specijalno kažnjena zatvorenika.

I sprat, sala 11 i 12

U okviru sistema kazni (logoraš je mogao biti kažnjen i proglašen krivim za sve), nalazi se originalni eksponat „jarac“ za kaznu šibanjem, zatim stub za vešanje na kome su se izvršavale smrtne kazne. Zatočenike su šibali, vešali na specijalnim stubovima sa uvrnutim rukama, slali su ih u kaznene odrede, na težak rad – kopanje melioracionih rovova.

Sala 14 i 15

Na izložbi su brojne fotokopije šifrovanih poruka pokreta otpora u logoru. (Nekoliko tomova ovih dopisa nalazi se u arhivu Muzeja.) Iako su uslovi bili veoma teški i vladao je pravi teror, uspostavljene su veze sa poljskim stanovništvom, omogućeno krijumčarenje paketa sa hranom i lekovima, vodile se akcije solidarnosti u borbi protiv hitlerizma, pripremala bekstva, sabotirao rad, razmenjivale informacije, čitale pesme i čak je postojalo ilegalno slikarstvo.

Apel plac

Za vreme prozivke SS-ovci su proveravali brojno stanje logoraša i vršili javne egzekucije na pokretnim vešalima. Kazne stajanjem na apel placu trajale su nekad satima.

Zgrade 18, 17, 16, 14 i 13

Nacionalne izložbe sa muzejskim postavkama pokreta otpora u pojedinim zemljama, stradanju i borbi zatočenika u koncentracionom logoru Auschwitz. Jugoslovenski paviljon je u broju 17.

Krematorijum se nalazio izvan prve ograde. Najveća prostorija u njemu bila je mrtvačnica koja je pretvorena u plinsku komoru.

Prva masovna egzekucija sa ciklonom B izvršena je u oktobru 1941, kada je iz bolnice uništeno 250 logoraša i 600 sovjetskih zarobljenika. Kasnije je sazidano još četiri krematorijuma sa plinskim komorama iznad i ispod zemlje. Kapaciteti, prema Izvještaju Komande logora od 28. VI 1943, bili su:

- krematorijum I (stari) - 340 leševa u toku 24 časa
- krematorijum II - 1.440 leševa u toku 24 časa
- krematorijum III - 1.440 leševa u toku 24 časa
- krematorijum IV - 768 leševa u toku 24 časa
- krematorijum V - 768 leševa u toku 24 časa

Ukupno 4.756 leševa u toku 24 časa

Koncentracioni logor Auschwitz II - Birkenau, izgrađen na prostoru od 175 ha, imao je više od 300 baraka.

Posetioca specijalni putokazi vode kroz to prostranstvo. Sa kule bivše glavne stražare SS-a, sa koje se sagledava skoro ceo logor uništenja, emituje se informacija o tome šta se sve može videti: sačuvane autentične barake - staništa logoraša, željeznički kolosek - poslednja stanica većine deportovanih, zatim ruševine krematorijuma i plinskih komora, koje su SS-ovci pri povlačenju digli u vazduh.

Ispred ulaza, na mestu gde se za vreme postojanja logora nalazila baraka logorskog Gestapoa, nalaze se vešala na kojima je 1947. izvršena kazna nad prvim komandantom koncentracionog logora Auschwitz, Rudolfom Hössom.

Između krematorijuma II i III nalazi se spomenik žrtvama fašizma, podignut na inicijativu međunarodnog auschwitzarskog komiteta, delo više autora - Pietra Cascella, Giorgia Simocia, Jerzya Andruszkiewicza i Julijana Palka. Spomenik je konstruisan od jednostavnih, pravougaonih kamenih i granitnih blokova što, sredinom razdvojeni, streme u visine. Asocijativno apstraktne ljudske forme su u njegovom podnožju.

Drugi epitaf, između ostalog, kaže: „Ovaj spomenik večne slave i časti četiri miliona boraca i žrtava iz Poljske i mnogih drugih država Evrope, koji su u godinama 1940-1945. umrli herojskom i mučeničkom smrću u najvećem logoru uništavanja Auschwitz - Birkenau; večite sramote fašističkih ubica... Za večito upozorenje nastavljajcima fašizma i hitlerizma“.

U Auschwitzu i njegovim filijalama bilo je 24.000 Jugoslovena, od kojih je 20.000 izgubilo život.

Auschwitz je stecište miliona posetilaca iz celog sveta. Do 1979, ovaj logor je videlo 14 miliona posetilaca. Godišnje otprilike milion ljudi.

Svake godine na godišnjicu oslobođenja logora sakupljaju se preživeli logoraši da se poklone senima boraca i mučenika, uz obavezni antinacistički, antiratni program.

U našem paviljonu je venac predsednika Tita. Hiljade ceduljica sa svojim imenima ostavljaju naši ljudi na vencu kao svoje poruke.

Panstwowe muzeum na Majdanku - Državni muzej Majdanek u Poljskoj

Koncentracioni logor Majdanek bio je drugi po veličini logor uništenja posle Auschwitza. Za nepune tri godine postojanja bilo je u njemu pola miliona ljudi, i to samo žena 35.000 i nekoliko hiljada dece, građana 51 narodnosti iz 26 država. Osnovao ga je lično glavnokomandujući SS, recheführer Himler.

Majdanek je bio tipični logor za političke zatvorenike različitih nacionalnosti i nemačke kriminalce, stecište radne snage za eksploataciju u stolarskim, mehaničkim, elektrotehničkim i radionicama za izradu obuće, istovremeno i logor uništenja.

Podijeljen je na pet istovetnih delova: u prvom krematorijum, u drugom Zonder komanda, na zapadnoj strani magacini sa stvarima zatočenika, u susedstvu radionice. U visini prvog dela četiri gasne komore, kupatila i dezinfekcione prostorije. Da ne bi bilo kontakata između zatočenika, svaki blok je bio izolovan dvojnomožičanom ogradom. Posle bekstva sovjetskih zarobljenika u žicama svakog bloka montirana je struja visokog napona. Opšta karakteristika, kao i u drugim koncentracionim logorima - sistematsko gladovanje, težak prinudni iscrpljujući rad, slaba i trošna odeća i obuća, bez elementarnih sanitetskih uređaja i bez lekarskog nadzora, na mrazu, kiši, logoraši su bili prepušteni svirepim kapoima, koji su takođe radili na njihovom uništenju.

S obzirom na to da Nemci nisu uspjeli da razore ovaj logor, jer je oslobođen snažnim prodorom sovjetskih trupa, stručnjaci su iskoristili zatečeno stanje, sačuvanu muzejsku i arhivsku građu, barake, krematorijume, gasne komore. Ceo kompleks spomen-područja Majdanek, autentičnošću, selekcijom ekspozicionih baraka, rasporedom i upotrebom pomoćnih sredstava – audio-vizuelnih, umetnički je izuzetno dobro koncipiran. Muzeolozi su u vizuelnom spoznajno-emocionalnom smislu postigli željeni cilj.

Posetioci najpre gledaju film o svemu što je bilo zatečeno posle oslobođenja: gomile leševa i preostalih 8.000 zatvorenika, arhiv sa spiskovima pristiglih transportovanih u druga mesta i logore, ili uništenih. Film ima udarnu snagu – gledaocu je vizuelno skoro sve prikazano i sadržajno objašnjeno, a muzejska postavka i celo područje, sve što je doživljeno, potvrđuje, može se reći, u tri dimenzije, realno, opipljivo. Napravljen je izbor karakterističnih baraka (sve su drvene), ali sa različitom namenom. Materijali su sistematski obrađeni, tako da barake pružaju sliku nekadašnjeg života u logoru.

Jedna baraka je iskorišćena za izložbu – friz fotografija od dolaska Hitlera na vlast, okupacije Poljske, varšavski geto, nicanje logora, transporti...

Vitrine su na sredini barake – u vidu dugog stola i na njemu sve čime su se logoraši služili (bedni hleb, geršla, tanjiri, kašike). Na centralnom zidu bikače – sprave za mučenje, kandžije, fotografije komandanata logora i slično. Sačuvana su skulptorska ostvarenja i crteži logoraša.

Učinjen je i korak napred umetničkom transpozicijom svega što je značio logor – spomenikom bivšeg zatočenika, arhitekta Viktora Tolkina, i umetničkom galerijom sa delima inspirisanim stradanjima zatočenika Majdanek.

Spomenik ima kružno rešenje i nameće celovitost, savršenstvo oblika. To je, u stvari, postament koji se stepenasto sužava, zidan je od sivog kamena i predstavlja urnu. Pepeo spaljenih zatočenika sakupljan je sa terena koliko je to bilo moguće i prenet ovde. Iznad postamenta je gromada pravougaonog oblika razrovana sukobima formi i izvedena u betonu.

Umetnička galerija nastala je spontano kroz izložbenu delatnost na teme iz stradanja i života zatvorenika koncentracionog logora Majdanek. Od 1962. održano je šest izložbi međunarodnog karaktera. Neguju se slikarstvo, grafika, skulptura i umetnička fotografija. Tema je stalna i nosi naziv „Protiv rata“.

Osim ove impozantne galerije, na terenu bivšeg koncentracionog logora Majdanek nije ništa više sažidano. Ne postoji, kao u Buchenvaldu ili

Auschwitzu, restoran, pa i to doprinosi čistoti prezentacije ovog memorijala.

Koncentracioni logor Dachau (Dahau)

Jedan od prvih koncentracionih logora, osnovan 1933. odmah po dolasku Hitlera na vlast, nalazi se 18 km od Münchena (Minhena), kraj samog asfaltnog puta. Zauzima skoro 2 ha. Ograđen je, kao nekad, visokim zidom i po vrhu bodljikavom žicom i stražarskim kulama koje dominiraju prostorom.

Treba odmah napomenuti da su američke vojne snage posle ulaska u logor skoro sve porušile. Rekonstruisano je sve što je podignuto (centralna zgrada, krematorij sa gasnom komorom, barake, sa enterijerom kao u vreme postojanja logora).

Pri napuštanju logora nacisti su uništili deo arhive, povelu zatočeničke, bolesne i iscrpljene, sa sobom na „marš smrti“. Umirali su i ostajali na drumu dokrajčeni mecima SS-ovaca. Zatečene leševe i hrpe materijala, koji bi danas bio muzeološka građa, navodno su uništili zbog mogućnosti zaraze.

Dachau je bio logor za političke zatvorenike i model jedne institucije koja je već postojanjem trebalo da širi strah među stanovništvom i efikasno učutka svakog protivnika režima.

U logoru je od 1940. do oslobođenja bilo 162.000 ljudi. Život je izgubio 31.951 zatvorenik različitih nacionalnosti (38 nacionalnosti). Muzej ima bogatu biblioteku i zbirku umetničkih plakata na temu logora. Na domaku je Minhena i posećen masovno - 350.000 posetilaca godišnje. Na našem jeziku štampan je katalog, a negovanju revolucionarnih tradicija znatno doprinosi Klub Jugoslovena u Minhenu. Aktivne su komisije za internirce i deportirce, posebno SR Slovenije, koje ostvaruju saradnju s muzejom.

Spomen-područje Jasenovac

Jasenovac, logor uništenja, postaje od 1941. do kraja rata stratište neviđenih razmera, najveći koncentracioni logor na našoj teritoriji, najveći i po broju žrtava, čiji broj nije do sada utvrđen (700.000 umorenih, zatoče-

nika stradalih i od bolesti, gladi, izloženih bestijalnom i svirepom mučenju)¹⁰.

U okupiranoj i podeljenoj Jugoslaviji proglašena je, u aprilu 1941, tzv. NDH. Na osnovu načela ustaškog pokreta, doneseno je niz zakonskih odredaba i kaznenih naredbi kojima je ozakonjena nacistička metoda u vršenju terora i zločina, od zastrašivanja do genocida.

Pod zaštitom nemačkih i italijanskih nacifašista, njihovih trupa i uz njihovu pomoć, ustaše formiraju, po njihovom uzoru, niz logora, od kojih je najveći bio Jasenovac¹¹.

Hitler je jednom prilikom o nasilju i teroru rekao:

„Teror je probitačno političko oružje. Svako ko namerava da nešto preduzme protiv nas, treba prethodno dobro da promisli što ga očekuje u koncentracionom logoru“¹².

Takođe, smatrao je da je „genocid - iseljavanje, ubijanje, logorisanje i pokršćavanje Srba - uslov opstanka NDH“¹³.

Ustaše su srpsko pitanje rešavali fizičkom likvidacijom, deportovanjem na rad u hitlerovski Nemačku, progonom u Srbiju i „pokršćavanjem“ u rimokatoličku veru.

Prema mišljenju Antuna Miletića, ustaše su sa „fanatičnom ideologijom postajali robovi svog instinkta i žrtve zločinačkog idejnog vaspitanja“.

Ustaše su htele da nadmaše učitelje. Uglavnom su se rukovodili teorijom o životnom prostoru i realizacijom uništenja drugih nacija: Srba, Jevreja, Cigana, naprednih Hrvata, Muslimana i svih drugih „protivnika“ ustaškog režima, bez obzira na naciju.

S jednakom mržnjom i svirepošću Pavelić i ustaše ubijali su Hrvate komuniste kao i Srbe¹⁴.

Jasenovac, u Lonjskom polju, okružen vodom i sistemom utvrđenja u prostoru između Zagreba, Siska, Banje Luke, Slavenskog Broda, bio je na

¹⁰ Zločini u logoru Jasenovac - Zagreb, Zemaljska komisija Hrvatske, 1946, Komisija za ispitivanje ratnih zločina (tada broj žrtava ocenjen na 500-600 hiljada ljudi).

¹¹ Antun Miletić: Koncentracioni logor Jasenovac, 1941-1945, Narodna knjiga, Beograd, Spomen-područje Jasenovac, 1986, Uvod

¹² Franciscek Piper: Auschwitz, Verlag Interpress Warszawa, 1981, str. 101-102.

¹³ Antun Miletić: Koncentracioni logor Jasenovac, 1941-1945, Narodna knjiga, Beograd, Spomen-područje Jasenovac, 1986, predgovor Jefto Šašić, str.

¹⁴ Antun Miletić: Koncentracioni logor Jasenovac, 1941-1945, Narodna knjiga, Beograd, Spomen-područje Jasenovac, 1986, str. 41

pruzi i putu, dvema važnim komunikacijama. S juga je opasan koritom Save, na obali bodljikavom žicom, dok je ostali deo bio okružen zidom visokim 3 metra. Ceo prostor u trouglu zahvatao je 210 km².

Obalom Save išla je železnička pruga, nazvana prugom užasa i smrti. Železnicom su dopremani ljudi, čiji se put, u većini slučajeva, ovde završavao.

Na kompleksu u strašnom trouglu formirano je više logora.

Logor I - „Versajev“ na obali reke Veliki Strug, formiran je u leto 1941. Ubrzo je prestao da postoji zbog poplava koje su ugrozile njegov opstanak. Međutim, i za to kratko vreme, sem malog broja pojedinaca, logoraši su zverski pobijeni, o čemu svedoče grobnice na tom terenu.

Logor II - „Krapje“, takođe uz reku Veliki Strug, postojao je od jula 1941. do kraja novembra iste godine. U njemu su vršena pojedinačna ubijanja - Jevreja i istaknutih pojedinaca Srba¹⁵.

Logor III - „Ciglana“, na prostoru od 12, kasnije 125 hektara, sa ciglanom, lančarom, mlinovima, pilanom i drugim radionicama, oivičen visokim zidom i bunkerima u koji je svakodnevno stizalo na stotine, pa i hiljadu zatočenika. Kako je prostor bio mali, hiljade i hiljade su svakodnevno vozovima i kamionima dovoženi do obale Save i prebacivani na Gradinu. Dizalica za iskrcavanje šlepova Granik poslužila im je za svirepa ubistva. Izvršiocima najvećih zločina u Jasenovcu bili su komandanti logora: Vjekoslav Maks Luburić, Ljubo Miloš, Miroslav Filipović Majstorović, Jozo Mitrović, Ivica Matković te veliki spisak koljača¹⁶.

Ukoliko nisu odmah ubijeni na jednom od stratišta logora ili preko Save u Gradini, bili su osuđeni da, saterani u žice na otvorenom prostoru, pomru od zime i žege, od žeđi ili gladi, bolesti i iscrpljenosti. Brza smrt u Jasenovcu bila je privilegija.

Gradina je jedna od najvećih grobnica - tu je sahranjeno 360.000 logoraša. Travnata ulegnuća čuvaju uspomenu na mučeničku smrt stotine hiljada ljudi.

Ozloglašena „Ciglana“ pretvorena je u krematorijum za svojevrsno uništavanje zatočenika u Pičilijevim pećima. Dokumenti govore da su u pećima „Ciglane“ spaljivani i živi ljudi.

Nešto podnošljivije uslove imao je logor IV „Kožara“, formiran 1942. Jedini je spašen prilikom povlačenja ustaša. Posle oslobođenja stavljen je krov i zgrada osposobljena za skladište.

¹⁵ Radovan Trivunčić: Spomen-područje Jasenovac, Zagreb, 1982, str. 51-57.

¹⁶ Antun Miletić: „Kao divlje zvijeri“ - intervju, Oslobođenje, 6. IV 1986.

Logor V - „Ciganski“, formiran je u prvoj polovini 1942. i trajao do aprila 1942. pod upravom „Ciglane“. Zatočenici u tom logoru bili su Kozarčani, zarobljeni u tzv. Trećoj neprijateljskoj ofanzivi. Mnogi od njih su ubijeni, dok su pojedine spasile hrvatske porodice.

Logor VI - ženski logor „Mlaka“, 12 km udaljen od Jasenovca, bilo je selo čije su stanovnike ustaše pobile, a njihove kuće naselile ženskom radnom snagom. U njemu se odvijao težak iscrpljujući rad i likvidacija iznemoglih žena. Po rečima očevidaca, najteži prizori bili su prilikom odvajanja majki od dece. Deca su, takođe, bila „nepodobna“ za ustaški sistem - od 1.008 lica, jednom prilikom pobijeno je 456 dece, od 4 dana do 15 godina starosti. Samo je sa Kozare kroz logor prošlo 20.000 dece, koja su ubijana na najsvirepiji način.

U tri maha - 14, 16. i 29. oktobra 1942. bačeno je u Savu 300 poklanih ili nedoklanih dečaka i devojčica od 10 do 12 godina.

Ante Vrban, jedan od najtežih zločinaca, bio je stručnjak za ubijanje dece.

U Jasenovcu je postojao specijalni zatvor UNS-a za iznuđivanje priznanja uhapšenih partizana, naprednih antifašista, koji su podvrgavani mučenju „specijalizovanih“ ustaških starešina.

U najtežim uslovima terora komunisti organizuju bekstva, razne oblike solidarnosti i međusobne pomoći u vidu ekonomskih zajednica, u čemu su se isticale i žene. Rukovodstva su provaljivana, stradala i vešana, ali se borba nastavljala.

U više navrata bilo je pokušaja bekstva i proboja 1942. i 1943, ali su se „juriši kosturova“ završavali hvatanjem i ubistvima.

Značajne strateške pozicije područja Jasenovac i Hitlerovih planova uticale su na utvrđivanje logora (visoki zidovi utvrđenja, s jakim vojnim snagama). Zbog toga su pokušaji partizana u više navrata 28. XII 1941, 31. III 1942. i drugi, ostajali bezuspešni. Jasenovac je predstavljao nepremostivu prepreku za tadašnje partizanske snage. Grupama zatočenika na spoljnim radovima uspevalo je da pobegnu i priključe se partizanima, dok su pojedini bili razmenjivani za zarobljene ustaše.

Aprila 1945. ustaše su odlučile da sruše i unište logor. Prema naređenju Ljube Miloša, komandanta logora, likvidirano je 3.000 žena i dece. Čula se eksplozija u „Šnajderaju“, gde je pobijena još jedna grupa zatočenika.

Neposredno pred povlačenje, ustaše su odlučile da pobiju i 1.073 preostala logoraša. Komitet zatočenika, kad je saznao za tu odluku, rešio se za proboj.

Iz „Ciglane“ je 22. aprila u 9.50 časova grunula kolona od 600 ljudi, iscrpljenih, gotovo kostura. Iz sedam ustaških puškarnica na njih se sručila kiša metaka. Padali su krvavi, ranjeni, i ponovo ustajali, napred i napred. U toj drami života i smrti, na domaku slobode, Mileti Ristić pošlo je za rukom da otme mitraljez i okrene ga na ustaške straže. Samo 80 zatočenika iz „Ciglane“ uspjelo je da pobjegne.

Iz „Kožare“ je krenulo 167, a spasilo se samo 11 logoraša. Jasenovac je oslobođen u sklopu završnih borbi za oslobođenje zemlje, 2. maja 1945.

Razoreni logor Jasenovac uređen je s pijetetom, brojnim obeležjima, spomen-muzejom i jedinstvenim spomenikom u obliku cveta koji se integrisao s prostorom, dajući mu određeni smisao i odgovarajuće dublje značenje. Preko spomenika, vidljivog izdaleka, čitav pejzaž ima svoje obeležje, svoj simbol. Po rečima autora, arh. Bogdana Bogdanovića, „sveobuhvatna reč patnje, mučeništva ljudskog, reč o velikoj svesnoj žrtvi svirepa je, ali veličanstvena vokacija mučenika - iz njihovog uništenja rađaju se cvetovi života i neuništivog obnavljanja i trajanja“.

Muzejska postavka je u posebnoj zgradi sa izložbenom i kino-dvoranom. U ekspozicionoj sali centralno mesto imaju inventivno likovno rešenje Dušana Džamonje i mapa logora iz 1942. U kontinuiranom nizu su fotosi i vitrine sa trodimenzionalnim predmetima o tragediji Jasenovca. Tu su maljevi, lanci, kame, čekići kojima su ustaše izvršavale Pavelićeve i Artukovićeve naloge likvidacije zatočenika, zatim upotrebnii predmeti logoraša izvađeni iz grobova, dokumenti, zakonske norme tzv. NDH i drugi eksponati. U kino-dvorani prikazuje se dokumentarni film snimljen odmah posle oslobođenja. To je potresna optužba protiv ustaških zločina.

Svečanosti slobode okupljaju svake godine preživjele logoraše i mlade učesnike na komemorativni zbor u Jasenovcu. Uobičajeni su koncerti sa ponekim oratorijumom ili poemom.

Novoprikupljena građa, objavljenih preko 500 dokumenata, film Lordana Zafranovića, verovatno će u dogledno vreme s još novijom građom obezbediti materijal za oblikovanje nove postavke muzeja. U predgovoru knjige Antuna Miletića, „Koncentracioni logor Jasenovac“, Jefto Šašić citira bivšeg logoraša Mladena Ivekovića: „I nema pera koje bi bilo u stanju opisati stratište i užasnu atmosferu, o krvološtvu divljih zveri, najteže i najogavnije instinkte koji se kod ljudi do tada nisu pojavljivali“. Ako nema pera koje bi bilo u stanju opisati Jasenovac, da li vizuelna komunikacija kao što je muzej može obezbediti prikaz koji će potvrditi te reči? Pokrenuti razgovore i pisanu reč o prikazu ne samo Jasenovca, već i drugih spomen-muzeja koji čekaju razrešenje, tema je ovog rada.

U toku proteklih decenija vršena su sudskomedicinska istraživanja, ekshumacije, otkrivena nova grobišta. Rastvarale se zemlja i vode močvarnog terena, isplivali su skeleti ubijenih. Ponešto od predmeta odoljelo je vremenu, pa, pri kopanju, i sada izbijaju na površinu.

Postavka muzeja - vizuelna komunikacija sa svedočanstvom o objektivno sagledanoj istoriji Jasenovca i strašnim prizorima, ide sa naturalističkim komponentama. Zbog toga je za diskusiju pitanje - koliko se u muzeju može prikazati i najsureviji događaj iz kalvarije Jasenovca. Primedbe ove vrste stizale su i autoru filma „Krv i pepeo Jasenovca“ Lordanu Zafranoviću. Njegov odgovor je poznat: „Zločin je zaboraviti zločin“¹⁷.

Jasenovac je velika tema i veliki izazov. Sa do sada sakupljenom građom, obiljem dokumenata, fotografija, uz njihovu neminovnu strogu selekciju i rad, pored istoričara, muzeologa, umetnika, građevinara, tehničara raznih profila, stručnjaka iz oblasti sudske medicine, konzervatora - može se izvršiti rekonstrukcija bar jednog dela bivšeg logora, na primer, dela „Ciglane“.

Na sačuvanim fotografijama i filmskoj traci vidi se kako je Jasenovac izgledao posle povlačenja ustaša - miniran, razoren, uništen. Ruševine se, takođe, mogu rekonstruisati, ali sa merom uz selektivni izbor poznavaoa istorije logora.

Veliki doprinos muzejskom prikazu Jasenovca predstavlja monumentalno delo - dokumentarni film Lordana Zafranovića - „Krv i pepeo Jasenovca“ - potresna optužba, dokazni materijal, osuda nacizma i ustaškog pokreta.

U kontekstu izložbenih muzeoloških iskustava, koja nisu velika, dolazi u obzir i primena audio-vizuelnih sredstava, umetničkih dela, likovnih rešenja, koja će zajedno sa izvornim materijalima i memoarskom građom poslužiti rasvetljavanju istorije koncentracionog logora „Jasenovac“ - „Živima za nezaborav“.

¹⁷ Lordan Zafranović: Izjava u „Radio TV reviji“, 30. IV 1982.

Literatura

- Otpor u žicama, knj. I i II, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1969. Banjica, Istorijски arhiv Beograda, Kultura, Beograd, 1967 (grupa autora)
- Dовršenje parka Jajinci, Gradska konf. SSRN Beograda, juni 1979.
- Zločini u logoru Jasenovac - Zagreb, Zemaljska komisija Hrvatske, 1946.
- Sećanja na logor Jasenovac, Savez jevrejskih opština Jugoslavije, Beograd, 1972.
- Dr Nikola Nikolić: „Jasenovački logor smrti“, NIŠP „Oslobođenje“, Sarajevo
- Kudumija Mato: „Zakon bezakonja“, Jasenovac, Zagreb, 1982.
- Miliša Đorđe: „U mučilištu paklu Jasenovac“, Zagreb, 1945.
- Radovan Trivunčić: „Spomen-područje Jasenovac“, Zagreb, 1982.
- „Oj Kozaro“ - Borci 29. hercegovačke udarne divizije, Grafički školski centar
- Antun Miletić: Koncentracioni logor Jasenovac, 1941-1945, Narodna knjiga, Beograd, Spomen-područje Jasenovac, 1986.
- Okupatorjevi zapori in taborišča, Muzej narodne osvoboditve, Ljubljana, 1960. Kjer smrt skrhala svojo koso..., Muzej talcev v Begunjah.
- Spomenici revoluciji, SUBNOR Jugoslavije, Izdavačko knjižarsko preduzeće Svjetlost, Sarajevo, 1986.
- Przewodnik po upamiętnionych mieischach walk i meczentstwa lata wojny 1939-1945. Warszawa, 1966.
- Oswiecim, Hitlerowski oboz masowej zaglady, Interpress, Warszawa, 1977.
- Auschwitz, Cemitte general de l' association des combattants pout la liberte et la democratie conseil de sauvegarde des monuments de lutte et de martyre.
- Oswiecim w oczach SS-hüs, Broad, Kremer, Wydawnicwo panstawo-swego Museum w Oswiecimiu, 1976. Kazimir Smolenj.
- Oswiecim - 1940-1945. Izdateljstvo Gosudarstvenij muzej v Oswieci-me.
- Jadwiga Rezwinsa i Tadeusz Holuj:
- Achtung! Oswiecim, 1957. Durkarnia Narodowa w Krakowie
- Zofija Murawska Grin i Edvard Grin:
- Koncentracioni logor Majdanek,

- Gosudarstvenij muzej Majdanek, Lublin
- Prsaciw wojnie, Panstwowo Muzeum na Majdanku, Lublin, 1979.
- Pamieci ludzklej tragedij, Muzeu Wiezzienia Pawisk, i drugi muzeji, 1976.
- Pomniki pamieci narodowej, Rada Ochrony pomnikow Walki i mecenstwa, Warszawa 1970.
- VI wystava malastwa grafiki i rzby. Przeciw wojnie, Majdanek, 1979.
- Galerii sztuki wspolcznej, Panstwow Muteuum na Majdanku, 1977.
- Treblinka - edite par le Conseil de la Sauvegarde des Monuments de la Lutte et du Martyre, Warszawa Pologne - H - 61.
- Barbara Distel:
- Koncentracioni logor Dachau, International de Dachau 65.
- Rue de Haerne, Brüssel, 1972.
- Spirituel Resistance art from concentration camp 1940-1945.
- Union of American Hebrew Congregation, New York.

Branislava Milošević

Presentation of memorial zones - concentration camp museums

Searching for expressive review of tragic historical events from the Second World War is characterized by a complex work on presentation of the former concentration camps-memorials which today are the meeting place of the millions of visitors.

On the basis of through search and scientifically based objective truth, an approach is made towards a realization of a supposition whose authentic achievement greatly depends on preservation of bulidings, barracks, bulwarks, loopholes, gas chambers, crematory, museological material which should give a whole testimony about genocide, cruelty of nazists, about suffering but also about resistance of prisoners in the hardest conditions of fascist terror.

In that context (preserved, partly preserved or completely destroyed concentration camps), it is given a review of museums: Auschwitz, Birkenau, Buhenvald, Dahau, Majdanek and Jasenovac. Besides basical indisputable role of preserved original objects and museum pieces, it is also emphasized

the significance of other auxiliary, technical, audio-visual means, creative solutions and artistic works in the realization of the supposition and forming of a complex - a memorial area (monumental and other memorial solutions).

This examination of presentation of concentration camps should begin a polemics and written word, dialectical discussions on memorials which should be reconstructed, presented on a new way in parts or as a whole. Jasenovac - the largest place of execution on our territory is a great theme and a great challenge. After many years of investigation and digging with newly collected material with an abundance of documents and photographs, it is possible to provide a reconstruction of at least one part of the most tragical camp „Bricklin“.

As a part of exhibiting museological experiences, which are not great, and of modern museological principles, it is taken into consideration the use of audio-visual means, artistic work, artistic solutions which together with authentic and memoirs material will serve to clear up the history of concentration camp Jasenovac - „Unforgettable For The Alive“.

Документи и сјећања

Documents and Testimonies

Послијератно болно трагање породица за несталим члановима

Тања Тулековић

Кратки научни рад

Виши кустос, ЈУСП Доња Градина;
tanjatulekovic@jusp-donjagradina.org

УДК

DOI

Апстракт: Рад доноси потресне послијератне огласе којима родитељи траже своју дјецу, дјеца родитеље, баке своју унучад, браћа сестре и сестре браћу. Трагична судбина несталих саткана је у неколико кратких реченица које су објављиване у виду кратких огласа у дневним листовима „Борба“, „Политика“ и „Арена“. Биле су то сталне рубрике под називом „Траже се!“

Кључне ријечи: породица, нестали, потрага, НДХ

Усташки злочин геноцида,¹ почињен за вријеме Независне Државе Хрватске, оставио је дугорочне посљедице по Србе, Јевреје и Роме. Према попису извршеном 1946. године, укупан број дјеце погинулих бораца, жртва фашистичког терора и друге ратне сирочади на територији бивше Југославије износи: 283.252,² од тога највише у Босни и Херце-

¹ Према Конвенцији Уједињених нација о геноциду, члан II га дефинише овако: „У овој конвенцији под геноцидом се подразумева било које од ниже наведених дјела, почињених у намјери да се потпуно или дјелимично уништи као таква нека национална, етничка, расна или вјерска група, као: (а) Убиство чланова групе. (б) Наношење тешких физичких повреда или менталног интегритета чланова групе. (в) Намјерно подвргавање групе таквим животним условима који треба да доведу до њеног потпуног или дјелимичног уништења. (г) Увођење мјера ради спречавања рађања унутар групе. (д) Присилно премјештање деце из једне групе у другу“. Конвенција је усвојена 9. децембра 1948. године на Генералној скупштини Уједињених нација. Извор: <http://www.preventgenocide.org/ba/konvencijaogenocidu.htm>, приступ страници: 7. октобар 2020.

² Душан Д. Самарџија, *Босанскодубичко подручје у НОР-у 1941-1945*, Босанска Дубица 1984, 269.

говини: 151.916.³ Према Драгоју Лукићу, са подручја Козаре било је 13.432 дјетета ратне сирочади.⁴ Предмет овог рада је послеријатно трагање породица за несталим члановима и њихова нада да ће их поново загрлити након дугих година потраге и туге.

Већ после завршетка рата, 1945. године, родитељи почињу да траже своју дјецу. Потрага је започињала у Црвеном крсту: „Мати је 1945. године ишла у Загреб, Сисак по Црвеном крсту... нигдје ни трага ни гласа о нашем Живку. Нигдје га није могла пронаћи - ни мртвог ни живог. А Живко је завршио три разреда основне школе, знао је свашта. Да није гдје у некој страни земљи? Ја сам то увијек мислила. Али није... они су њих негдје побили“.⁵ Мајке су обилазиле домове ратне сирочади, а потом су дневни листови „Борба“,⁶ „Политика“⁷ и недјељник „Арена“ покренули своје сталне рубрике са потресним насловима попут: „Траже се“, „Арена тражи ваше најмилије“, „Не знам ко сам“, „Они траже своју родбину“, „Тражим било ког свог, мислим да сам са Козаре“.

Драгоје Лукић наводи да је за 25 година у дневном листу „Борба“ објављено неколико стотина оваквих огласа али да су били малобројни они који су успјели да пронађу своје нестале: „У току 1958. године, било је 30 таквих сусрета“.⁸ Загребачки недјељник „Арена“ у јесен 1963. године покренуо је рубрику „Арена тражи ваше најмилије“,

³ Ibid.

⁴ Драгоје Лукић - *родитељ покошеној нарашћаја*, Музеј жртава геноцида Београд, 2008, 198. „Неко је једном рекао: кад не би било дјеце, ратови би сигурно били мање страшни. То се односи и на козарску битку. У логоре, гдје се током рата само умирало, сабијено је 23.858 козарске дјеце, отргнуте из мајчиног загрљаја“ (Драгоје Лукић - *родитељ покошеној нарашћаја*, Музеј жртава геноцида Београд, 2008, 20).

⁵ Душанка Петраковић из села Драксенић у: *Драксенић 1941-1945. Јогине*, Тања Тулековић, Доња Градина 2016, 79-81. Аутор текста је извршио увид у пописе жртава те је установљено да је Живко (Стојан) Петраковић, рођен 1931. године, убијен 1943. године у логору Јасеновац (Драгоје Лукић, *Били су само деца*, Књига II, Београд 2000, 168; <http://www.jusp-jasenovac.hr/Default.aspx?sid=7618>, приступ страници 8. октобар 2020. године).

⁶ Новинска колекција „Борбе“ чува се у Архиву Србије.

⁷ Ibid.

⁸ Драгоје Лукић - *родитељ покошеној нарашћаја*, Музеј жртава геноцида Београд, 2008, 197.

коју је водио новинар Марино Зурл. Милош Милиновић наводи да је овај новинар помогао да се ријеша више од 160 случајева.⁹

Кренимо редом:

„Политика“, 3. децембар 1956. године: „Током рата био сам ухапшен. Од жене и малог сина одвојен сам у селу Рогољи код Босанске Градишке. Обоје су спроведени у концентрациони логор, прво у Сисак, а потом у Јасеновац. У то време мој син имао је 4 године и у логору је био одвојен од мајке. Дете се вероватно не сећа свог имена. Једини начин на који се може препознати јесте ожиљак од опекотине на врату“ (Стојан Марјановић, Чуруг).¹⁰ Аутор текста је извршио увид у пописе жртава те је установљено да је Раде (Стојан) Марјановић, рођен 1938. године, убијен 1942. године у логору Јасеновац.¹¹

„Политика“, 6. април 1957. године: „У јуну 1942. год. усташе су одвеле у концентрациони логор Јасеновац моју мајку (рођену у селу Милошево Брдо, код Босанске Градишке) и четири сестре: Милку (22), Јованку (18), Станојку (5) и Драгињу (11 месеци). Мој брат Душан и ја одведени смо у логор Јастребарско где смо дочекали ослобођење. О мајци и сестрама никада више ништа нисмо чули“ (Милан Кевећ, Београд)¹². Аутор текста је извршио увид у пописе жртава те је установљено да је Драгиња (Михајло) Кевећ, рођена 1941. године, убијена 1942. године у логору Јасеновац.¹³

„Борба“, 6. децембар 1957. године: „У јулу 1942. године одузет нам је у логору Стара Градишка син Илија рођен априла 1941. Дијете је имало на леђима плави биљег у величини динара. Пошто досад о њему нисмо ништа сазнали, молимо људе који би могли нешто знати о нашем дјетету да јаве на адресу: Невенка и Никола Мишљеновић, Хрватска Дубица“¹⁴. Аутор текста је извршио увид у пописе жртава те

⁹ Милош Милиновић, *Приче за добре људе*, Бања Лука 2014, 124.

¹⁰ Драгоје Лукић, *Били су само деца*, Књига I, Београд 2000, 249.

¹¹ Драгоје Лукић, *Били су само деца*, Књига II, Београд 2000, 217; <http://www.jusp-jasenovac.hr/Default.aspx?sid=7618>, приступ страници 8. октобар 2020. године.

¹² Драгоје Лукић, *Били су само деца*, Књига I, Београд 2000, 249.

¹³ Драгоје Лукић, *Били су само деца*, Књига II, Београд 2000, 190. Овдје се наводи да је Драгиња рођена 1940. године, а убијена у логору Јасеновац-Млака; <http://www.jusp-jasenovac.hr/Default.aspx?sid=7618>, приступ страници 8. октобар 2020. године.

¹⁴ Драгоје Лукић, *Били су само деца*, Књига I, Београд 2000, 249.

је установљено да је Илија (Никола) Мишљеновић, рођен 1941. године, убијен 1942. године у логору Стара Градишка.¹⁵

„Политика“, 19. децембар 1957. године: „У селу Шкључани код Босанске Дубице усташе су одвеле Стану Кукавицу и њена два сина, Милана (14 година) и Бошка (12) у концентрациони логор Стара Градишка. Деца су одвојена од мајке и од тада им се губи сваки траг. Милан има шест прстију на једном стопалу“.¹⁶ Аутор текста је извршио увид у пописе жртава те је установљено да је Милан (Раде) Кукавица, рођен 1928. године, убијен 1942. године у логору Јасеновац.¹⁷

„Борба“, 24. март 1958. године: „Године 1942, међу осталима, отјерани смо у логор Јабланац, мајка, нас четворо браће и једна сестра. Одатле смо упућени у логор Јастребарско, али у пролазу кроз Загреб, остао нам је најмлађи брат Радислав и од тада ништа о њему не знам. Рођен је 1940. године у селу Јабланица код Босанске Градишке. Ако би неко нешто знао о мом малом брату молим да јави на адресу: Драгутин Шљивар, интернат Индустријске школе жељезаре Зеница“.¹⁸ Аутор текста је извршио увид у пописе жртава те је установљено да је Радислав (Милорад) Шљивар, рођен 1938. године, убијен 1942. године у логору Јасеновац.¹⁹

„Борба“, 1. јануар 1959. године: „Тражим моју маму коју сам изгубио за време рата. Усташе су је 1941. године отерали и отада о њој ништа не знам. Молим сваког оног који нешто зна о њој да ми јави“ пише Обрад Солдат из Мачванске Митровице.²⁰

„Борба“, 1. јануар 1959. године: „За време непријатељске офанзиве отерани смо у логор моја мајка, петоро браће, две сестре и ја. У логору су нас децу, који смо имали више од три године, одвојили од

¹⁵ <http://www.jusp-jasenovac.hr/Default.aspx?sid=7618>, приступ страници 8. октобар 2020. године.

¹⁶ Драгоје Лукић, *Били су само деца*, Књига I, Београд 2000, 250.

¹⁷ Драгоје Лукић, *Били су само деца*, Књига II, Београд 2000, 180; <http://www.jusp-jasenovac.hr/Default.aspx?sid=7618>, приступ страници 8. октобар 2020. године.

¹⁸ *Драгоје Лукић – родитељ покошеној нарашћаја*, Музеј жртава геноцида Београд, 2008, 196.

¹⁹ Драгоје Лукић, *Били су само деца*, Књига II, Београд 2000, 207; <http://www.jusp-jasenovac.hr/Default.aspx?sid=7618>, приступ страници 8. октобар 2020. године. Као мјесто смрти на попису ЈУСП Јасеновац стоји: Стара Градишка.

²⁰ Архив Србије, фонд: архивска грађа новог периода.

мајке, а с њом су остали само Бранка и Слободан. Мајка је после пребачена у Јасеновац и убијена, а шта је било са Бранком и Слободаном нисмо могли дознати. Бранка је тада већ знала говорити, па је можда запамтила своје име“ тужни је оглас Бранка Стојнића из Босанске Врбање.²¹

„Борба“, 1. јануар 1959. године: „Моја девојчица била је црнка, крупних тамних очију с дугим трепавицама. Кад су је водили јако је кашљала. Отерана је као седмогодишња девојчица са осталим народом из села Смртићи пред само ослобођење, у пролеће 1945. године, и отада јој се изгубио сваки траг. Можда би се и сама Милка, ако је негде жива, могла сетити оца Раде и мајке Маре“, писао је њен отац Раде Бошњаковић из околине Босанске Градишке.²²

„Борба“, 21. децембар 1959. године: „Јула 1942. спроведена сам са ћеркама Драганом и Милицом и сином Гојком старим три године у логор Стара Градишка. Одатле су нас одвели у логор у Сиску. Једнога дана однијели су Гојка да пије млијеко и од тога дана не знам ништа о њему. Према причању очевидаца моје дијете је тада одведено у Загреб. Мој Гојко је имао изразит зализак косе на челу. Молим све који нешто знају о мом сину да јаве на адресу: Сока Зрињанин, село Слабиња, Хрватска Дубица“²³. Аутор текста је извршио увид у пописе жртава те је установљено да је Гојко (Петар) Зрињанин, рођен 1939. године, убијен 1942. године у логору Јасеновац.²⁴

„Борба“, 21. децембар 1959. године: „Петра Јове Брканац из села Кукуњевца, општина Пакрац, тражи своју ћерку Милицу, рођену 1935. године у Кукуњевцу. Раздвојена сам од ћерке 1942. године у логору у Сиску. Милица је имала очи плаве, лице округло. Молим све оне који нешто знају о њој да ми јаве на адресу: Петра Брканац, село Кукуњевац, пошта Кукуњевац, Хрватска“²⁵. Аутор текста је извршио увид у пописе жртава те је установљено да је Милица (Јован) Брканац, рођена 1935. године, убијена 1942. године у логору Стара Градишка.²⁶

²¹ Архив Србије, фонд: архивска грађа новог периода.

²² Архив Србије, фонд: архивска грађа новог периода.

²³ *Драгоје Лукић - родитељ покошеној нарашљаја*, Музеј жртава геноцида Београд, 2008, 197.

²⁴ <http://www.jusp-jasenovac.hr/Default.aspx?sid=7618>, приступ страници 8. октобар 2020. године.

²⁵ Архив Србије, фонд: архивска грађа новог периода.

²⁶ <http://www.jusp-jasenovac.hr/Default.aspx?sid=7618>, приступ страници 8. октобар 2020. године.

„Борба“, 25. јануар 1960. године: „Моју сестру Љубицу, рођену 1940. године у селу Шашкиновцима, код Босанске Градишке из логорског транспорта у Загребу 1942. узела је једна жена под своје. Од тада о њој ништа не знам. Љубица је имала црну косу, када се смешила имала је јамице на образима. Молим сваког ко нешто зна о мојој изгубљеној сестри да јави на адресу: Бранко Галоња, Студентски град 638/2, Нови Београд“.²⁷ Аутор текста је извршио увид у пописе жртава те је установљено да је Љубица (Рајко) Галоња, рођена 1942. године, убијена 1942. године у логору Јасеновац.²⁸

„Борба“, 25. јануар 1960. године: „Тражим своју сестру Виду рођену 1941. године, која је са својом сестром Милевом одведена у логор Стара Градишка, а затим премештена у Загреб. Као дете ишла је са осталима на купање, одакле је узела непозната жена и од тога времена ништа не знам о њој. Има на себи два ожилјка од опекотине. Један је поред уха и на левој руци више длана. Молим свакога ко машта зна о њој да јави њеном брату на адресу: Бркић Милан, село Горњи Подградци код Босанске Градишке“²⁹. Аутор текста је извршио увид у пописе жртава те је установљено да је Вида (Рајко) Бркић, рођена 1940. године, убијена 1942. године у логору Стара Градишка.³⁰

„Борба“, 22. фебруар 1960. године: „Тражим сина Михајла. Он је рођен 1937. године у селу Јабланици код Босанске Градишке. У јулу 1942. отјерани смо у логор. Ја сам Михајла носио на леђима, а он је плакао. У логору Стара Градишка сви одрасли мушкарци отјерани су у Њемачку, а жене и дјеца су одведени у Млаку. Мали Михајло је био у логору са мајком Стојом, братом Стојаном и малом сестром. Једног дана усташе су одузеле дјецу од мајки и дошла су кола по дјецу. Михајло је плакао и викао: Скини ме мајко са кола, изгорјех од сунца. Молим све оне који нешто знају о моме сину да јаве на адресу: Никола Водогас, село Јабланица, Босанска Градишка“.³¹ Аутор текста је извршио

²⁷ Драгоје Лукић, *Били су само деца*, Књига I, Београд 2000, 251.

²⁸ Драгоје Лукић, *Били су само деца*, Књига II, Београд 2000, 219; <http://www.jusp-jasenovac.hr/Default.aspx?sid=7618>, приступ страници 8. октобар 2020. године. У пописима се наводи као година рођења: 1942, те као мјесто смрти: Јасеновац - Стара Градишка.

²⁹ Архив Србије, фонд: архивска грађа новог периода.

³⁰ Драгоје Лукић, *Били су само деца*, Књига II, Београд 2000, 197; <http://www.jusp-jasenovac.hr/Default.aspx?sid=7618>, приступ страници 8. октобар 2020. године.

³¹ Драгоје Лукић - *родитељ покошеној нарашћаја*, Музеј жртава геноцида

увид у пописе жртава те је установљено да је Михајло (Никола) Водогас, рођен 1937. године, убијен 1942. године у логору Јасеновац.³²

„Борба“, 22. фебруар 1960. године: „Сећам се да сам као дете био за време рата у једном логору у Сарајеву. Затим сам био у дому за ратну сирочад у Трсту, а потом у Београду. Сада имам двадесетак година. Ћак сам треће године Техничке школе. Раније су ме звали Мирко, затим Кум, а сада Љубомир. Неко време сам био и Љубисав. О себи не знам ништа више, нити о било ком свом. Молим да ми се јаве сва заинтересована лица преко дописног одељења 'Борбе'. Љубомир Рајковић, ћак Техничке школе“.³³

„Знам да су многа дјеца наша уточиште у загребачким породицама и вјерујем да ће се и мени срећа осмијехнути. Мој Вељко, срце мамино, имао је трагове од пријелома на лијевој руци и доста је био разборит. Сјећа се он оца и фијакера ког смо имали. Љубица је имала смеђу косу и очи су јој такве биле, а Јово је имао равна стопала, они су били близанци и имали су двије године. Живи су они, вјерује мајка и зато преклињем вас, пронађите их“, тужни је вапај мајке Госпаве Јајчинин!³⁴

Овакви огласи објављивани су свакодневно и кидали су душу и родитељима и читаоцима огласа.

Процентуално је мали број огласа у новинама којима је изражавана захвалност попут ових:

„Борба“, 1. јануар 1959. године: „Морам да вам захвалим јер је мени ваша рубрика донијела срећу. Најзад сам пронашао своју мајку коју нисам ни запамтио. Када сам дошао у моје село под Козару и стао пред кућу био сам толико узбуђен да скоро нисам смио да уђем“ (Божо Прпић).³⁵

Београд, 2008, 197.

³² Драгоје Лукић, *Били су само деца*, Књига II, Београд 2000, 208; <http://www.jusp-jasenovac.hr/Default.aspx?sid=7618>, приступ страници 8. октобар 2020. године. На наведеним пописима умјесто Михајло стоји: Микаило.

³³ Архив Србије, фонд: архивска грађа новог периода.

³⁴ Драгоје Лукић, *Били су само деца*, Београд 2000, 251.

³⁵ *Драгоје Лукић – родитељ покошеној нарашћаја*, Музеј жртава геноцида Београд, 2008, 197.

“Борба“, 1. јануар 1959. године: „Алекса, сине, дођи одмах кући, од радости и изненађења једва могу да и пишем. Чекају те мама и брат“.³⁶

“Борба“, 1. јануар 1959. године: „Да вам опишемо сусрет са нашим дететом које нисмо видели петнаест година веома нам је тешко. Једва смо се могли снаћи. Све што можемо јесте да пожелимо и другим родитељима који овим путем траже своју децу, да доживе нашу срећу...“, написала је породица Мишљеновић.³⁷

Драгоје Лукић сматра да је разлог том малом постотку позитивно ријешених потрага „у немарности (намерној или случајној) оних званичних институција у Загребу, пре свега Црвеног крижа и Министарства социјалног старања Хрватске, код којих су се налазили дечја картотека, разноврсни пописници и сва друга документација, на основу које се, према анализи начињеној после пет деценија, од 1.650 потрага за децом само са Козаре, тада могло позитивно решити више од 70 посто случајева“.³⁸

Срећу да пронађе своју браћу и сестру имао је управо Драгоје Лукић, који је тај сусрет описао у књизи „Рат и дјеца Козаре“.³⁹ Његов млађи брат Марко, који је имао три године када је у Старој Градишки добио логорски број, 1954. године дао је оглас у ком је писало: „О себи не знам ништа. Причали су ми да сам са Козаре. Сада ми је име Антун и имам око 14 година. Тражим било ког свог“.⁴⁰

Умјесто закључка

Тужни послеријатни огласи и данас остављају читаоце без ријечи, оживљавају ужасе рата и тјерају на размишљање о томе колике су заправо посљедице по становништво. У тексту је дат преглед малог броја огласа ради илустрације, док је далеко већи број истих који су објављени. Умјесто закључка наводим Милоша Милиновића: „Има још прича о дјечи која су одрастала под туђим идентитетом, трајно ускра-

³⁶ Архив Србије, фонд: архивска грађа новог периода.

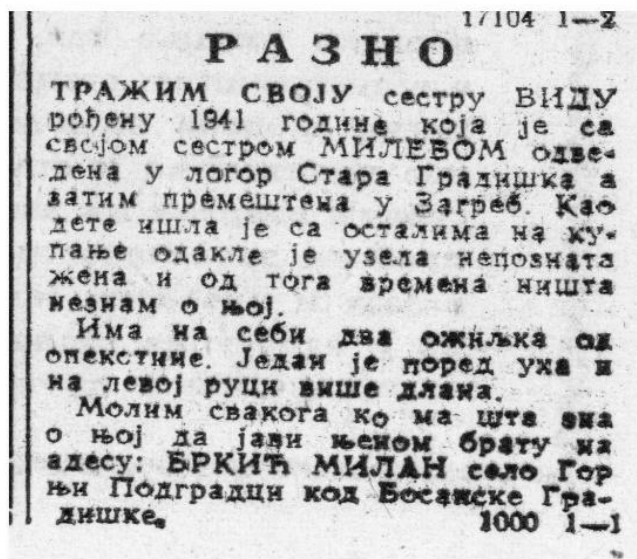
³⁷ Архив Србије, фонд: архивска грађа новог периода.

³⁸ Драгоје Лукић – *родитељ покошеној нарашћаја*, Музеј жртава геноцида Београд, 2008, 198.

³⁹ Драгоје Лукић, *Рат и дјеца Козаре*, Београд 1979, 138-142.

⁴⁰ *Ibid*, 138.

ћена да сазнају своје поријекло. Та бивша дјечица су данас особе у поодмаклим годинама (ако су живи), имају свој пород и националност коју су 'наслиједила' од својих усвојитеља. Такав чин, колико год носи обиљежје племенитости (да се прихвати и отхрани нечији потомак), истовремено је обиљежен и нехуманошћу. Кад-тад почеће то да притиска савјест и усвојитеља и усвојеног и његових потомака, јер тајне нису вјечне. Потиснута драма се враћа и разједа живот остављајући дубоке и неизлечиве посљедице. Људима тада неће нико моћи да помогне. Остаје им да се помире са судбином“,⁴¹ али и навод из листа Борба: „Понекад се добије одговор који и не донесе срећу. Оно што се само претпостављало постане извесност: дозна се да је изгубљено дете, брат, умро или погинуо. Али и то је боље од неизвесности. Човека бар не мучи страх да се негде у свету налази неко драг усамљен и без заштите.“⁴²

Борба, 24. март 1958; Архив Србије.

⁴¹ Милош Милиновић, *Приче за добре људе*, Бања Лука 2014, 141-142.

⁴² Архив Србије, фонд: архивска грађа новог периода.

УМЕСТО ОГЛАСА

Траже се...

Тражим мајку

Рођен сам, вероватно, у Београду 19 августа 1941 године. Одмах после рођења смештен сам у један дом за децу у Београду. Затим су ме преместили у разне домове. У интернату у Белој Цркви био сам до септембра ове године, кад сам се уписао у Графичку школу у Београду.

Знам да је име моје мајке Арсеновић Милојка. Семо не знам да ли је жива. Пре две године дознао сам да се она налази у Букору, Шабачки срез. Али, у одговору на моје писмо, поштар ме је известио да се она иселила из тог места.

Ако неко нешто зна о мојој родбини нека ми јави на адресу Арсеновић Александар, ученик прве године Графичке школе, Београд, Сољунска 21.

Мајка тражи ћерку

Петра Јове Брканица из села Кукуњевца, општина Пахрац, тражи своју ћерку Милицу, рођену 1935 године у Кукуњевцу.

Раздвојена сам од ћерке 1942 године у логору у Сиску. Милица је имала очи плаве, лице округло. Молим све оне који нешто знају о њој да ми јаве на адресу: Петра Брканица, село Кукуњевац, пошта Кукуњевац, Хрватска.

Одведен из логара у Сиску

Јула 1942 године спроведена сам са ћеркама Драгом и Мицом и сином Гојком, старим три и по године, у логор у Стару Градишку. Одатле су нас одвели у логор у Сисак. Једног дана одвели су Гојку да пије млеко и од тога дана више ништа не знам о њему. Према причању очеви даца, он је транспортован у Затреб, али досад нисам ништа могла да сазнам о њему.

Дете је на десној страни мало изразито зализак косе на челу. Можда му је на табану десне ноге остао ожиљак од опекотине од жара.

Молим све оне који о мом сину Гојку нешто знају да ми јаве на адресу: Сока Зрињанин, Хрватска Дубица, село Слобине.

Тражим Дебића Хасиба

Тражим брата Дебића Хасиба. Хасиб је рођен 15 августа 1945 године, у селу Маочи, општина Брчко. Он је од куће отишао 14 јуна 1958

године, зато што се посвађао са родитељима.

Његови родитељи тражили су га на све стране, али у залуд. Уколико неко нешто зна о њему, молим да јави на адресу Дебић Ома, Улица маршала Тита број 71. Сивац Сомбор, или Дебић Редца, село Маочи, пошта Рачкић, Брчко, Босна.

Где је сахрањен Ђировић Вуле

Мој син Ђировић Вуле погинуо је крајем Четврте офанзиве 1943 године у околини Невесиња као командант батаљона Четврте далматинске бригаде.

Молим сваког ко зна где је сахрањен мој син да ми јави на адресу Ђировић Анђа, Мојковац, Црна Гора.

Тражим брата

Мој брат Патура Хусо, рођен 1916 године, у селу Збићу, Срез Фоча, отишао је од куће јуна 1941 године. Сазнао сам да је првих шест месеци био међу домобранима, а да је 1943 прешао партизанима и да је служио у Тринаестој крајишкој бригади. Хусо је имао чин капетана.

Чуо сам да је мој брат био код Вјеловара, где је учествовао у ослобођењу тог града. После тога нисам ништа дознао о њему. Ако неко нешто зна о мом брату нека јави на адресу: Патура Муго, В. П. 2390, Трнавник.

Обавештење родбини Ристе Радића

Почетком априла 1944 године одиграла се крвава битка између Немаца и партизана у селу Степари, код Ужича. У тој борби партизанска јединица изгубила је седам бораца.

Сутрадан мештани су сачували изгинуле партизане. Нажалост, код шесторице није нађен никакав податак о њиховом идентитету, само је код седмотањен листић хартије у џепу од блузе пробијен куршумом, на коме је писало: „Миле, син Ристе Радића из Зенице“.

Савез бораца НОР пренес је кости свих седам бораца 1947 године у заједничку гробницу. Сматрам за дужност да обавестим родбину Ристе Радића о потицању и сачувању њиховог рођака. Моја је адреса: Миленко Јовичић, Нови Сад, Улица Темеринска 37.

Борба,
21. децембар 1959;
Архив Србије.

УМЕСТО ОГЛАСА

Траже се...**Тражим сестру и брата**

У новембру 1942 године усташе су ме одвели у концетрациони логор у Стару Градишку, заједно са мајком, сестром и братом. Ја сам тада имао пет година. Сећам се да су нас задржали у логору извесно време, а затим нас пребацили у логор Јасеновац.

После тога одвојили су ме од мајке, сестре и брата. Моја сестра је тада имала две године, а брат годину дана. Сетра ми се звала Мара и брат Вранко.

Умољавали су сви другови који ма шта знају о њима да јаве на адресу: Гајић Богдан, В.П. 4466/1 Скопље или моме брату Гајић Јови, село Д. Јурковица, з.п. Турјак код Вање Луке.

Не знам ништа о себи

Зовем се Лукетина Мијо, али нисам сигуран да је то моје право име. Не знам где сам рођен, ни да ли још имамам неког свог. Сада се налазим у Бачком дому, Пољтехникум у Крижевцима.

Молим сваког ко нешто зна о мени или о мојима да ми јави.

Два брата Партизана

Два брата Ђоко и Перо Партизани нашли су се пошто су један другог дуго тражили. Перо је рођен 1940, а Ђокица 1942. Док су били мали они су живели по разним домовима за децу.

Перо је изучио занат, а Ђокица завршио Средњу рударску школу у Алексинцу. Они се сада надају да ће, можда, наћи још неког од своје родбине.

Ако неко нешто зна о њима нека им јави на адресу: Перо Партизан, Вршац, улица Иве Лоле Рибара 6.

Нестала на Козари

Тражи се Коса Чекић, рођена 1928 године, у селу Сла-

биња, Срез Восанска Дубица. Имена њеног оца и мајке су Стево и Вида.

Укупно нас је било петоро деце и то: Роса, Коса, Велинка, Рајко и Савка. Сви смо били заробљени на Козари 1942 године и отерани у логор Восанска Дубица. Касније су нас усташе пребацили у логор у Грубишино Поље.

Косу је из логора у Грубишином Пољу узела нека жена да ради код ње. Отада не знам ништа о њој. Молим ако ко ма шта зна о Коси да ми јави на адресу: Велинка Раичић, рођена Чекић, Улица Народне омладине 12, Зрењанин.

**Тражим сестру
Љубицу**

Моја сестра Љубица рођена је 1940 у селу Шашкиновцима, Општина Восанска Градишка. Љубицу је 1942 године узела нека жена из Загреба, или из околине под своје. Отада о њој ништа не знам.

Љубица је имала црне очи и црну косу. Као дете, када се смешила, имала је јамиче на образима. Једна слична особа живи негде у околини Загреба под именом Мета. Молим све који ма шта знају о Љубици или о Мети нека јаве на адресу Вранко Галонија, Студентски град 638/2, службеничко крило Нови Београд.

**Отац и мајка траже
своју децу**

Загорку Шипка рођену 1936 године и Васу рођену 1938 у Вањој Луци одвели су усташе 1942 године, за време офанзиве на Козару. Деца су отерана у Сисак, а затим у Јасеновац. Од тог времена изгубио им се сваки траг.

Умољава се свако ко би ма шта знао о њима да јави њиховој мајци Анки Шипка или оцу Шпири Вања Лука, Улица Браће Рајића број 1/б.

Борба,
25. јануар 1960;
Архив Србије.

УМЕСТО ОГЛАСА

Траже се...

Мајка тражи ћерку

Моја ћерка Марија Зрнић, рођена 1940 године, одузета ми је у логору у Славонској Костајници 9 октобра 1942 године. Од тада немам вести о њој.

Ја сам се 1947 године преудала и сада се презивам Зорић.

Молим свакога ко ма шта зна о Марији да ми јави на адресу: Стевка Зорић, село Грбавци З. П. Турјак, код Босанске Градишке

Тражи се Милутин Лончар

Милутина Лончара, рођеног 1939 године у селу Међећи, не пријатељ је одвео из Сиска с групом деце. Изгледа да је после тога виђен у Загребу.

Милутин је имао плаву косу, очи плаве, лице дугуљасто, нос правилан, зубе ретке. Он се можда још сећа куће у којој је рођен — млина, реке и моста.

Молим све оне који ма шта знају о њему да јаве на адресу: Љубомир Лончар, Међећа, пошта Демировац, Босанска Дубица.

Није се јавио од 1942 године

Светислав Милосављевић, рођен 1928 године у Косовској Митровици, отишао је од куће 1942 године и више се није јављао.

Молим свакога ко нешто зна о њему да јави на адресу: Митра Милосављевић, Улица Мухарема Бекташи број 22, Косовска Митровица.

Сестра тражи сестру

Олга Смиљанић, по рођењу Растовац, из Кордунског Ље сковца тражи своју сестру Милеву, коју је последњи пут видела 1940 године. Према неким изјавама Милева је последњи пут виђена у Збегу 1943 године. Била је болничарка.

Моли се свако ко о њој нешто зна, посебно другарице Јека Тепавац и Анка Варићак, које су радиле у тој болници, као и друг Дула Милош, који је био комесар болнице, да се јаве на адресу: Олга Смиљанић, Пула, Гора на Ковачевића 26.

Тражим ратног друга

Тражим Петра Малешевића, с којим сам био за време НОВ у Плетерници. Петар је био водник митровачког одељења II чете I батаљона I дивизије.

Потребно ми је Малешевићева изјава да бих могао да регулишем инвалидску пензију

Моја је адреса: Радосав Веселиновић, село Удовице, З. П. Смедерево.

Борба, 19. септембар 1960; Архив Србије.

Они траже своју родбину

Стана Џакула тражи сина

Стана Џакула тражи сина Пају Џакулу рођеног 8 августа 1930 године у селу Дарези. Он је 1942 године са групом деце одведен у усташки логор у Старој Градишци и отада се о њему ништа не зна. Дечак је имао ожиљке с леве стране груди и под левом руком. Испод грудне кости од рођења имао је бели знак у облику круга. — Стана Џакула, село Дареза, Бадљевина.

Где је Душан Карин?

Године 1935 у Дом материнског удружења у Београду донесено је мушко дете од два и по месеца. Душан Карин, чија је мајка Анка Карин, из Бање Ковиљача, била болесна и није могла да га доји. Кад му је било три године Душан је премештен у Централни дечји дом у Звечанској улици. Његова мајка има потврду да је он 1939 године преведен у Сарајево. Ту потврду потписала је Јованка Шимановић која је Душана преузела са још шесторо деце.

У Заводу за социјално старање у Доситејевој улици у Београду постоји податак да је Душан Кариновић (у-место Карин) стигао 1947 године из Шапца у прихватилиште у Београду, али се не зна ко је, и отада о њему више нема података. Његова мајка моли све који нешто знају о Душану Карину да јој јаве на адресу Анка Јовић, Београд, Горничевска 13.

О мајци никаквих података

Јожеф Торма фирмописац из Сомбора рођен, 1931 године у Београду, никада није видео своје родитеље. За оца зна да се звао Јожеф Торма и да је био трговачки путник, док о мајци нема никаквих података. Отхранила га је Ернестина Ритер, која је умрла после рата. Његова адреса је Јожеф Торма, Сомбор, Тикачка улица бр. 18.

Политика, 24. фебруар 1958; Архив Србије.

Библиографија

Извори

- <http://www.preventgenocide.org/ba/konvencijaogenocidu.htm>
- <http://www.jusp-jasenovac.hr/>
- Архив Србије, Београд; фонд: архивска грађа новијег периода

Литература

- Драгоје Лукић, *Рат и дјеца Козаре*, Београд 1979.
- Душан Д. Самарџија, *Босанскодубичко подручје у НОР-у 1941–1945*, Босанска Дубица 1984.
- Тулековић Тања, *Драксенић 1941–1945*, Доња Градина 2016.
- *Драгоје Лукић – родитељ покошеног нараштаја*, Музеј жртва геноцида Београд, 2008.
- Милош Милиновић, *Приче за добре људе*, Бања Лука 2014.
- Драгоје Лукић, *Били су само деца*, Београд 2000.

Tanja Tuleković

Painful post-war search of families for their missing kin

This paper presents several emotionally charged post-war ads published in daily press, in which parents search for their children, youth search for their parents, grandmothers search for their grandchildren, and brothers and sisters look for each other. The tragic fate of the missing kin is condensed in a few short sentences and published in newspaper ad columns. These ads were usually published in papers with national coverage, such as “Borba”, “Politika” and “Arena”. Special sections of ads were meant for these cases, titled: “Missing!”

Страдање Дујка Ђурковића

Биљана Торбица Ђурковић

Информативни прилог / Сјећање

Текст написала у Добоју 3.
априла 2021. године Дујкова уну-
ка од сина Бошка, 1929. годиште.

УДК
DOI

Дујко (Симо) Ђурковић, мој дјед по оцу, рођен је 1903. године у Доњој Пакленици (општина Маглај). Живио је у Карановцу (општина Петрово). Убијен је 1942. године у Концентрационом логору Јасеновац¹. Са њим су у Јасеновцу убијена и његова два сина:

- Илија (Дујко) Ђурковић, 1921–1942,²
- Трипо Тривун (Дујко) Ђурковић, 1925–1942,³
као и рођени брат:
- Милован (Симо) Ђурковић, 1900–1942.⁴

Дјед Дујко је од своје шесторо сирочади, синова и кћери, стекао 21 унуче, 38 праунучади, 59 чукунунучади, укупно 124 потомка. Дужни смо да преносимо истину о страдању свих жртава у Јасеновцу својим потомцима, да памте и поштују претке.

¹ Извод из матичне књиге умрлих за матично подручје Карановац, редни број: 40 за 1948; <http://www.jusp-jasenovac.hr/default.aspx?sid=7618>

² Извод из матичне књиге умрлих за матично подручје Сочковац, редни број: 27 за 1947; <http://www.jusp-jasenovac.hr/default.aspx?sid=7618>

³ Извод из матичне књиге умрлих за матично подручје Карановац, редни број: 39 за 1948; <http://www.jusp-jasenovac.hr/default.aspx?sid=7618>

⁴ Извод из матичне књиге умрлих за матично подручје Карановац, редни број: 5 за 1960; <http://www.jusp-jasenovac.hr/default.aspx?sid=7618>

Јасеновачки страдалник Тодор (Шћепанов) Алексић (кратки биографски подаци)

Шћепан (Благојев) Алексић

scepanaleksic@gmail.com

Информативни прилог / Сјећање

УДК

DOI

Јасеновачки страдалник Тодор (Шћепанов) Алексић, кога су од миља звали Тошо, рођен је 6. марта 1875. године у селу Богдашићи недалеко од Билеће.

Као најмлађе дијете у породици, завршио је основну школу, што је била велика ствар у то вријеме. Када је одрастао пријавио се у аустријску жандармерију и између многобројних кандидата био одабран међу првима. Тако је и постао жандарм Аустроугарске монархије, у које су примани физички и умно најспособнији, највреднији, најкршнији, најљепши и најписменији младићи.

Службовао је у Бечу, гдје је, као вриједан, дисциплинован и радан царски службеник у више наврата одликован, награђиван и унапређиван у већи чин. Дуго је био и командир једне бечке жандармеријске станице.

Кад је завршен Први свјетски рат, вратио се у Сарајево, гдје је такође радио као полицијски службеник Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. Одмах по повратку у Сарајево оженио се Савком Митранић, родом из Ливна.

У љето 1941. године, чим је формиран јасеновачки логор, усташе су ухапсиле Тодора и одвеле га тамо, гдје је и окончан његов живот, али на који начин - породица никад није сазнала. Супруга Савка успјела је да сазна једино да је одведен у Јасеновац.

Тодор и Савка нису имали дјеце. Супруга Савка је остатак живота провела у Рељеву код Сарајева гдје је и сахрањена 1985. године.

Није имала никога свог, изузимајући породице мужевљеве браће, јер су цјелокупну њену фамилију, током Другог свјетског рата, поклале усташе.

*Тодор (Шћејанов) Алексић
Фотографија из породичне архиве*

Страдања у Лијевчанском Поткозарју 1941-1945: страдање породице Љубичић

Александар Љубичић

a.ljubicic@hotmail.com

Прегледни рад

УДК

DOI

Напомена: Рад је део веће монографије која је у време објављивања овог текста још увек у изради, а која се односи на одржавање културе сећања на страдања у Бањалучком и Лијевчанском Поткозарју 1941-1945. године.

Немачке, мађарске и италијанске војне силе успеле су да окупирају Краљевину Југославију у кратком периоду. У Загребу је 10. априла 1941. године проглашена Независна Држава Хрватска (НДХ). Усташе су заједно са делом италијанске војске по доласку у Загреб биле мало-бројне, али се врло брзо показало да ова новоуспостављена власт има велику подршку хрватског народа. Хрватска власт је све време проналазила упориште у подршци Католичке цркве и већином заступљене Хрватске сељачке странке. Муслиманско становништво је подржавало ову власт јер су дуже време били незадовољни својим статусом, економским реформама, верским и социјалним разликама. Таквим принципима у значајној мери допринели су и ставови муслиманско-исламских институција и ауторитета у Првом и Другом светском рату.¹ У тако оформљеној држави први и темељни закони били су јасно засновани на расној дискриминацији, односно показивањем супериорности изнад осталих народа на том подручју. Овакав терор над становништвом Босне и Херцеговине убрзо се претворио у геноцид над Србима, Ромима и Јеврејима, налик верским злочинима и прогонима у појединим деловима Европе у 16. веку. Према проценама, у овим прогонима, убијено, умрло или нестало је 16.500 Срба. У масовним покољима у

¹ Ц. Р. Шиндлер, *Босански рат и терор: Босна, Ал Кауда и успон глобалног ислама*, Београд, 2011, 30.

Херцеговини убијено је око 12.000 Срба, у источној Босни близу 50.000, у Босанској Крајини преко 77.000, а у средњој Босни близу 11.000. Све укупно око 160.000 људи, а са њима још најмање 40.000 људи са Козаре.² Тринаестог и петнаестог априла 1941. године усташе су издале наредбу да су сви дужни предати сво војно и цивилно оружје³. Уследило је уништавање свих ћирилички натписи на који су били истакнути на свим радњама у Бањалуци. Након што су усташе успеле да утврде своје положаје у жандармеријским испоставама, уследило је и систематично рушење православних цркава (међу којима су биле и цркве у Бос. Градишци).⁴

Као још један показатељ колико су усташки злочини кварили планове о успостављању мира у Босни и Херцеговини, видело се и на конференцији немачких команданата, одржаној 6. маја 1942. године у Сарајеву. Генерал Бадер је тада тврдио: „Намера хрватске владе била је истребљење свих Срба у Хрватској. Пошто се то показало као немогуће, она је сада спремна на заокрет и уступке. Ово у ствари остаје само теорија, пошто воља владе нема утицаја на потчињене. Зверства, нарочито усташа, и даље трају. Ја ћу убудуће наредити да се пуца на усташе који врше злочине, не из обзира према Србима, већ да би се успоставио мир и што усташе у улуку Дрине то чине под немачком командом.“ Генерал Глез фон Хорстенау је додао: „Ако не престану грозоте у Хрватској, неће никад бити мира. Док се на територији Озрена преговара и дају уступци (признавање српске мањине, слобода исповести, учешће у борби против комуниста) наставља се клање српског народа у источној Босни“.⁵ У наведеном се јасно може видети немачка инсуфицијенција над усташама и домобранитељима у Хрватској, односно нескривен и отворен хегемонистички став усташа према Србима.

² Д. Т. Батаковић, *Нова историја српског народа*, Београд, 2007, 315-316.

³ „Усташке новине“, Загреб, бр. 2 од 13. 4. 1941; „Хрватска Крајина“ Бања Лука, од 22. 4. 1941.

⁴ Архив БиХ, ЗКП2, 1946, бр. 55682, МХОО Босанска Градишка.

⁵ *Зборник НОР-а*, XIV/1, 235-236, извештај Петра Баћовића генералу Михаиловићу.

Борбе за слободу Бањалучког и Лијевчанског Поткозарја⁶

Према сећањима и сведочењу предака, који су били борци Прве крајишке ударне бригаде, формиране 21. маја 1942. године у селу Ламовита од бораца из Првог, Другог, Трећег и Петог крајишког партизанског одреда, а и у многим званичним зборницима остало је забележено да је до првих сукоба између партизанских одреда и усташа дошло у околини бањалучког насеља Старчевица, 14. јула 1941. године. Према извештају италијанског вицеконзула у Бањој Луци, припадници партизанског НОП-а наводно су покушали извршити атентат на једног посланика НДХ и то у самој Бањој Луци, али је из непознатих разлога исти био неуспешан. Затим су уследиле даље акције, где је управо наведени одред НОП-а планирао да уништи магацин наоружања и муниције који се налазио у месту Крчмарице покрај Бање Луке, али ни тај покушај девастирања није био успешан јер су организатори откривени од стране немачких снага, док је паралелно са том акцијом једна ипак успешно остварена и то од стране групе партизана који су своје упориште имали у планини Борја, где су, између осталих, били и познати Драго Мажар, Нико Јуринчић и Момир Капор. Они су успели да униште магацин једног дрвног предузећа на Борју, иако га је бранила група домобрана и жандарма оданих НДХ. Једна од познатијих и добро описаних акција НОП-а десила се у околини Бање Луке, код Старчевице, а за њу је заслужан Данко Митров. Исти су 2. августа 1941. године извршили напад на усташко упориште у месту Крупа на

⁶ Неопходно је напоменути да је Лијевче поље предео који је располагао велики потенцијалима и могућностима разноврсне аграрне производње, нарочито из разлога доброг геополитичког положаја, обронцима шумовите Козаре која је надалеко позната по извозу квалитетног дрвета. На територији Босанскоградског среза у десет општина, пред сам почетак рата, пописано је 71.550 становника. Од укупног броја становника у срезу, Срба је било око 49.520, муслимана око 9.170, а Хрвата, који су у ранијим пописима били исказивани као римокатолици, заједно са фолксдојчерима и другим мањинама католичке вере, било је око 10.850. Немачка национална мањина била је заступљена на подручју читавог среза са око 2.300 људи. По броју становника, овај срез је са сигурношћу спадао у најбројније насељене у Босни и Херцеговини, док је у домену друштвено-културног развоја и писмености уопштено био у врху међу срезovima Врбаске бановине.

реци Врбас где је тада пала и прва жртва, један од жандара. Ова борба сликовито је описана у роману „Два курира“, где Драго Мажар кроз дневник главног јунака Шуце објашњава: „Спуштање низ стрмину и гадну обалу на Врбасу отегло се читав сат. Ноћ, а ми висимо по камењару као шишмиши. Ипак, без жртава стигосмо до воде и сељаци нас на сплавовима пребацише преко ријеке. Леда је реко да на том мјесту треба кад се ослободимо подићи споменик. По равној цести кренули смо уз воду, док се пред Крупом нисмо сударили са жандарском патролом. Ја сам ишо за Драгојлом, а Данко за мном, нисам ни примијетио засједу ни кад је Данко нанишанио и оборио једног жандара. Тога часа и наста страшна пуцњава. Пуцо сам и ја тако брзо да ускоро остадо' без муниције. Кад сам пузио кроз јарак да бацим бомбе, крај мене тресну једна усташка. Опипо сам главу, била је читава иако је у ушима звонило. Још је једно пола сата Драгојло викао: 'Напријед, јуришни батаљон' па је затим и свануло. Како се жандари нису предавали, Данко је наредио повлачење⁷.

По обарању владе у Београду, изражавање спремности за одлазак у рат и општа мобилизација добро су припремљени, што се показало кроз демонстрације у селима Машићи, Рогољи, Крајзовци, Кукуљи и др. Том приликом у лијевчанском подручју активирана су два резервна ратна аеродрома, у Тополи и Александровцу. Чвршће линије одбране на Сави нису могле да се успоставе због лоше консилијације и организације југословенске војске, а истог дана када је до јединица стигла вест о проглашењу тзв. Независне Државе Хрватске, командант 17. пука који је био из састава Славонске дивизије, чији је основни задатак требало да буде одбрана прелаза преко Саве у Босанској Градишци, распустио је све јединице свог пука.⁸ Да би појачале и истакле своју дискрепанцију, усташе су врло брзо забраниле да се православци окуплају на јавним местима, ноћу су у свим српским кућама морала светла да буду угашена, а на реци Сави у Босанској Градишци постављен је натпис: „Жидовима, Циганима, Србима и псима забрањено купање“⁹.

⁷ Извештај МИНДОМ-а од 4. 8. 1941. године; посредно наведено у изворнику као: Архив Музеја Босанске Крајине, МФ 320 и 323/II.

⁸ Б. Терзић, *Слом Краљевине Југославије 1941. Узроци и последице пораза*, Београд, 1983, 169; *Априлски рат 1941*, Зборник докумената, II, Београд 1987, број док. 182, 537.

⁹ М. Радоњић, „Убиство првог усташе у Лијевчу пољу“, *Козара у НОР-у*,

*Споменик јунаку погинулом 1942. године у Средњој Јурковици,
Босанска Градишка, фотографисао аутор текста*

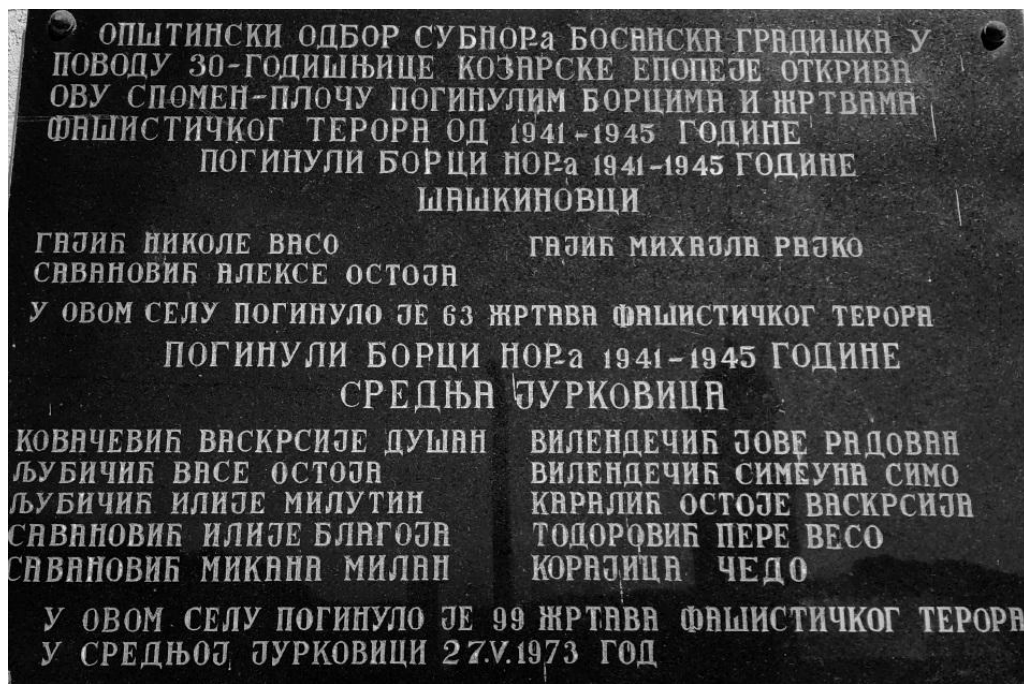
Остаће запамћено, као један од најмрачнијих догађаја, онај који се десио крајем маја 1941. године када је река Сава у близини Босанске Градишке избацила на површину везане и унакажене лешеве родитеља и њихове двоје малолетне деце са све натписом „Сретан пут за Београд“¹⁰.

У то време, у лијевчанском крају већ су се појавили први родољуби, људи који се нису плашили да у јавности својим истицањем подижу морал и да се као препознати народни предводници херојски детерминишу и покажу деловањем и акцијама против усташа и даљег ширења терора над Србима. Са територије Градишког среза то су били: Радован Вулин, Чедо Ковачевић, Атиф Топић, Љубо Бабић, Драго Лопар, Салих Хамдија, Мирко Томић, Мира Шиник, Данило Борковић, Пиљо Станишљевић, Никола Рончевић, Михајло Дојчиновић, Милош Самарџија, Јозо Зрнић, Душан Ковачевић, Остоја Љубичић, Милутин Љубичић, Благоја Савановић, Милан Савановић, Радован Вилендечић, Симо Вилендечић, Васкрсија Каралић, Весо Тодоровић, Чедо Карајица и многи други.

У сукобу који се догодио 5. децембра 1941. године на Мраковици, где су борбе биле изузетно тешке, због деловања великог броја домобранских јединица – муслимана из Велике Кладуше, српска страна је уз вешто припремљену и тактички вођену акцију успела да ипак победи непријатеља, уз мањи број настрадалих, односно пет погинулих и шест рањених козарачких партизана. Овом акцијом и уништавањем усташких упоришта на Мраковици пружена је нада за ревитализацијом и ослобађањем осталих села на релацији Босанска Градишка (Лијевче поље) – Бања Лука. Колико је ова борба била значајна и коју је снагу дала борцима за устанак против домобрана и усташа показује и Извештај Заповедништва другог домобранског збора, одржаног 5. фебруара 1942. године, где је констатовано да су партизани након описане борбе ставили под своју контролу лијевчанска села: Јурковицу, Берек, Рогоље, Церовљане, Машиће, Вилусе и Романовце¹¹.

¹⁰ Пресуда Окружног суда у Бањој Луци бр. 1313/40, 13. 7. 1946, 3; у: Архив Југославије, Фонд државне комисије за утврђивање ратних злочина окупатора и његових сарадника.

¹¹ Војни архив Србије, фондови НДХ, К-70 бр. рег. 24/2-10, 5. 2. 1942.

Спомен-плоча погинулим борцима и жртвама фашистичког терора 1945-1945. године у селима Шашкиновци и Средња Јурковица, Босанска Градишка, фотографисао аутор текста.

У месецу јуну и јулу 1942. године, у великим акцијама усташа, којом су „чистили“ подручје Лијевча поља, на подручју села Средња Јурковица и околине Лијевчанског Поткозарја, ухапшени су и спроведени у логор Стара Градишка моји директни преци:¹²

- Љубичић (Т.) Остоја, мој прадеда, рођен 1887, Србин, убијен од стране усташа 1942. године у логору, Стара Градишка, заједно са својом рођеном браћом;
- Љубичић (Т.) Васо, рођен 1900, Србин, убијен од стране усташа 1943. године у логору Стара Градишка;
- Љубичић (Т.) Илија, рођен 1900, Србин, убијен од стране усташа 1942. године у логору Стара Градишка;

¹²

Види: <<http://www.jusp-jasenovac.hr/Default.aspx?sid=7618>>

- Љубичић (Т.) Микан, рођен 1893, Србин, убијен од стране усташа 1942. године у логору Стара Градишка.

У истим месецима такође је ухапшена и спроведена у логор Јасеновац и Стара Градишка и остала шира родбина:

- Љубичић (И.) Љепосава, рођена 1923, Српкиња, убијена од стране Немаца 1942. у логору, Немачка;
- Љубичић (И.) Радојка, рођена 1922, Српкиња, убијена од стране усташа 1942. у логору Јасеновац;
- Љубичић (Т.) Драгољуб, рођен 1924, Србин, умро 1944. у НОБ-у, Козара;
- Љубичић (Тома) Остоја, рођен 1886, Србин, убијен од стране усташа 1942. године у логору Стара Градишка;
- Љубичић (Томо) Васо, рођен 1898, Србин, убијен од стране усташа 1943. године у логору Стара Градишка;
- Љубичић (Васо) Остоја, рођен 1921, Србин, убијен од стране усташа 1943. године у логору Јасеновац;
- Љубичић (Илија) Лепосава, рођена 1928, Српкиња, убијена од стране усташа 1942. године у логору Јасеновац;
- Љубичић (Илија) Милутин, рођен 1925, Србин, погинуо 1944. у НОБ-у, Козара;
- Љубичић (Илија) Радојка, рођена 1924, Српкиња, убијена од стране усташа 1942. године у логору Јасеновац;
- Љубичић (Илија) Радојка, рођена 1942, Српкиња, убијена од стране усташа 1942. године у логору Јасеновац;
- Љубичић (Илија) Зорка, рођена 1917, Српкиња, убијена од стране усташа 1942. године у логору Јасеновац;
- Љубичић (М.) Савка, рођена 1908, Српкиња, убијена од стране усташа 1942. године у логору Јасеновац;
- Љубичић (Мирко) Небојша, рођен 1942, Србин, убијен од стране усташа 1942. у логору Јасеновац;
- Љубичић (О.) Душанка, рођена 1922, Српкиња, убијена од стране усташа 1942. у логору Јасеновац;
- Љубичић (О.) Стана, рођена 1881, Српкиња, убијена од стране усташа 1942. године у логору Стара Градишка;
- Љубичић (Остоја) Бранислава, рођена 1941, Српкиња, убијена од стране усташа 1942. године током депортације, Плелетерница;

- Љубичић (Остоја) Мирославка, рођена 1941, Српкиња, убијена од стране усташа 1942. у логору Јасеновац;
- Љубичић (Павле) Станко, рођен 1883, Србин, убијен од стране усташа 1942. у логору Јасеновац;
- Љубичић (Раде) Михаило, рођен 1937, Србин, убијен од стране усташа 1942. године у логору Јасеновац;
- Љубичић (Раде) Миља, рођена 1935, Српкиња, убијена од стране усташа 1942. године у логору Јасеновац;
- Љубичић (Раде) Веселка, рођена 1941, Српкиња, убијена од стране усташа 1942. године у логору Јасеновац;
- Љубичић (Станко) Стана, рођена 1888, Српкиња, убијена од стране усташа 1942. године у логору Стара Градишка;
- Љубичић (Васо) Вукосава, рођена 1919, Српкиња, убијена од стране усташа 1942. током депортације, Плетинце.

Мој прадеда, Остоја Љубичић, убијен је од стране једног од усташких стражара „11. сатније“ у логору Стара Градишка, 1. јула 1942. године, у догађајима који су запамћени као „масовнија убиства“¹³, под изговором да је заједно са више десетина православаца и Јевреја покушао бекство из логора.

Страдали са мајчине стране (такође село Јурковица):¹⁴

- Дакић (Ђорђије) Босилка, рођена 1937, Српкиња, убијена од усташа 1942. у логору Стара Градишка;
- Дакић (Ђорђије) Пантелија, рођен 1935, Србин, убијен од усташа 1942. у логору Стара Градишка;
- Дакић (Љубо) Нада, рођена 1941, Српкиња, убијена од усташа 1942. у логору Јасеновац;
- Дакић (Љубо) Небојша, рођен 1941, Србин, убијен од усташа 1942. у логору Јасеновац;
- Дакић (Миле) Душан, рођен 1936, Србин, убијен од усташа 1942. у логору Јасеновац;
- Дакић (Миле) Невенка, рођена 1942, Српкиња, убијена од усташа 1942. у логору Јасеновац;
- Дакић (Миле) Раде, рођен 1934, Србин, убијен од усташа 1942. у логору Јасеновац;

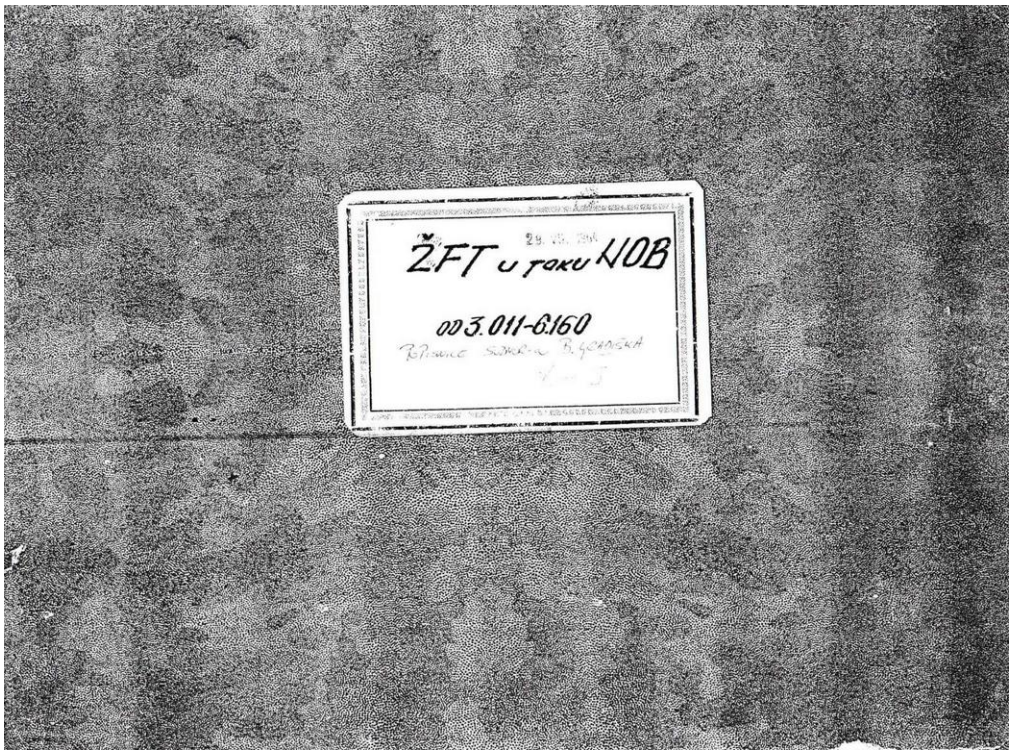
¹³

На пустари код Ораховице, данашње Орахово.

¹⁴

Види: <<http://www.jusp-jasenovac.hr/Default.aspx?sid=7618>>

- Дакић (Стеван) Грозда, рођена 1928, Српкиња, убијена од усташа 1942. у логору Јасеновац;
- Дакић (Васо) Рајко, рођен 1939, Србин, убијен од усташа 1942. у логору Јасеновац;
- Дакић (Васо) Васо, рођен 1937, Србин, убијен од усташа 1942. у логору Јасеновац.

Документовање чињеница смрти породице Љубичић, у Регистру жртава фашистичког терора у НОБ-у 3.011-6160.

Срез
Општина
ЗФТ у Јоку НОБ

Редни број	Презиме, обаво име и име	Пол	Год. рођења	Место рођења	Народност	Занимање до пријављивања у војску	Ко даље се попуњава	Место година уде је погинуо	На који начин је смрт наступила:	Место, насеље где је смрт наступила	Непријатељ који је извршио злочин: немци, јављени, немачка полиција	Адреса јединице пре породице погинулог војника: брата и др.	Примедба
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	
1	ЉУБИЋИЋ ДУКЕ	М	1915	ЈАНЈАНОВА СЕЛОВА	СРБСКА	ЗЕМЉОД.	ЉУБИЋИЋ ДУКАН	ЈЕНЈАН 1942	У ЈОКУ	ЈЕНЈАН	СРБИЈА	ЉУБИЋИЋИЋИ	
2	ЉУБИЋИЋИЋИ	Ж	1916			ПОВАЏИЋА			ЈАНЈАНОВА				
3	ЉУБИЋИЋИЋИ	Ж	1918						ЈАНЈАНОВА				
4	ЉУБИЋИЋИЋИ	М	1920						ЈАНЈАНОВА				
5	ЉУБИЋИЋИЋИ	М	1905			ЗЕМЉОД.			ЈЕНЈАН				
6	ЉУБИЋИЋИЋИ	М	1901										
7	ЉУБИЋИЋИЋИ	М	1907	СРЕЊЕВУ	СРБСКА		САЊЕЋИЋИЋИ	1944				СРЕЊЕВУ	
8	ЉУБИЋИЋИЋИ	Ж	1922	ТУРКОЦИ	СРБСКА	ПОВАЏИЋА	ЉУБИЋИЋИЋИ	1942	ЈАНЈАНОВА			ЈАНЈАНОВА	
9	ЉУБИЋИЋИЋИ	Ж	1914	ТУРКОЦИ	СРБСКА	ПОВАЏИЋА	ЉУБИЋИЋИЋИ		ЈАНЈАНОВА			ЈАНЈАНОВА	
10	ЉУБИЋИЋИЋИ	М	1900				ЉУБИЋИЋИЋИ					ЈАНЈАНОВА	
11	ЉУБИЋИЋИЋИ	Ж	1942				ЉУБИЋИЋИЋИ					ЈАНЈАНОВА	
12	ЉУБИЋИЋИЋИ	М	1887				ЉУБИЋИЋИЋИ					ЈАНЈАНОВА	
13	ЉУБИЋИЋИЋИ	Ж	1941				ЉУБИЋИЋИЋИ					ЈАНЈАНОВА	
14	ЉУБИЋИЋИЋИ	М	1937				ЉУБИЋИЋИЋИ					ЈАНЈАНОВА	
15	ЉУБИЋИЋИЋИ	М	1893			ЗЕМЉОД.			ЈЕНЈАН			ЈАНЈАНОВА	
16	ЉУБИЋИЋИЋИ	М	1892	ЈАНЈАНОВА СРБСКА	СРБСКА	ЗЕМЉОД.	ЉУБИЋИЋИЋИ	1943	ЈАНЈАНОВА			ЈАНЈАНОВА	
17	ЉУБИЋИЋИЋИ	М	1900				ЉУБИЋИЋИЋИ					ЈАНЈАНОВА	
18	ЉУБИЋИЋИЋИ	Ж	1892			ПОВАЏИЋА	ЉУБИЋИЋИЋИ	1942				ЈАНЈАНОВА	

Документовање чињеница смрти породице Љубићић, у Регистру жртава фашистичког терора у НОБ-у 3.011-6160.

13. Ако postoje dokumenti o tome da je lice kao žrtva rata izgubilo život, upisati nazive dokumenata i od koga su izdati:

14. Ukoliko domaćinstvo poseduje kakav predmet ili dokument istorijske vrednosti, upisati naziv istog

15. Preživeli članovi uže porodice žrtve:

Prezime i ime	Godine starosti (u vreme smrti žrtve)	Srodstvo sa žrtvom
Fabrizo Ostoja	31	sin
... Ostoja	27	sin
... Ostoja	19	sin
... Ostoja	15	sin

16. Lice koje je dalo obaveštenje o žrtvi:

Prezime, očevo ime i ime Fabrizo Ostoja Ostoja

Mesto (naselje) stanovanja С. Јамница

Улица и број куће К. С. 22

Srodstvo (odnos) sa žrtvom sin

17. _____

18. _____

Ова копија је верна документу који се чува у Архиву Југославије у фонду-збирци САВЕЗНА КОМИСИЈА ЗА ПОПИС ЖРТВА РАТА 1941-1941 (Ф-1213)

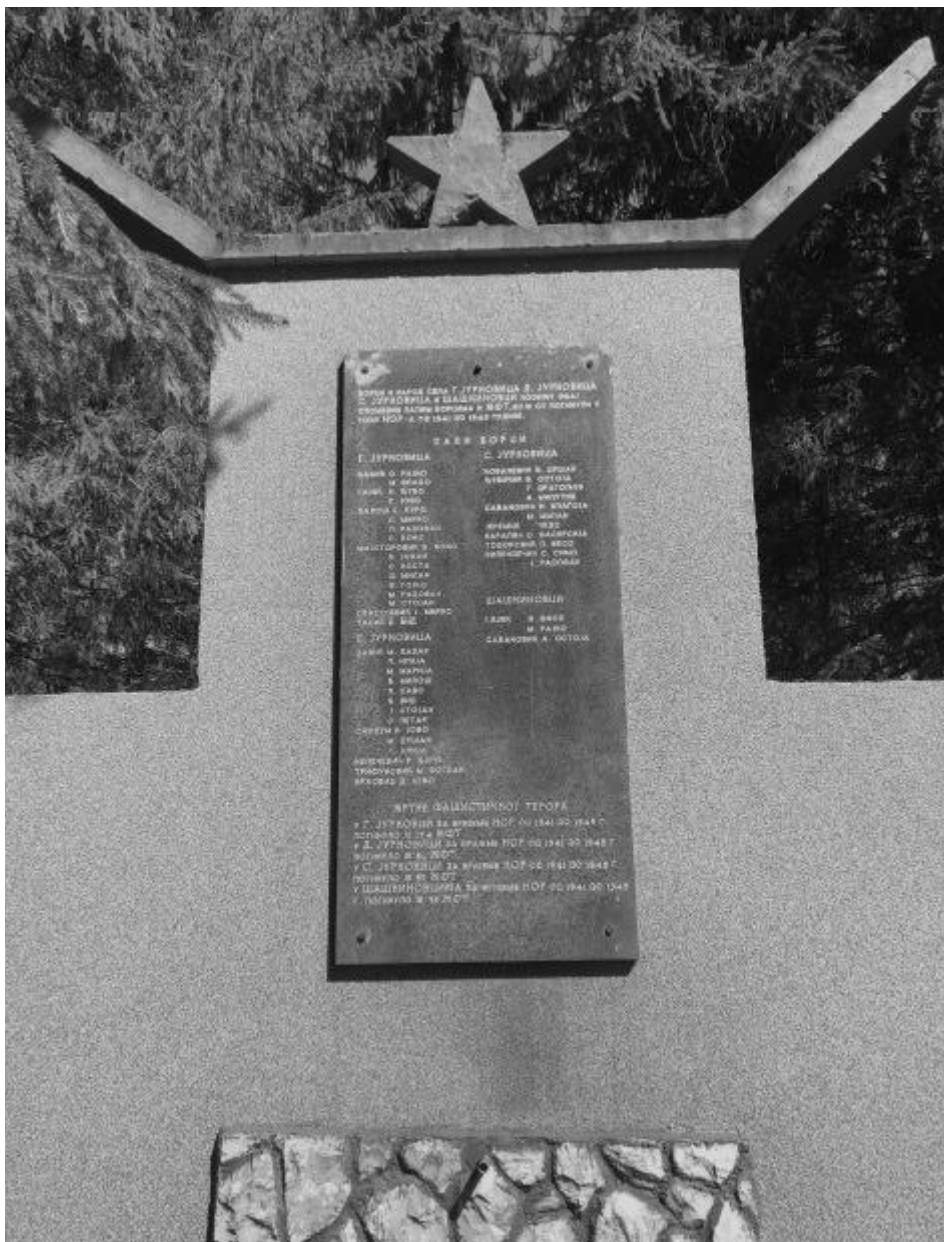
Датум
15.10.2020

Потпис
овлашћеног лица

[Signature]

Документовање чињеница о смрти Љубичић (Томе) Остоје, извршено од стране Савезне пописне комисије Савезног извршног већа СФРЈ.

Спомен-плоча погинулим борцима и жртвама фашистичког терора 1941-1945. године у Средњој Јурковици, Бос. Градишка, фотографисао аутор текста.

Мој деда Осте Љубичић и бака Десанка Љубичић успели су да избегну заробљавање и смрт. Деда је кренуо у помоћ козарачким борцима, док је баба ипак заробљена, одведена у логор Стара Градишка, али је преживела јер је била млада, те је радно експлоатисана најпре заједно са осталим женама (на радовима у радним пољима на тзв. логорској економији у самој Градишки, у време пољских радова, а у зимским месецима је чешљала перје и радила по осталим одељењима). Након тога, моја бака Десанка је заједно са већином млађих жена преко Загреба транспортована у Немачку на принудни рад, јер је пракса била да само младе жене могу бити послате у Немачку (бака Десанка је тада имала 18 година), док су остале, старе, изнемогле или болесне жене, које нису више имале снаге и нису могле користити, страдале, односно убијене. Према њеном сведочењу и сећању, у Градишки су се Српкиње посебно тешко патиле и страдале, јер је за њих постојало посебно одељење у логору, такозвана „Кула“, и јер је према њима постојао знатно строжи и тежи режим. Жене су одвајане по вери и народности, па су најгоре пролазиле Српкиње, Циганке и Јеврејке, док је за остале жене постојала посебна кухиња и посебне просторије за становање, па су штавише имале и своју болницу. Према бакином сећању, већина жена у логору је било изложено великим душевним и физичким злостављањима. Није се бирало време ни место за силовања, малтретирања и друга мучења. Сећа се да су млађе жене покушавале да се држе што више неуредно (везивање тамних марама, шалова, капа и слично), да не би својим изгледом изазивали пажњу усташа, те на тај начин покушавале да се сачувају и заштите од злостављања. Такође је препричавала да се посебно сећа колективног кажњавања свих логорашица уколико би појединачно нека од жена нешто скривила (најчешће укидањем следовања хране по три и више дана). Бака Десанка је рат преживела и по окончању истог се вратила кући, у Средњу Јурковицу, где је своја искуства препричавала потомцима и на тај начин одржавала „културу сећања“ на све жртве рата.

Уместо закључка

У помен на чланове моје породице који су свирепо убијени у систему Концентрационог логора Јасеновац и у помен на баку и деду који су проживели и преживели тортуре усташке идеологије, овим текстом одајем почаст свим жртвама Концентрационог логора Јасеновац и

чувам од заборава тешку историју нашег нарада. Нема ништа природније него тежити и борити се за очување историјских регеста и културе сећања на жртве наших предака који су страдали само зато што су Срби! Не поновило се!

Страдање Срба из Балатуна, Велиног Села, Остојићева и Трњака у усташким логорима НДХ

Никола Недимовић

Информативни прилог / Сјећање

Михајло Јовић

УДК

Зоран Хелета

DOI

zheleta76@gmail.com

Напомена: Рад је извод из пројекта под називом „Култура сјећања“, који су радили ученици Никола Недимовић, ученик IX-1 разреда, и Михајло Јовић, ученик IX-2 разреда Основне школе „Петар Кочић“, Бродац, Бијељина, под менторством наставника Зорана Хелете. Ради се о подручју које покрива Основна школа „Петар Кочић“, Бродац, Бијељина.

Интервју са Луком Пантелићем¹

„Један сам од многих који су у току рата остали без родитеља. Тог 12. јула остали смо без оца мој старији брат и ја. Имао сам двије, а мој брат пет година. Отац је имао 30, а мајка 29 година.

Мој отац Димитрије Пантелић био је свештеник. Одвели су га хрватски фашисти из родног мјеста. Никакав глас од њега није стигао и никад се није вратио. Тек касније, дуго након завршетка Другог свјетског рата, сазнали смо да је транспортован у усташки логор Јадовно код Госпића. Ликвидиран је од стране усташа ондашње НДХ. Изгубио је живот мученичком смрћу и бачен у чувену Шаранову јаму, једну од безданки. Мој отац је страдао само зато што је био православни све-

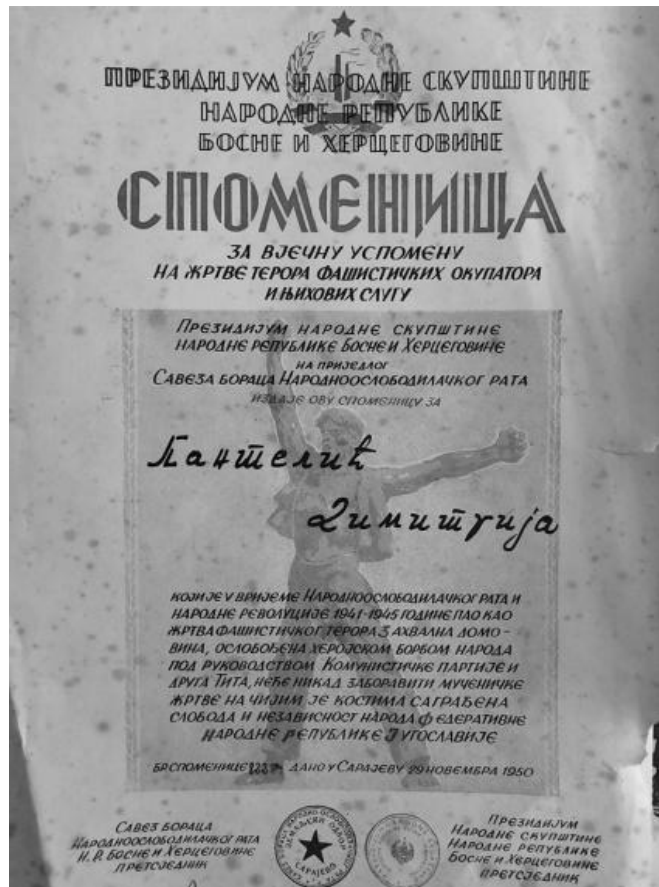
¹ Лука Пантелић рођен је 11. 3. 1939. године у селу Доња Чађавица, наставник је физике и хемије у пензији.

штеник. У складу са политиком НДХ, прво су страдали угледнији Срби, свештеници, учитељи... односно српска интелигенција, како би на тај начин обезглавили српски народ.“

Лукина мајка остала је удовица са 29 година. О овом догађају није пуно говорила, јер у периоду комунистичке Југославије то није било пожељно, нити је неко тражио од ње да свједочи о томе ни да даје исказ.

Својој снахи описала је сам тренутак одвођења Димитрија Пантелића, што овдје наводимо: „Усташе су покуцале на прозор у ноћи 11/12. јула 1941. године и рекли Димитрију да изађе. Напољу је стајао аутобус за транспорт. Каже ми да је тата изашао у пиџами, а кад се вратио у кућу морао је да се спреми за пут. Својој жени је рекао да не устаје и не гледа кроз прозор. Поздравио се са дјецом и супругом са ријечима 'чувај ми дјецу', и тихо јој шапнуо да је један из камиона и легао у шанац. Тај који је легао у шанац био је сарадник усташа, потказивач хрватске националности,

иначе комшија породице Димитрија Пантелића из Бродца. Сакрио се у шанац да га не би познао неко из породице Пантелић.“

Манастир СВ. ВАСИЛИЈЕ ОСТРОШКИ, Бијељина

Мара Глишић из Међаша (1904-1941)

Усташе су је убиле у 36. години живота. Била је домаћица, супруга и мајка. Њен супруг Сретен Глишић погинуо је 1941. у НОБ-у код Шапца. Иза њих је остало четворо мале дјеце: Невенка, Драгица, Никола и Бранко, које је отхранила баба. Мара Глишић убијена је без разлога у логору Јасеновац.

Умјесто закључка

На примјерима Димитрија Пантелића и Маре Глишић хтјели смо да прикажемо да се не ради само о бројевима и статистикама пострадалих у логорима НДХ, већ о људима. Мара и Димитрије су имали своје животе, породице, послове и страдали су само зато што су били Срби православне вјере.

Извори

- Интервју са Луком Пантелићем од 28. 3. 2021. године.
- Споменик Мари Глишић из Међаша.

Страдање породице Козлина

Василије Козлина

vasilijekozlina@gmail.com

Информативни прилог / Сјећање

УДК

DOI

Село Стојмерић у котару Вељун на Кордуну било је дом породици Козлина. У селу се налазило неколико породица са истим презименом, а једна од њих је кућа Петра Козлине, рођеног 1906. или 1907. године, од оца Михајла, док је име мајке непознато. Петар се оженио Даницом Вучковић, те са њом имао шесторо деце. Приликом једног лова, он је повредио ногу, те је морао део ње да ампутира. Рат је дочекао у свом селу, као и остало становништво. На Ђурђевдан су се у селу појавиле усташе, које се говориле мушкарцима да се спреме за полазак на рад у Немачку. У том тренутку нико није слутио најгоре. Свега три до четири усташе су повеле већи део села ка Вељуну. Петар је свратио кући да се поздрави са својом супругом, остављајући јој новац који је имао код себе. За себе је узео крупне новчанице, а њој је оставио ситније како не би заузимале простор у његовом џепу. Кренуо је са усташама. Колико народ није био свестан шта ће се догодити показује пример друге породице Козлина. Жена Мојсије Козлине, када је чула да народ мора на рад у Немачку, позвала је свога сина Мојицу, који је у том тренутку обрађивао земљу, да пође са оцем. После рата се неизмерно кајала због ове одлуке...

Петар Козлина био је у групи од тридесетак људи који су директно одведени на стратиште у Хрватски Благај. У његовој групи су се налазиле његове комшије, такође Козлине, Петар, Станко, Милић, Станко, Милош, Љубан, али и Милован Лапћевић, Миле Обрадовић, Милутин Кекић, те поп из Цвијановић Брда, Димитрије Скорупан. Они су вођени кроз шуму Лисац, где су усташе почеле да их муче. Сви су одведени у школу у Хрватском Благају, а потом на вечно почивалиште у јаму крај школе. После рата су случајни пролазници знали стати да одморе код школе и пусте своје коње да једу дивљу зоб засађену над стратиштем. Уколико би неки локални пролазник то видео, одмах би

викнуо на случајног пролазника да помери своје коње јер су ту клали људе!

Петрова кућа је запаљена прве године рата, а његова жена Даница се нашла у збегу са шесторо деце. Сви су преживели рат и населили се у бачком селу Чонопља.

После 77 година, аутор овог текста обишао је стратиште и село Стојмерић. Стратиште је обрасло у шуму, те му је немогуће прићи. Остали су само остаци некадашње школе у којој су мучени затворени Срби, а до јаме се не може доћи. У селу Стојмерић више нема домаћинства, само воћњаци.

*Пешар Козлина 1906/7-1941.
Фотографија из породичне архиве.*

Страдање Александра Симикића

Синиша Симикић

Информативни прилог / Сјећање

УДК

DOI

Мој прадед Александар (Ђоко) Симикић¹ рођен је у Богутовом Селу (општина Угљевик). Бавио се пољопривредом. Био је ожењен Маром (1911), са којом је имао троје дјеце: Стајка, удата Николић (1935), Сава, удата Мијатовић (1938) и Драго (1940).

Александар је убијен док је купио сијено у свом селу². На њега је 1942. године пуцао Зенил³ из Јасиковца (Мумбашића). Рафал му је пре-сјекао стомак. Након тога, Александра комшије одводе у импровизовану болницу у селу Тобут (сада општина Лопаре). Недуго затим ту и умире.

Убица је, према свједочењу мог ђеда Драге (сина покојног Александра) био у усташама. С друге стране, прадед Александар није био у покрету отпора, већ цивил. Убица никако није могао бити мотивисан неком свађом са мојим прадедом или нечим сличним. Напротив, наше двије породице су се пред Други свјетски рат међусобно уважавале и поштовале.

¹ Александар Симикић се у попису жртава који је доступан на сајту Музеја жртава геноцида, у књизи за СР БиХ, налази на страници 2686, под бројем 1667004030, гдје је погрешно уписано да се зове Алекса. Као година рођења наведена је 1912, а као опис смрти наведен је директни терор.

² Спорно је колико је Александар имао година у тренутку погибије, али је највјероватније да је имао 29.

³ Зенил (могуће је да му је право име Зејнил) презивао се Накићевић. Он је преживио Други свјетски рат.

Фотографија из породичне архиве

Страдање Вукана Тошића

Зоран Тошић

zorantasic93@yahoo.com

Информативни прилог / Сјећање

УДК

DOI

Вукан Тошић рођен је 1890. године у Сарајевском пољу, општина Илиџа, село Бачево (које више не постоји јер је на његовом атару изграђен сарајевски водовод), од мајке Анике, дјевојачки Копривица, и оца Ристана.

Породица је од давнина била имућна, тако да је Вукан до почетка рата имао дванаест слуга и важио за примјерног домаћина. На почетку Првог свјетског рата мобилисан је и послат на Руски фронт, одакле дезертира и прикључује се српским добровољачким јединицама. Учествовао је у пробоју Солунског фронта и тако се са славном српском војском вратио у родни крај. Постао је истакнути активиста добровољачког савеза и члан радикалне странке. Управо ово су биле „препоруке“ па га усташе одводе на начин да су по њега стигли фијакером, уз образложење да „власти хоће да попричају са истакнутим српским домаћинима“. Међутим, он је знао зашто долазе јер му је дан прије дојављено, али није побјегао у шуму јер му је најстарији син имао већ троје дјеце, па је одлучио да он својом главом плати данак у крви, како би поштедио сина. При одласку дао је сину (мом оцу) новчаник и нотес са списком лица која му дугују и којима он дугује. Знао је да иде на пут без повратка.

Према истраживањима Ђуре Затезала¹, Вукан (Ристана) Тошић, ухапшен је 2. августа 1941. године и послат у логор Јадовно. Истог дана ухапшено је десет Срба и четири Јевреја из Сарајева, који су возом 4. августа стигли у Госпић. Вукан је убијен истог мјесеца у овом логору.

¹ Ђуро Затезало, *Јадовно – комплекс усташких логора*, Београд 2007.

Фотографија из породичне архиве.

СТАВОВИ

Perspectives

Савремено сећање на српске жртве хрватског геноцида у НДХ 1941-1945. и чување идентитета крајишких Срба

Ненад Антонијевић

Музејски саветник, научни сарадник;
Музеј жртава геноцида, Београд;
nantont11@gmail.com

Прегледни рад
УДК
DOI

Апстракт: Рад се односи на потребу и дужност чувања сећања на страдања Срба у 20. веку, нарочито на државни геноцид над Србима у НДХ 1941-1945. у Другом светском рату. Посебан значај има сећање на страдање Срба у систему усташких логора Јасеновац и у његовом највећем стратишту у Доњој Градини, као и сећање на жртве српске деце у логорима за децу, који су постојали само у НДХ. Култура сећања на ове трагичне догађаје и бројне жртве српског народа има нарочиту важност за дефинисање и очување српског идентитета.

Кључне ријечи: Срби, жртве, геноцид, НДХ, Јасеновац, Доња Градина, идентитет

Чување сећања на страдања Срба у 20. веку (нарочито Срба Крајишника), са главним фокусом на геноцид у НДХ за време Другог светског рата (нарочито на страдање у систему усташких логора Јасеновац, са највећим стратиштем у Доњој Градини, и сећање на логоре за децу који су постојали само у НДХ), преко различитих форми и нивоа сећања утиче на чување идентитета српског народа, а нарочито његовог корпуса у западним српским земљама на просторима бивше југословенске државе.

Активности на остваривању културе сећања на страдање наших сународника реализује се кроз деловање потомака жртава и других појединаца, кроз локалне средине, активности школа, факултета,

музеја, архива, библиотека, научних института и других установа и институција у друштву и држави (најчешће у областима културе и науке), деловање невладиних организација (највише удружења посвећених чувању сећања на жртве логора, затвора, стратишта), преко електронских и штампаних медија, интернет портала и електронских друштвених мрежа.

Нарочит значај има наратив који кроз своје оквире дају Република Српска и Република Србија (државне комеморације) и Српска православна црква (за упокојене литургије, успостављање и обележавање дана страдања светих новомученика у црквеним календарима: Јасеновац, Јадовно, Пребиловци, Гаравице, Вукашин Јасеновачки из Клепаца и други).

Професионални историчари, припадници српске историографије, написали су десетине значајних стручних прилога и текстова који објашњавају културу сећања на жртве у Другом светском рату, са потребом коришћења искустава Меморијалног музеја „Јад Вашем“ у Јерусалиму, као и нарочито радове који се односе на културу сећања на српске жртве хрватског геноцида над Србима у НДХ за време Другог светског рата.¹

¹ Силвија Крејаковић, „Погледи, искуства: Јад Вашем - чувар сећања на жртве холокауста и геноцида“, у: *Зборник радова са стручних скупова секције историчара Музејског друштва Србије: Крагујевац, Београд, Краљево, Народни музеј, Краљево, Музејско друштво Србије, Београд, Краљево - Београд 2008, 91-96; Драгослав Илић, Мира Јовановић Ратковић, „Како се сјећати Јасеновца 65 година касније“, у: *Гласник Удружења архивских радника Републике Српске*, број 2, Бања Лука 2010, 379-391, Ненад Антонијевић, *Обележавање 100-годишњице Великој раји у лисџу 'Полиџика' у рубрици '100 година од Великој раји' - кулџура сећања и још њонешњо*, зборник радова са научног скупа одржаног 19. маја 2018. године, „Наука и стварност“, том 1, Филозофски факултет Пале, Универзитет у Источном Сарајеву, Пале, 2019, стр. 226-244; Предрог Лозо, „Савремене теоријске поставке културе памћења и геноцид над Србима у Независној држави Хрватској“, *Годишњак за истраживање геноцида*, св. 11/1, Музеј жртава геноцида, Београд и Спомен-музеј „21. октобар“, Крагујевац, Београд - Крагујевац 2019, 271-290; Јасмина Тутуновић Трифунов, *Нико тај рат није тако крваво платио као деца, а ни о коме се тако мало није говорило и писало као о њиховим жртвама или Зашто су неопходни образовни програми о страдању најмлађих у ратовима?*, Хабилитациони рад за стицање стручног звања виши кустос, Народни музеј, Београд, новембар 2019, 39.*

Посебно значајан је рад који је написао историчар из Бање Луке, Предраг Лозо, који је представио минуциозну теоретску и методолошку анализу културе сећања, значајних појмова (сећање, памћење, идентитет), као и практичну примену на примеру културе сећања на геноцид над Србима у НДХ, при том користећи најновију научно релевантну страну и домаћу литературу, не само историјску.²

Лозо, поред осталог, каже и следеће: „Посматрање културе сећања и памћења захтијева приступ који је много сложенији од класичног историографског посматрања, а то подразумејева широку мултидисциплинарну лепезу. Она обухвата спектар културолошких, друштвених, политичких, неуролошких, медицинских, психолошких, као и литерарних, вјерских и других области посматрања и изучавања.“³ Лозо анализира културу и политике памћења између појединца и колектива, памћење жртава геноцида у НДХ и теоријске поставке, улогу језика и националне књижевности у теоријским поставкама, питања трауме и морала и суочавање са порицањем на културолошкој основи. Лозо нарочито указује на опасне појаве порицања и негирања злочина, које на пољу културе и политике и памћења добијају нове форме: банализацију, дисторзију злочина, инфлацију појмова и посебно намећањем наратива о бројевима жртава као кључном критеријуму разумевања ове тешке теме.⁴

Музеј жртава геноцида као најзначајније датуме обележава 22. април и 21. октобар, који су и државни празници, и који имају велики значај у култури сећања на српске жртве у Другом светском рату.

Дан сећања на жртве геноцида утврђен је чланом 2. Закона о оснивању Музеја жртава геноцида: „Ради обележавања сећања на жртве геноцида над Србима, Јеврејима и Ромима, установљава се 22. април, дан пробоја затвореника усташког логора Јасеновац 1945. године, као Дан сећања на жртве геноцида.“⁵

Законом о изменама и допунама закона о државним и другим празницима у Републици Србији, 22. април је утврђен као државни

² Предраг Лозо, „Савремене теоријске поставке културе памћења и геноцид над Србима у Независној држави Хрватској“, *Годишњак за истраживање геноцида*, св. 11/1, Музеј жртава геноцида, Београд и Спомен-музеј „21. октобар“, Крагујевац, Београд - Крагујевац 2019, 271-290.

³ Исто, 271-272.

⁴ Исто, 287-288.

⁵ „Службени гласник РС“, број 49/1992.

празник: „Дан сећања на жртве холокауста, геноцида и друге жртве фашизма у Другом светском рату“. Закон је ступио на снагу 15. децембра 2011. године.⁶

Систем Концентрационог логора Јасеновац под управом усташа у НДХ постојао је од августа 1941. до 22. априла 1945. године. Представља највећи логор и највеће стратиште на простору окупиране Југославије у Другом светском рату.⁷

Истим Законом о изменама и допунама Закона о државним и другим празницима у Републици Србији установљен је као државни празник и Дан сећања на српске жртве у Другом светском рату, у знак сећања на ратни злочин масовног стрељања – одмазде цивилног становништва Крагујевца и околине, које су извршиле немачке окупационе снаге 21. октобра 1941. године.⁸

Ратни злочин немачке војске у Крагујевцу октобра 1941. године представља један од најмасовнијих немачких ратних злочина у окупираној Европи у Другом светском рату.⁹

Највиши црквени великодостојници Српске православне цркве учествују на комеморативним скуповима којим се обележава сећање на геноцид НДХ над Србима у Другом светском рату, а са нарочитим значајем се обележава сећање на српске жртве хрватског геноцида на највећем српском стратишту Доња Градина, која се данас налази у Републици Српској. Доња Градина представља највеће стратиште, које је било део система усташког концентрационог логора Јасеновац.

⁶ „Службени гласник РС“, број 92/2011.

⁷ Опширније о јасеновачким логорима и државном геноциду над Србима у НДХ: Јован Мирковић, *Objavljeni izvori i literatura o jasenovačkim logorima*, Grafomark, Laktaši, Besjeda, Vanja Luka, Muzej žrtava genocida, Beograd, 2000; Јован Мирковић, *Злочини над Србима у Независној Држави Хрватској*, фотомонографија, Свет књиге, Београд, Музеј жртава геноцида, Београд, 2014; Јован Мирковић, *Спиргадање Српске православне цркве у Независној Држави Хрватској*, фотомонографија, Свет књиге, Београд, 2016; Dinko Davidov, *Genocidium Totale, Nezavisna Država Hrvatska 1941-1945*, Čigoja štampa, Beograd 2019.

⁸ „Службени гласник РС“, број 92/2011.

⁹ Опширније о злочину немачке војске (Вермахта) у Крагујевцу октобра 1941: Станиша Бркић, *Име и број: Крајујевачка шрапелуца 1941*, Спомен-парк „Крагујевачки октобар“, Крагујевац 2007; Станиша Бркић, Ненад Ђорђевић, *Велики злочин Вермахта: Крајујевац 1941*, Крагујевац 2004.

На комеморацији у Доњој Градини 6. маја 2019. године говорио је и патријарх српски Иринеј. Патријарх српски Иринеј је изговорио следеће: „Ово је довољан злочин за све људе до краја света и времена, али дух усташтва, нажалост, још живи“. Патријарх Иринеј је подсетио да је у Јасеновцу за непуне четири године убијено више људи него што су Турци уморили током стотина година владавине на овим просторима. О броју жртава у систему јасеновачких логора, патријарх Иринеј рекао је: „Још се води велика дискусија колики је тај број. Веома велики, браћо и сестре. Они најобјективнији истраживачи сматрају да је прешао један милион и много више“.¹⁰

На истој комеморацији, председница Републике Српске Жељка Цвијановић и председница Владе Републике Србије Ана Брнабић говориле су о одлуци да се изгради монументални меморијални центар у Доњој Градини заједничким финансијским средствима Владе Републике Српске и Владе Србије. Премијерка Владе Републике Србије рекла је да ће „ово бити само почетак обнове сећања и поштовања, јер то дугујемо свим невиним жртвама“.¹¹

Највиши званичници Републике Србије и Републике Српске помињу геноцид над Србима у НДХ и симбол тог страдања, усташки систем логора Јасеновац, не само на комеморацијама поводом обележавања сећања на те злочине, већ и на другим дешавањима различитог, па и највишег ранга.

Тако је, недавно, садашњи председник Републике Србије, за време боравка у Њујорку, приликом обраћања Генералној скупштини Уједињених нација, између осталог рекао и следеће речи: да долази „...из једне мале земље, из народа који је доживео највеће патње у Јасеновцу у Другом светском рату...“.¹²

У Спомен-подручју Доња Градина, априла 2018. године, обележен је Дан сећања на жртве геноцида у усташком концентрационом систему логора Јасеновац. На комеморативном скупу говорила је председница Народне скупштине Републике Србије Маја Гојковић, која је рекла, поред осталог, и следеће:

¹⁰ http://www.spc.rs/sr/setshanje_na_zhrtve_ustashkog_genocida

¹¹ http://www.spc.rs/sr/setshanje_na_zhrtve_ustashkog_genocida

¹² Јелена Попадић, „Александар Вучић у Уједињеним нацијама о решењу за Космет, Нико да не добије све, свако да добије довољно“, Политика, 27. 9. 2019.

„Независна Држава Хрватска била је државотворни пројекат чији је крајњи циљ био затирање читавих народа – Срба, Јевреја, Рома и осталих који другачије мисле. У темељу НДХ били су мржња и расизам, зло које није потпуно нестало са урушавањем те државне творевине. Сваки покушај оживљавања усташтва и фашизма угрожава основна људска права, што се не сме допустити, односно не сме се дозволити да се врате такве вредности.“

Она је у свом говору такође изјавила да о страдањима у Јасеновцу, једном од најстрашнијих концентрационих логора у Другом светском рату, мора гласно да се говори и да на садашњим и будућим генерацијама остаје да о томе сведоче и упозоравају човечанство. Она је у обраћању у Спомен-подручју „Доња Градина“ поручила да српска страна неће дозволити да се негирају, оправдавају и забораве ови страшни злочини.

На истом скупу говорио је и тадашњи председник Републике Српске Милорад Додик, који је изјавио да је Концентрациони логор Јасеновац био државни пројекат Независне Државе Хрватске (НДХ) за који никада нико није одговарао и који и данас нема своју званичну категоризацију као геноцид на Србима, Јеврејима и Ромима.

„Ово је место које наводи човека да ћути, јер нема шта да каже, а сада знам да морамо да говоримо о овоме, да не би било заборављено и однесено у нека тамна места историје и да се не би поново поновио ужасан бол и јаук, који су могле да чују само крошње изнад нас и небо.“¹³

Дан сећања на жртве усташког злочина геноцида у логору Јасеновац владе Србије и Републике Српске заједнички обележавају на основу Меморандума о сарадњи у области неговања традиција ослободилачких ратова и годишњице историјских догађаја.

Дан сећања на жртве геноцида у усташком концентрационом систему логора Јасеновац обележен је и априла 2017. године. Тада је говорио председник Републике Србије Александар Вучић.

Вучић је том приликом рекао да је Јасеновац најстрашније страстиште и својеврсни понор људске врсте, али да је на нама да премостимо тај понор искреним праштањем, истакавши да је то потез који захтева свест, али и храбар потез који морамо учинити сви заједно. Он је поручио да на том месту српски народ јасно каже да не пристаје на

¹³ <https://www.srbijadanas.com/vesti/region/dan-secanja-na-genocid-u-jasenovcu-najveci-zlocin-nad-srbima-ikad-2018-04-15>

смрт, да ће чувати своју отаџбину и род и да ће се борити за живот, без жеље да се икада свети, али и да никада неће заборавити.

„Не смемо и нећемо да дозволимо да нас понижавају говорећи како многи који су убијени у ствари нису ни живели. Сукобе 90-их немогуће је разумети без схватања значења речи Јасеновац, дубине бола и патње српског народа, колективног страха од истребљења западно од реке Дрине“, истакао је тада Вучић.

Тога дана окупио се и велики број ученика, највише из Републике Српске и Републике Србије. Парастосу и помену у Доњој Градини присуствовали су и ученици и Прве и Друге крагујевачке гимназије и ученици гимназије у Средњошколском центру „Никола Тесла“ из Козарске Дубице. Општине Козарска Дубица и Нови Град обезбедиле су за грађане бесплатан превоз у Доњу Градину.¹⁴

Извештач Јовица Васовић, поводом доласка ученика из Рогатице на комеморацију у Доњу Градину 2017. године, наводи следеће речи: „Рогатички средњошколци, као и многобројни ученици са подручја цијеле Републике, имали су прилику да чују својеврсну историјску лекцију, једну од многих у нашој историји. Гробна поља, Топола ужаса, казани у којима су вршени експерименти са остацима логораша – све то су болни подсјетници на жртву предака, али и опомена и мотив да сачувамо нашу слободу, језик и територију“.¹⁵

У Доњој Градини, на комеморацији поводом 65 година од пробоја логораша из Јасеновца, присуствовао и тадашњи председник Републике Србије Борис Тадић. Он је 2010. године рекао, поред осталог, и следеће речи: „Ово је један тежак дан за наш народ и тренутак у којем смо уједињени са ромским и јеврејским народом... Упркос страшним жртвама, морамо пронаћи снаге за помирење и то је порука коју хоћу да пошаљем данас из Бањалуке, из Републике Српске, то је порука коју шаљем и из Београда, као председник Србије.“ Он је рекао да народи морају пронаћи снаге да заједно живе у будућности, као добри суседи, и пронађу одговоре за искушења која их очекују.¹⁶

¹⁴ <https://www.kurir.rs/region/bosna-i-hercegovina/3031127/foto-video-srpska-obelezila-dan-secanja-na-zrtve-zlocina-ndh-dodik-ovo-je-mesto-koje-navodi-coveka-da-cuti>

¹⁵ <https://058.ba/2017/04/srednjoskolci-na-komemoraciji-u-donjoj-gradini/>

¹⁶ <https://www.blic.rs/vesti/politika/kazniti-odgovorne-za-zlocine-nad-srbima/5byz5dz>

Дан сећања на Јадовно 1941. године десети је пут, 2019. године, поред централног споменика на истоименом стратишту, једном од најстрашнијих система логора смрти за време НДХ, Госпић - Јадовно - Паг.

Комеморацију су организовали Српско народно вијеће из Загреб, Координација јеврејских општина Хрватске, Епархија горњо-карловачка СПЦ и Савез антифашистичких бораца и антифашиста Републике Хрватске. На комеморацији, која је започела са парастосом и кадишем поред Шаранове јаме, једног од стратишта у систему логора Госпић - Јадовно - Паг, говорници из редова организатора упозорили су да се у данашњој Републици Хрватској негирају злочини које је извршила НДХ.

Милорад Пуповац, тадашњи председник СНВ, рекао је да је увредљива табла која стоји на прилазу овом стратишту: „Добродошли у Јадовно“, јер „она подсећа на ознаке које су наши преци носили на одећи након успостављања НДХ“ и подсетио је да је табла на Пагу два пута бачена у Јадранско море.

„Овде се треба запитати: има ли земље у Европи у којој је то могуће?“, рекао је Пуповац. Он се такође осврнуо и на оне који мисле да је довољно посетити само Јасеновац, а запустити преко 50 других места страдања. „Колико год је тешко говорити на овом месту, ми, народи жртава, Срби, Јевреји и Роми, не само да жалимо - ми овде црпимо снагу коју требамо да се у име уморених супротставимо онима који желе рехабилитовати НДХ. Ко није био у Јадовну, није био у Јасеновцу. Ко није долазио у Јадовно, није долазио и не долази у Јасеновац“, навео је Пуповац.

На истој комеморацији говорили су и Огњен Краус, председник Координације јеврејских општина Хрватске, као и Фрањо Хабулин, председник Савеза антифашистичких бораца РХ.¹⁷

Значајну пажњу култури сећања на страдање српског народа у НДХ посветила је и Народна скупштина Републике Србије, тачније Одбор за дијаспору и Србе у региону, чији је председник, народни посланик Миодраг Линта, историчар по струци. Одбор је 15. седницу, одржану 22. априла 2019. године, „посветио сећању на жртве геноцида у Независној Држави Хрватској, поводом 74 године од пробоја послед-

¹⁷ <http://www.politika.rs/sr/clanak/432364/Obelezen-Dan-secanja-na-Jadovno-1941>

њих јасеновачких логораша“. Закључци на основу предлога изнетих на тој седници донети су на 16. седници Одбора, 1. августа 2019. године.

Одбор за дијаспору и Србе у региону подржао је идеју о формирању Меморијалног центра српских жртава геноцида у НДХ, а такође и формирање Меморијалног центра посвећеног жртвама фашизма. Одбор је подржао да се на достојан начин обележе и обезбеде сва места злочина у НДХ и да се чува успомена на многобројне српске жртве. Одбор је такође подржао да ексхумирају српске жртве НДХ, где је могуће и да се сахране у складу са хришћанским обичајима.

Одбор је подржао стални пројекат Музеја жртава геноцида „Жртве рата 1941–1945“ и сматра да попис треба проширити на попис свих страдалих Срба у 20. веку и залаже се за активније ангажовање надлежних државних органа на утврђивању пописа страдалих.

Одбор је подржао одлуку Скупштине града Београда да се подигне споменик Диани Будисављевић, која је током Другог светског рата спасила неколико хиљада српске деце из логора у НДХ. Одбор је такође подржао иницијативу да се кеј или део обале реке Саве назове Обалом јасеновачких жртава, или да се тако назове улица или трг са сличним називом у циљу неговања културе сећања на жртве геноцида у НДХ. Одбор сматра да у истом циљу треба подићи споменик српској деци настрадаој у Другом светском рату.

Одбор сматра да у школским програмима треба да се да много већи значај сећању на српске жртве геноцида у НДХ.

Такође је констатовао да су Јевреји и Јермени развили снажну културу сећања на геноцид који је извршен над њима, док је код Срба геноцид извршен у НДХ деценијама прећуткиван, а жртве умањиване, негиране и заборављене.

Одбор је са овим закључцима упознао председницу Народне скупштине, председника Републике Србије, председницу Владе Републике Србије, Министарство за рад, запошљавање, борацка и социјална питања, Министарство просвете, науке и технолошког развоја, Скупштину града Београда и Музеј жртава геноцида.

На 15. седници Одбора учествовали су, као гости, поред осталих гостију и народних посланика чланова Одбора, и представници Музеја жртава геноцида, Одбора за Јасеновац и друга стратишта САС СПЦ, Удружења логораша и потомака „Јасеновац“, који су говорили о заједничким пројектима на очувању сећања на српске жртве страдале у

државном геноциду на територији НДХ за време окупације Југославије 1941-1945. године.¹⁸

Култура сећања у процесу едукације: један пример из 2015. године: Сведочења, предавања и презентације Музеја жртава геноцида у сарадњи са Удружењем логораша и потомака „Јасеновац“ из Београда у школама. **Пројекат „Геноцид над Србима у Независној Држави Хрватској - Страдање цивилног становништва Југославије у Другом светском рату“.**

У организацији Удружења логораша и потомака „Јасеновац“ – систем логора геноцида у НДХ из Београда, а у сарадњи са Музејом жртава геноцида, покренут је пројекат „Геноцид над Србима у Независној Држави Хрватској – страдање цивилног становништва Југославије у Другом светском рату“, у оквиру кога су одржана стручна предавања у завршним разредима основних, средњих стручних школа и гимназија. Циљ пројекта је упознавање ученика са терминима геноцида и ратних злочина, проширивање знања о страдању српског и других народа у Другом светском рату, указивање на неопходност критичког промишљања узрока и последица о утврђивања идентитета и броја жртава, као и на опасност од неофашистичких покрета.¹⁹

¹⁸ Република Србија, Народна скупштина, Одбор за дијаспору и Србе у региону, 09 Број 06: 06 - 2/125 - 19, 1. август 2019.

¹⁹ Опширније о конкретном пројекту из 2015. године и уопште о сарадњи Музеја жртава геноцида са образовним институцијама у Републици Србији види: Ненад Антонијевић, „Место и улога Музеја жртава геноцида у упознавању омладине са тематиком геноцида и холокауста у школама у Републици Србији“, у: *Јасеновац - 6. међународна конференција; Геноцид и злочини Независне Државе Хрватске над Србима, Јеврејима и Ромима у Другом светском рату*, Зборник саопштења и свједочења, Бања Лука 2014, 377-389; Бојан Ћокић, „О култури (не)сећања или о једном едукативном пројекту“, у: *Годишњак за истраживање геноцида*, св. број 9, Музеј жртава геноцида Београд и Спомен-музеј „21. октобар“ Крагујевац, Београд - Крагујевац 2017, 265-273; Јасмина Тутуновић Трифунов, *Нико тај рат није тако криво платио као деца, а ни о коме се тако мало није говорило и писало као о њиховим жртвама или Зашто су неопходни образовни програми о страдању најмлађих у ратовима?*, Хабилитациони рад за стицање стручног звања: виши кустос, Народни музеј Београд, новембар 2019, 39.

Током 2015. године, чланови Удружења (Милинко Чекић, Јелена Радојчић, Бригита Кнежевић, Смиља Тишма, Славко Милановић, Душан Алексић, Миланка Солеша и Новак Дукић) и кустоси Музеја Ненад Антонијевић и Јасмина Тутуновић Трифунов, одржали су предавања у Дванаестој београдској гимназији (5. новембра), Земунској гимназији (19. новембра), Седмој београдској гимназији (23. новембра), Тринаестој београдској гимназији (25. новембра), Петој београдској гимназији (21. децембра), Шестој београдској гимназији (15. децембра), Првој београдској гимназији (23. децембра), Средњој медицинској школи „Надежда Петровић“ (14. децембра), ОШ „Соња Маринковић“ (13. новембра), ОШ „Ђура Даничић“ (16. децембра) и ОШ „Змај Јова Јовановић“ (17. децембра). Предавања су праћена powerpoint презентацијама, као и употпуњавањем сведочанстава преживелих логораша скенираним архивским документима и документарним фотографијама из збирки Музеја жртва геноцида. Поред поменутих преживелих логораша, говорили су и Снежана Драгосављевић, потпредседник Удружења „Јасеновац“ и мср Данило Трбојевић, антрополог и стручни сарадник Музеја жртва геноцида.

Предавања су била изузетно посећена од стране ученика (више од 1.500 ђака), наставничког особља и управа школа, са којима је договорен наставак сарадње кроз реализацију сличних пројеката, пригодних предавања, као и заједничких активности (израда семинарских и матурских радова и изложби) ученика и кустоса Музеја са темама страдања становништва у Другом светском рату, ратовима 90-их и НАТО бомбардовању СР Југославије.²⁰

²⁰ Пројекат „Геноцид над Србима у Независној Држави Хрватској – Страдање цивилног становништва Југославије у Другом светском рату“ Удружења логораша и потомака „Јасеновац“ – систем логора геноцида у НДХ, Београд, Савски трг 9/IV; Пројекат је одобрен и финансиран од Министарства за рад, запошљавање, борачка и социјална питања Владе Републике Србије и подржан од Секретаријата за образовање и дечју заштиту града Београда и препоруку Министарства просвете Републике Србије.

Издавачка делатност Музеја жртава геноцида у периоду 2004-2019. као пример чувања културе сећања на српске и друге жртве у 20. веку: самостална издања или издања у саиздаваштву (без навођења каталога изложби):

- Ненад Антонијевић, *Албански злочини над Србима на Косову и Метохији за време Другог светског рата*, Документа Државне комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача, Крагујевац 2004. Прво издање
- *Геноцид у 20. веку на просторима југословенских земаља*, Зборник радова са научног скупа, Београд, 22-23. април 2003, Годишњак - тематски број, Београд 2005.
- Душан Врућинић, *Демографски губици Србије проузроковани ратовима у XX веку*, Београд 2007.
- Ђуро Затезало, *Јадовно, комплекс усташких логора 1941*, књига I, *Јадовно, зборник докумената*, књига II, Београд 2007.
- *Драгоје Лукић родитељ покошеног нараштаја*, Годишњак - тематски број, Београд 2008.
- Миодраг Бјелић, *Сабирни усташки логор у Славонској Пожеги 1941. године*, Београд 2008.
- *Израелско-српска научна размена у проучавању холокауста*, Зборник радова с научног скупа, Јерусалим - Јад Вашем, 15. - 20. јуни 2006. = *Israeli - Serbian academic exchange in Holocaust research*, Collection of papers from the academic conference, Jerusalem - Yad Vashem, 15-20. June 2006, Годишњак - тематски број, Београд 2008.
- Ђорђе Н. Лопичић, *Немачки ратни злочини 1941-1945, пресуде југословенских војних судова*, Београд 2009.
- Ненад Антонијевић, *Албански злочини над Србима на Косову и Метохији у Другом светском рату*, Документа, Београд 2009. Друго измењено и допуњено издање.
- *Прилози истраживању злочина геноцида и ратних злочина*, Зборник радова, Годишњак - тематски број, Београд 2009.
- Ђорђе Н. Лопичић, *Мађарски ратни злочини, пресуде југословенских судова*, Београд 2010.
- Ђуро Аралица, *Усташки покољи Срба у Глинској цркви*, Београд 2010. (1. издање), Београд 2011. (2. издање)
- Бранислав Божовић, *Страдање Јевреја у окупираном Београду 1941-1944*, Друго измењено и допуњено издање, Београд 2012.

- *Истраживања и меморијализација геноцида и ратних злочина*, Зборник радова, Годишњак – тематски број, Београд 2012.
- Силвија Крејаковић, *Идентитети жртва стрељаних у Краљеву октобра 1941*, Београд 2013.
- Александар С. Јовановић, *Бекство из јасеновачког пакла*, Београд 2014.
- Данило Трбојевић, *Сећање на зло – Политика комеморације жртва нацистичких и усташких логора*, Београд 2014. Саиздаваштво са Српским генеолошким центром.
- *Страдања Срба сребреничког краја у 20. вијеку*, Тематски зборник радова, Београд – Сребреница 2014. Саиздаваштво са Новом Сребреницом.
- Миленко Мишо Тодовић, *Адресар мртвих Фочана*, Београд-Фоча, 2014. Саиздаваштво са Народном библиотеком Шклопотница.
- *Годишњак Музеја жртва геноцида*, Београд 2014.
- *Срби и рат у Југославији 1941. године*, тематски зборник радова, Београд 2014. Саиздаваштво са Институтом за новију историју Србије и Институтом за славистику Руске академије наука.
- Слађана Бојковић, Милоје Пршић, *Извештаји о великом злочину – Документи о аустроугарским злочинима уочи и за време Церске битке*, Београд 2014.
- Слађана Бојковић, Милоје Пршић, Радован Пилиповић, *Извештаји о Великом злочину 2, Документи о аустроугарским зверствима уочи и после Колубарске битке*, Београд 2014.
- Јован Мирковић, *Злочини над Србима у Независној Држави Хрватској*, фотомонографија, Београд 2014. Саиздаваштво са Светом књиге
- Драго Његован, *Плакатирање геноцида*, Београд 2014.
- *Годишњак за истраживање геноцида*, Београд 2015. Саиздаваштво са Спомен-музејом „21. октобар“, Крагујевац
- Никола Костур, *Повратак из мртвих*, Београд 2015. (репринт издања из Чикага, САД, 1965. године)
- *Прве две деценије Музеја жртва геноцида*, Крагујевац – Београд 2015.
- *First two decades of the Museum of genocide victims*, Крагујевац – Beograd 2015.
- *Годишњак за истраживање геноцида*, Београд 2016. Саиздаваштво са Спомен-музејом „21. октобар“, Крагујевац

- *Злочини Црне легије 1942–43. године у Источној Босни*, зборник радова, О Духовима, Сребреница – Београд 2016. Саиздаваштво са ЈУ „Римски муниципиум“ из Скелана
- *Страдање Срба, Јевреја, Рома и осталих на територији бивше Југославије*, Зборник радова са Треће међународне конференције, Београд 2016. Саиздаваштво са Факултетом за пословне студије и право, Факултетом за стратешки и оперативни менаџмент Универзитета „Унион – Никола Тесла“ у Београду
- Радован Пилиповић, *Ореоли и сенке – расправе из историје Српске православне цркве у Независној Држави Хрватској 1941–1945. године*, Београд 2016. Саиздаваштво са Архивом Српске православне цркве.
- Слободан Зуровац, *Црна Лора*, Београд 2016, Саиздаваштво са Илијом Зуровцем.
- *1945, крај или нови почетак?* тематски зборник радова, Београд 2016, Саиздаваштво са Институтом за новију историју Србије.
- Фрањо Фабијанец, *Жртве села Бежаније у светским ратовима*, Београд 2016.
- Бојан Стојнић, Радован Пилиповић, Вељко Ђурић Мишина, *Свједочења о затирању: Прилози за историју страдања Срба Епархије бањалучке 1941. године*, Београд 2016. Саиздаваштво са Архивом Републике Српске из Бање Луке и Архивом Српске православне цркве из Београда.
- *Страдање Срба, Јевреја, Рома и осталих на територији бивше Југославије*, Зборник радова са Четврте међународне конференције, Београд 2017. Саиздаваштво са Факултетом за пословне студије и право, Факултетом за стратешки и оперативни менаџмент Универзитета „Унион – Никола Тесла“ у Београду
- *Годишњак за истраживање геноцида*, Београд 2017. Саиздаваштво са Спомен-музејом „21. октобар“, Крагујевац
- Никола Д. Турајлић, Маја Кљаић Веиновић, *У раљама геноцида, Страдања становништва Стрмен, Црквеног бока и Ивањског бока у XX вијеку*, Београд 2017.
- *Генерал Милан Недић и домаћа управа у Србији 1941 – 1944. године – научни погледи*, зборник радова са научног скупа одржаног 10. јуна 2016. на Филозофском факултету у Београду, Београд 2017.
- *Преиспитивање Сребренице*, Зборник радова са научностручних скупова о Сребреници 2015. и 2016. године, Београд 2017,

- Саиздаваштво са Фондом стратешке културе из Москве и Представништвом Републике Српске у Србији.
- Ненад Антонијевић, *Косово и Метохија 1941-1945. година: Ратни злочини*, Београд 2017.
 - *Страдање Срба, Јевреја, Рома и осталих на територији бивше Југославије*, Зборник радова са Пете међународне конференције у Београду, Београд, 2018. Саиздаваштво са Факултетом за пословне студије и право, Факултетом за стратешки и оперативни менаџмент Универзитета „Унион - Никола Тесла“ у Београду
 - *Годишњак за истраживање геноцида*, Београд 2018. Саиздаваштво са Спомен-музејом „21. октобар“, Крагујевац.
 - Богић Ђ. Красић, *Ужички округ 1944. године*, Београд 2018.
 - Милорад Радојчић, *Осечански крај у ратовима 1912-1918. Ратне жртве*, Осечина - Београд 2018. Саиздаваштво са Народном библиотеком Осечина
 - Владета Н. Милићевић, *Ustaša, Hrvatska revolucionarna organizacija*, Београд 2018.
 - Милорад Белић, *Жртве Другог светског рата из ваљевске општине, Припадници поражених формација, стрељани, нестали*, Београд 2018.
 - *Ораховички попис жртава Другог светског рата*, приредио Драгослав Илић, Београд 2018. Саиздаваштво са Одбором за Јасеновац Светог архијерејског сабора Српске православне цркве
 - Никола Тубић, *Записи шидског писара у вихоровима два светска рата*, приредила Слободанка Данка Којадиновић, Београд 2018.
 - *Злочини окупатора и њихових помагача у Војводини 1941-1945. VII група масовних злочина (Срем): Логори Сајмиште, Кустодија, Јасеновац*, приредио Драго Његован, Нови Сад, Београд 2018, у саиздаваштву са ИК Прометеј, Нови Сад и Мало историјско друштво, Нови Сад
 - *Страдање Срба, Јевреја, Рома и осталих на територији бивше Југославије*, Зборник радова са Шесте међународне конференције у Београду, Београд, 2019. Саиздаваштво са Факултетом за пословне студије и право, Факултетом за стратешки и оперативни менаџмент Универзитета „Унион - Никола Тесла“ у Београду

- *Новомученици: Полиперспектива I*, Зборник радова, Београд 2019. Саиздаваштво са Одбором за Јасеновац Светог архијерејског сабора Српске православне цркве
- *Годишњак за истраживање геноцида*, број 11/1, Београд - Крагујевац 2019. Саиздаваштво са Спомен-музејом „21. октобар“, Крагујевац.
- Милинко Чекић, Ненад Антонијевић, Јасмина Тутуновић Трифунов, *Логораши, Шездесет година чувања сећања на злочине геноцида почињене у Независној Држави Хрватској током Другог светског рата, Споменица*, Београд 2019. Саиздаваштво са Удружењем логораша и потомака „Јасеновац“ - систем логора геноцида у НДХ, Београд, Србија
- *Пригревичка Спомен-књига*, Београд - Апатин 2019. Саиздаваштво са Библиотеком „Миодраг Борисављевић“ из Апатина
- Васил Јововић, *Геноцид у Пиви 1943. године*, Никшић - Београд 2019, Саиздаваштво са Одбором за Јасеновац Светог архијерејског сабора Српске православне цркве и Институтом за српску културу из Никшића
- Васил Јововић, *Злочин у Велици 28. јула 1944. године*, Никшић - Београд 2019. Саиздаваштво са Одбором за Јасеновац Светог архијерејског сабора Српске православне цркве и Институтом за српску културу из Никшића
- Душан Никодијевић, *Јасеновац између броја и жртве, прилог проучавању броја жртава у систему концентрационог логора Јасеновац*, Београд 2019.
- *Годишњак за истраживање геноцида*, број 11/2, Београд - Крагујевац 2019. Саиздаваштво са Спомен-музејом „21. октобар“, Крагујевац
- *Злочини окупатора и њихових помагача у Војводини 1941-1945. III група масовних злочина у Срему: злочини на културно-историјским споменицима и предметима у Срему*, приредио Драго Његован, Нови Сад, Београд 2019. у саиздаваштву са: Музеј Војводине, Нови Сад, ИК Прометеј, Нови Сад, Мало историјско друштво, Нови Сад

Део изложбене активности Музеја жртава геноцида од 2006. до 2019. године:

- *Истина - Косово и Метохија / The Truth - Kosovo and Metohija*, децембар 2006.
- *Страдање Срба под окупацијом на Косову и Метохији 1941-1944. године*, 2009.
- *„Губим невино свој живот због неваљали и проклети људи“, Злочини геноцида и ратни злочини против цивилног становништва на југословенским просторима 1941-1945. године (са документарних фотографија) / „I`m losing my Life Because of Wicked and Cursed People“, The Crime of Genocide and War Crimes Against Civilian Population in the Yugoslav Territory 1941 - 1945 (with documentary photographs)*, 2011, стр. 60
- *Агресија на СР Југославију*, 24. март - 10. јун 1999, 2014.
- *Први дан Великог рата - 28. јули 1914*, 2014.
- *Р. А. Рајс - извештаји о Великом злочину*, 2014.
- *Аустроугарски злочини уочи и после Колубарске битке 1914. године*, 2014.
- *Српски народ у Другом светском рату (1941-1945), Оружана борба за ослобођење и страдање цивилног становништва*, 2015.
- *Велики злочин у Независној држави Хрватској - плакати, документи, фотографије*, 2015. у сарадњи са Архивом СПЦ
- *Албанска голгота*, 2016.
- *Белези великих злочина*, 2016.
- *Епархија бањалучка 1941-1945 - Мучеништво Српске православне цркве у Босанској Крајини*, 2016., у сарадњи са Архивом Републике Српске и Архивом СПЦ
- *Страдање Српске православне цркве у Лици 1941-1995*, 2017, у сарадњи са Архивом СПЦ
- *„Олуја“ Нестанак Српске Крајине август 1995*, 2017.
- *Страдање српског и осталог мањинског становништва на Косову и Метохији 1998. године*, 2017.
- *The Fate of Children in the Independent State of Croatia - Camp Jasenovac / Судбина деце у НДХ - Логор Јасеновац*, у сарадњи са Одбором за Јасеновац САС СПЦ, 2018.
- *Деца у рату / The children in war*, 2019, у сарадњи са Управом за односе са јавношћу Министарства одбране Републике Србије,

Медија центром „Одбрана“ и Фондом „Мала Милица Ракић“ из Батајнице

- *Српска деца у ратовима 1990-1999*, 2019.

Изложбе под називом: *‘Олуја’ злочин који се памти (Страдања Срба у Хрватској) и Злочин и сјећање (Страдање Срба у Босни и Херцеговини)* из 2015. године, власништво су Савеза Срба из региона, док су аутори изложбе кустоси Музеја жртва геноцида.

Изложбе Музеја жртва геноцида најчешће су приказиване у Републици Србији и Републици Српској, али су забележена гостовања и у Републици Црној Гори, као и у Републици Италији и у Уједињеном Краљевству.

У скорије време урађена су и два документарна филма у продукцији Музеја жртва геноцида: *Пакао НДХ* и *Концентрациони логор Земун*, који су приказани на телевизијама са националном фреквенцијом и на интернету.

О делатности и активностима Музеја жртва геноцида може се видети више информација на интернет страници Музеја.²¹

Потребна је што чешћа и, ако је то могуће, перманентна активност у континуитету, на очувању сећања на српске жртве у 20. веку, са нагласком на страдање српског народа у НДХ и извршени геноцид хрватске државе у Другом светском рату. Успешни резултати на овом пољу, са нагласком на очувању сећања и у будућности, могућа је кроз различите облике и видове активности и сарадње: прикупљање предмета, сведочанстава, фотографија, научна истраживања, презентације, изложбе, писање књига, докторских дисертација, мастер-радова, матурских радова, мемоара, публицистичких текстова, новинских чланака, фељтона, интервјуа, реализацију ТВ прилога, играних и документарних филмова, организацију семинара, историјских и књижевних скупова, ликовних колонија, округлих столова, конференција, ученичких и студентских екскурзија где се посећују места страдања – стратишта, меморијални музеји, споменици и спомен-обележја. Све побројане активности имају свој значај и место у обележавању културе сећања. Битни су и квантитет и квалитет остварених програма и догађаја, а чини нам се да је свакако најважније успостављање континуитета и традиције обележавања, где год је то могуће.

²¹ <https://www.muzejgenocida.rs/>

После вишедеценијског неадекватног обележавања или никаквог посвећивања пажње страдању Срба у Другом светском рату, због идеологије братства и јединства међу југословенским народима и националним мањинама, свака, па и најмања појединачна активност и резултат нису за потцењивање.

Када то тврдимо, догађаји из последње деценије 20. века (оружани сукоби и ратови на већем делу територије некадашње југословенске државе), дају нам за право. Немамо право да тврдимо да до ратова и злочина, који их неминовно прате, не би дошло поново, али су свакако ћутање, нечињење и заборав у великој мери допринели новим сукобима између југословенских народа. То су свакако и последице несаопштавања и прикривања историјских истина из идеолошких разлога и циљева.

Примери на које се треба угледати у данашњем свету свакако представљају деловање Израела, Јерменије, Русије на овом пољу и чување сећања на страдање Јевреја, Јермена, Руса.

Када говоримо о историчарима, као професионалним истраживачима прошлости, они у свом раду треба да поштују правила своје струке: методологију научне историографије. Та „занатска“ правила усвојена током школовања, убеђени смо, не могу нашкодити народном и државном сећању на историју српског народа, а нарочито сећању на болну тему огромног српског страдања у 20. веку, напротив.

Извори и литература

Литература

- Јован Мирковић, *Objavljeni izvori i literatura o jasenovačkim logorima*, Grafomark, Laktaši, Besjeda, Banja Luka, Muzej žrtava genocida, Beograd, 2000.
- Станиша Бркић, *Име и број: Крагујевачка трагедија 1941*, Спомен-парк „Крагујевачки октобар“, Крагујевац 2007.
- Јован Мирковић, *Злочини над Србима у Независној Држави Хрватској, фотомонографија*, Свет књиге, Београд, Музеј жртава геноцида, Београд, 2014.

- Јован Мирковић, *Страдање Српске православне цркве у Независној Држави Хрватској, фотомонографија*, Свет књиге, Београд, 2016.
- Dinko Davidov, *Genocidium Totale, Nezavisna Država Hrvatska 1941-1945*, Čigoja štampa, Beograd 2019.
- Силвија Крејаковић, „Погледи, искуства: Јад Вашем - чувар сећања на жртве холокауста и геноцида“, у: *Зборник радова са стручних скупова секције историчара Музејског друштва Србије: Крагујевац, Београд, Краљево*, Народни музеј Краљево, Музејско друштво Србије Београд, Краљево - Београд 2008, 91-96.
- Драгослав Илић, Мира Јовановић Ратковић, „Како се сјећати Јасеновца 65 година касније“, у: *Гласник Удружења архивских радника Републике Српске*, број 2, Бања Лука 2010, 379-391.
- Ненад Антонијевић, „Место и улога Музеја жртава геноцида у упознавању омладине са тематиком геноцида и холокауста у школама у Републици Србији“, у: *Јасеновац - 6. међународна конференција; Геноцид и злочини Независне државе Хрватске над Србима, Јеврејима и Ромима у Другом светском рату*, Зборник саопштења и свједочења, уредник Смиља Аврамов, Бања Лука 2014, 377-389.
- Бојан Ђокић, „О култури (не)сећања или о једном едукативном пројекту“, у: *Годишњак за истраживање геноцида*, св. 9, Музеј жртава геноцида и Спомен-музеј „21. октобар“, Београд - Крагујевац 2017, 265-273.
- Ненад Антонијевић, „Обележавање 100-годишњице Великог рата у листу ‘Политика’ у рубрици ‘100 година од Великог рата’ - култура сећања и још понешто“, зборник радова са научног скупа одржаног 19. маја 2018. године, „Наука и стварност“, том 1, Филозофски факултет Пале, Универзитет у Источном Сарајеву, Пале, 2019, стр. 226-244.
- Предраг Лозо, „Савремене теоријске поставке културе памћења и геноцид над Србима у Независној Држави Хрватској“, *Годишњак за истраживање геноцида*, св. 11/1, Музеј жртава геноцида и Спомен-музеј „21. октобар“, Београд - Крагујевац 2019, стр. 271-290.
- Јасмина Тутуновић Трифунов, *Нико тај рат није тако криво платио као деца, а ни о коме се тако мало није говорило и писало као о њиховим жртвама или Зашто су неопходни*

образовни програми о страдању најмлађих у ратовима?, Хабилитациони рад за стицање стручног звања: виши кустос, у рукопису, Народни музеј, Београд, новембар 2019, 39.

- Станиша Бркић, Ненад Ћорђевић, Велики злочин Вермахта: Крагујевац 1941, Крагујевац 2004. (публикација објављена уз отварање нове сталне изложбене поставке Меморијалног музеја „21. октобар“ из Крагујевца).

Необјављени извори

- Народна Скупштина Републике Србије

Интернет (Свим сајтовима приступљено: 25. 12. 2019.)

- http://www.spc.rs/sr/setshanje_na_zhrtve_ustashkog_genocida
- <https://www.srbijadanas.com/vesti/region/dan-secanja-na-genocid-u-jasenovcu-najveci-zlocin-nad-srbima-ikad-2018-04-15>
- <https://www.kurir.rs/region/bosna-i-hercegovina/3031127/foto-video-srpska-obelezila-dan-secanja-na-zrtve-zlocina-ndh-dodik-ovo-je-mesto-koje-navodi-coveka-da-cuti>
- <https://058.ba/2017/04/srednjoskolci-na-komemoraciji-u-donjoj-gradini/>
- <https://www.blic.rs/vesti/politika/kazniti-odgovorne-za-zlocine-nad-srbima/5byz5dz>
- <http://www.politika.rs/sr/clanak/432364/Obelezen-Dan-secanja-na-Jadovno-1941>
- <https://www.muzejgenocida.rs/>

Резиме

Активности на остваривању културе сећања на страдање наших сународника, реализује се деловањем потомака жртава, државних установа и институција, у медијима. Нарочит значај има наратив који кроз своје оквире дају Република Српска и Република Србија (државне комеморације) и Српска православна црква (за упокојене литургије, успостављање и обележавање дана страдања светих новомученика у црквеним календарима: Јасеновац, Јадовно, Пребиловци, Гаравице, Вукашин Јасеновачки). Потребна је редовна активност на очувању

сећања на српске жртве у 20. веку, са нагласком на државни геноцид НДХ у Другом светском рату и успостављање континуитета и традиције обележавања сећања на трагична дешавања. После вишедеценијског мањка посвећивања пажње страдању Срба у Другом светском рату, због идеологије братства и јединства међу југословенским народима и националним мањинама, свака, па и најмања појединачна активност и резултат нису за потцењивање. Примери на које се треба угледати у данашњем свету свакако представљају деловање Израела, Јерменије и Русије на овом пољу и чување сећања на страдање Јевреја, Јермена и Руса.

Nenad Antonijević

Contemporary remembrance of Serb victims of genocide in the Independent State of Croatia 1941-1945 and the safeguarding of the Krajina Serbs' identity

Activities to achieve a culture of remembrance of the suffering of our compatriots are realized through the actions of the descendants of victims, state institutions, institutions, in the media. Particularly important is the narrative given through its frameworks by the Republika Srpska and the Republic of Serbia (state commemorations) and the Serbian Orthodox Church (relicted liturgies, establishment and commemoration of the day of suffering of the Holy New Martyrs in church calendars: Jasenovac, Jadovno, Prebilovci, Garavica, Vukašin Jasenovački). Regular activity is needed to preserve the memory of Serbian victims in the 20th century, with an emphasis on the national genocide of NDH in World War II and the establishment of a continuity and tradition of commemorating the memory of tragic events. After decades of lack of attention to the suffering of Serbs in World War II, because of the ideology of brotherhood and unity among the Yugoslav peoples and national minorities, every, even the smallest, individual activity and result is not to be underestimated. As examples to be renowned in today's world, they certainly represent the actions in this field of Israel, Armenia and Russia and the preservation of the memory of the suffering of Jews, Armenians and Russians.

Прилози

Contributions

Сутјеска: Монографија 1962-2017. 55 година заштите и очувања наслеђа

Ђорђе Вуковић

Професор географије; ЈУ
Национални парк Сутјеска;
djordje.npsutjeska@gmail.com

Стручни рад

УДК

DOI

Увод

У току четворогодишњег рата против фашистичких окупатора и домаћих квислинга 1941–1945. године на подручју данашњег Националног парка водила се битка на Сутјесци. Нијемци су од 15. маја до 15. јуна 1943. године на овом подручју водили операцију „Шварц” не остваривши постављени циљ уништења ударне групације Народноослободилачке војске на челу са Врховним штабом и Титом. Битка на Сутјесци, по ширини пространства које је обухватила и времену трајања, ангажованом људству и војној техници, људским губицима и свом вишедимензионалном значењу за даљи развој Народноослободилачког рата и револуције, за нашу садашњост и будућност представља, без сумње, једну од највећих и најсудбоноснијих војних операција, уједно и најславнијих побједа коју су извојевале снаге Народноослободилачке војске Југославије. То је позната, призната и кроз безброј разних докумената потврђена истина¹. Високовриједна природна средина са прашумом Перућицом као европским раритетом, очувана у врло осјетљивој природној равнотежи, и битка на Сутјесци – јединствена ратна епопеја којом се могу похвалити само ријетке националне историје, као симбол херојства у борби наших народа за ослобођење, представљају два темељна феномена овог парка, оба у врху вриједности југословенског природног и културног наслеђа. Парк је основан 13. јануара

¹ НОВЈ је имала огромне жртве у току ове офанзиве. На ширем подручју страдали су и многи цивили (нпр. страдање цивила у селу Дола).

1962. године Законом о проглашењу, који је усвојен на засједању Републичке скупштине („Службени гласник Босне и Херцеговине” број 5/62, 9. фебруар 1962. године). Национални парк „Сутјеска”, из реда оних културних вриједности које превазилазе оквире једне друштвене заједнице, сврстан у листе посебно евидентираних националних паркова свијета, представља уникатну вриједност југословенског наслеђа у укупној мрежи националних паркова.

О оснивању парка

Главни разлози за касно представљање парка јавности у односу на заштићена подручја Европе јесу неприступачност и слаба путна међународна повезаност овог високопланинског подручја. Веома високе шумске састојине значајних запремина, основни су разлог да овај сегмент Динарида Влада НР БиХ 1952. године подреди истраживачима и васпитно-наставном процесу. Двије године касније, површина од 1.434 ха ставља се под заштиту државе „као природни резерват” Рјешењем Земаљског завода за заштиту споменика културе и природних ријеткости БиХ. Са сигурношћу се може констатовати да се подручје ставља под правну заштиту од 3. јуна 1954. Закон о проглашењу Националног парка „Сутјеска” и оснивању управе са сједиштем на Тјентишту Скупштина НР БиХ донијела је 9. фебруара 1962. Тада је званично реализована идеја институционалног и организованог бављења заштитом и очувањем на простору Сутјеске. Тадашњи просторни обухват износио је 17.250 ха ужег подручја, а укупно са ширим подручјем он је износио 70.952 ха. Данас новим предмјером подручја НП Сутјеска управља површином од 16.052 ха.

Налази првих насеобина

Архивска грађа пружа нам информације о географским, топографским, историјским и етнографским подацима, који су фундаментални с аспекта утврђивања чињеница и факата о простору Сутјеске са околином. Путна траса, коју су користили Римљани од Дубровника, Тјентишта, Фоче, Пљеваља до Новог Пазара, посредује и спаја исток са западом и сјевер с југом. Предантички назив *Drinius* одговара истои-

меној области којој припадају данашње територије под управом НП „Сутјеска“. Предсловенско поријекло имају сљедећи блиски топоними: Босна, Пива, Лим и Прача. Може се закључити да је Тјентиште представљало конак путницима четврти дан путовања, што потврђује и латинизирано име Тјентиште - *tenta, tentorium* - шатор.

Средњовјековље

Горњи ток Дрине, према писању Марјана М. Премовића,² одређен је средњовјековним жупама: Дрина, Сутјеска, Дриналево, Говза, Бистрица. Дринска жупанија или жупа Земља Дрина обухвата старе утврде и градине Вратар, Тођевац, Косман, Ђурђевац, Соко град и Јелеч, које свједоче о настањености, животу и управљању жупама. Демографски континуитет добро је видљив кроз писане трагове турске управе - дефтере. Они су сублимат који датира од XV вијека до савремене историје.

Жупа Сутјеска - у њој се налази градина Вратар, која је штитила мјесто кањонског сужења од разбојништва. Према изворима архива, ту Стјепан Вукчић Косача установљује царински пункт 1436. године. **Вратар** (*Castrum Bratel* или *Vatrato Sucisti* и *Civitate Vratar*) - помиње се у путописима који датирају у XV вијеку. Смјештен је на средини пута изнад ријеке на потезу од Нинковића до Сухе. Двије обале повезивали су ланци укопани у стијене који су чинили viseћи мост којим се прелазило из Вратара у Вратац. Претпоставља се да је Вратац имао цркву чији су материјални остаци видљиви и данас. **Тјентиште** као караванска станица имало је царину под властелином кнезом Вукцом Хранићем. Тврђава *Boytrupes* се са сигурношћу не може приписати жупи Сутјеска, а смјештају је између Вратара и Тођевца. **Град Тођевац** (*Toyeuacs, civitate Togruam*) смјештен је на 870 м високој стијени и мотри на узвишења изнад лијеве обале Хрчавке. Припада жупи Дриналево. Тврђава **Косман - градац** (*Cosman*) лоцирана је између десне обале Сутјеске и лијеве обале Дрине. Дубровчани примјећују да је изузетно повољна јер је с три стране опасује вода. Стратешка је кула широког радијуса.

² М. Премовић, *Средње и Доње Полимље и Горње Подриње у средњем вијеку* (докторска дисертација), Београд, 2013.

Просторни обухват у ширем појасу НП „Сутјеска“ са сигурношћу се дефинише као „територијални оквир формирања прве државе Срба у раном средњем вијеку“³. Породица Косача, поријеклом са простора околине данашњег Горажда, била је неприкосновени титулар долине Сутјеске.

Стењци, хумски мрамори, грчка гробља те камени стражари на низ локалитета некропола стењака налазе се у широкој контактної и пограничној зони обухвата парка од Видежа, Штиринског језера, Клека, Нинковића, Шадића и Космана, код инфо-центра у Тјентишком пољу. Средњовјековни надгробни споменици честа су појава у Старој Херцеговини, а датирају из периода XIV–XV вијека. Распоређени су неправилно по територији НП „Сутјеска“. Релјефи, резбарија и епитафи по мраморима могу се наћи на појединим локацијама, што говори о великој културно-историјској вриједности тог цивилизацијског нивоа.

Стражаре „Црно-жуте монархије“

Аустроугарска управа оставила је печат на граничном подручју између Црне Горе и анектиране Босне и Херцеговине. У саставу котара фочанског (округ Мостар) кроз четири пописа становништва прати се демографски развој краја који је имао амбицију и успио се ослободити јарма архаичне феудалне управе. У 40-годишњем периоду управе простором Тјентишта са околином, главни мотиви доласка у овај крај били су експлоатација обилних природних ресурса (дрво, руда, вода). Факти који свједоче о искоришћавању дрвета крију се у источним и сјеверозападним подгоринама Зеленгоре – шумски путеви, мостови, ускотрачне жељезнице и тунели. Интересантни трагови Црно-жуте монархије јесу и пирамидални медници на неколико планинских врхова и заравни под Маглићем на локалитету Камено, гдје су постојали пастирски станови хумњачких породица, те жандармеријске станице на Пријевору, Орловачком језеру, Сухој, Чемерну и локацији Волујака. Поједине локације свједоче о напредној аустроугарској техници и вјештини израде путева (локалитет Суха, очувани тунели у кањонима и шине са праговима, тзв. Bosnaspur, босанско мјерило означавало је ширину пруге).

³ Исто, стр. 3.

Ехо Сутјеске 1943.

На простору долине Сутјеске човјек је исказао два исконска елемента од којих је саткан. Први елемент јесте слободоумна идеја (односно идеја антифашизма), гдје човјек вођен том идејом жртвује оно највредније у славној бици – живот. Огромне жртве на релативно малом простору остале су уписане на зидовима Спомен-куће битке на Сутјесци. Спомен-комплекс битке на Сутјесци (меморијал) у помен и славу „битке прекретнице” представља човјеков мотив стваралачке природе – изградњу споменика са умјетничким надахнућем (Тјентиште – Долина хероја, Д. Пленча, 1974). Други елемент чине истинити догађаји (чињенице) који су имали за последицу развијање идеје о меморијалу. Сама идеја почела је да се спроводи у дјело још 1958. године, када је изграђена спомен-костурница. Она сигурно представља нуклеус развоја будућег спомен-комплекса на Тјентишту, са планским лоцирањем централног споменика посвећеног бици, спомен-куће, историјског музеја, управних објеката, туристичке инфраструктуре као и сервиса који су неопходни за функционисање мјеста. Језгро меморијала касније се плански ширило. У непосредној близини изграђена је Спомен-кућа битке на Сутјесци, 1975. године, кад је званично отворена. Музејски објекат који је био посвећен епопеји Сутјеске налази се у непосредној близини (данас објекат не служи својој намјени). Жртва и страдање преко 7.000 бораца била је инспирација за велико дјело – грандиозни споменик вајара Миодрага Живковића састављен од двије бетонске громаде. Неколико десетина спомен-обилежја, мјеста, плоча и амбијената налазимо расуте на подручју којим управља Национални парк, а и изван границе парка.

Најзначајнији амбијенти концентрисани су у ужој и широј зони заштите Спомен-комплекса, гдје се налазе:

- спомен-обилежје гроб Саве Ковачевића у Крековима;
- спомен-мјесто брдо Озрен – југоисточне експозиције, гдје је рањен Ј. Б. Тито;
- спомен плоча X херцеговачкој бригади уклесана на уласку у кањон Сутјеске;
- спомен-обилежје I далматинској бригади поред Сутјеске;
- спомен-обилежје II далматинској бригади на Доњим барама;
- спомен-обилежје V црногорској дивизији на Попову Мосту;

- спомен-обилежја на Драгош седлу - Централној партизанској болници и Нурији Поздерцу;
- спомен-мјесто Љубин гроб - IV црногорска пролетерска бригада;
- спомен-мјесто кањон Просјеченица - мјесто борбе и погибија бораца I, II и IV пролетерске бригаде;
- спомен-мјесто Прибој, на којем је Главна оперативна група Народноослободилачке војске Југославије у кањону код моста прегазила ријеку са другом Титом.

Уређење простора

Предмет просторног планирања и уређења унутар граничног обухвата парка третиран је претходно просторно-планском документацијом у протеклим декадама. Пионирима планског управљања и уређења предјела, заштите и очувања можемо сматрати шумаре таксаторе, који откривају састојине изузетне форме на подручју Перућице, те се касније, 50-их година, изузимају из редовног газдовања на површини од 1.434 ха. Просторни планови са пратећом provedбеном документацијом из 1968. и 1986. године ударили су темељ модерном просторном уређењу. Дио Просторног плана представљао је и Програм уређења и просторне организације НП „Сутјеска“, а елаборат је разврстао по важности мјеста и догађаје из битке у 10 меморијалних амбијената и осам меморијалних зона. Било је укупно 79 спомен-обилежја са стазама и тачкама битних догађаја. Нови просторни план подручја посебне намјене НП „Сутјеска“ 2013–2028. тренутно је у скупштинској процедури - чека верификацију као акт са правном снагом. Хијерархијски нижи документ јесте Зонинг план, који регулише област намјене површина, прописује услове пројектовања и изградње нових и реконструкције постојећих објеката. Планска насеља Тјентиште и Попов Мост тадашњим урбанистичким рјешењима поставила су стандард, растући у просперитетна туристичка мјеста. Опремљеност насеља сервисима и цивилним потребама (трговине, хотели, ватрогасна јединица, полиција, амбуланта, пошта, бензинска пумпа, школа) досегла је врхунац у поменутом планском периоду. Ипак, данас функционише главнина сервиса. Зона интензивног коришћења, која обухвата насељено мјесто Тјентиште, меморијал, рекреацијско-парковске површине и друге намјене које су везане за сервисе и становање, дефинисана је

Планом газдовања НП „Сутјеска“ 2003–2012. Простор Тјентишта, гдје су активности људи најдинамичније, представља подручје са изразитим утицајем на животну (природну) средину. Магистрални пут М20 је саобраћајница која повезује сарајевску регију са Херцеговином преко превоја Чемерно на јужном улазу у парк. Путни правац је синоним за главну осу развоја – десна и лијева страна саобраћајнице имају висок степен активности.

Да би се направила равнотежа између постојећих садржаја и посјета, управљач подручја треба да уреди односе квалитетним планом управљања посјетиоцима. Постављене стандарде из 80-их на меморијалу, с архитектонским рјешењима управне зграде и другим објектима угоститељства, треба да прати потенцијална изградња и реконструкција објеката инфраструктуре. Оно што чини насељено мјесто са аспекта архитектуре јесу аутентично изграђени објекти руралног подручја које више инстанце морају држати под контролом. На релативно малом простору од уласка у парк до јужног излаза пут је дуг око 12 км. Тјентиште као центар свих активности, садржаја и главна рецептивна тачка простире се на 2 км пута. Пут даље пролази кроз уски кањон преко мјеста Суха – енциклопедијски топоним многоструке вриједности и наслеђа културе и природе – и води кроз узани пролаз Вратар и до излаза граничног обухвата парка на мјесту саставка Изгорке и Јабучнице у катастарској општини Гацко.

Спомен-комплекс битке на сутјесци

Прва скромна спомен-обилежја у меморијалу датирају из 1958. године, што представља нуклеус развоја будућег културног добра који ће добити институционализовану заштиту. Каснији развој дјелатности носи са собом одлуке за проширење и изградњу већег комплекса, у који спадају: двије монументалне громаде – Споменик битке на Сутјесци, костурница, амфитеатар бригада, историјски музеј, Спомен-кућа битке на Сутјесци и низ спомен-обилежја у околини Тјентишта. Како би простор Долине хероја добио адекватну правну заштиту коју ће у дјело спроводити управљачи заштићеног подручја, Народна скупштина Републике Српске 23. септембра 2009. године доноси одлуку којом се дефинише Спомен-комплекс на Тјентишту. Одлука третира простор као културно добро од изузетног значаја за републику, утврђује границе, површину и предвиђа мјере заштите, те његовог одржавања и ко-

ришћења. У састав заштите подручја улазе и локације спомен-обиљежја Савин и Љубин гроб. Заштићена ужа зона комплекса простире се на површини од 70,5 ха. Прописане су и мјере заштите у овој зони, а захвати и интервенције обухватају конзерваторско-рестаураторске радове, санацију и редовно одржавање зоне, у складу са оригиналном пројектном документацијом. Одлуком се забрањује било каква изградња. Презентовање јавности спроводи се у складу са новим методама и техникама уз поштовање идентитета мјеста, функције и намјене споменика⁴.

Комисија за очување националних споменика БиХ, у својим редовним активностима које су спроведене у меморијалу, сврстава Спомен-комплекс на Привремену листу националних споменика БиХ. Комисија издаје одлуке о именовану добра за национални споменик сваком културном добру појединачно на Привременој листи. Споменик ужива заштиту прописану Законом о спровођењу одлука Комисије за очување националних споменика⁵.

Умјетнички израз: вјештина и лакоћа стварања, израз у скулптури

Простор непролазне инспирације свих врста умјетности био је и остао *spiritus movens* ствараоцима различитих умјетничких дјела о Сутјесци. Период претходног друштвеног система карактеристичан је по облицима социјалистичке масовне културе, било да се ради о поезији, прози, ликовном стваралаштву, музичком изразу, скулптури, фотографији, филмској продукцији или архитектури, за коју неки тврде да је вид умјетности. Народноослободилачки рат, револуција и битка прекретница били су главни мотиви којима су умјетници уређивали простор, уводећи мистику одређеном дозом субјективног израза, што је дало нови квалитет аутентичном изражавању и стваралаштву.

На територији данашњег НП „Сутјеска” и шире околине присутни су налази материјалне оставштине у каменим тумулусима – гробна

⁴ Одлука о утврђивању Спомен-комплекса Тјентиште културним добром од изузетног значаја („Службени гласник Републике Српске” бр. 01-1345/09).

⁵ Допис Комисије/повјеренства за очување националних споменика БиХ бр. 05.1-35.3- 42/17-2.

мјеста гдје су у примитивним хумкама сахрањивани житељи - што свједочи о првим настамбама. Гравуре у стијени пронађене су у пећини Ледењачи, која означава присуство човјека умјетника у долини ријеке Бистрице у подгорини Зеленгоре. Још од античког периода цивилизација се ослања на радове мајстора скулптуре и кипарства, чије радове нису засјенили скулптори данашњице. Међутим, налази ове периодике нису сачувани. Гравуре, мотиви и форме стећака датирају из периода средњег вијека, а говоре о култури израза и религијским елементима становника доминантно хришћанске провенијенције. Отомански и аустроугарски период веже се углавном за изградњу религијских објеката, јавних објеката, путева и објеката у функцији привреде. Југословенски социјалистички период веже се за умјетнички израз углавном тема из Народноослободилачке борбе, револуције и изградње земље. Битка на Сутјесци представљала је богату инспирацију умјетницима широм земље. Један од зачетника експресионистичког правца јесте Исмет Мујеџиновић. Нарочити печат на сјећање на битку прекретницу оставља рад вајара Миодрага Живковића, професора Факултета примењених уметности у Београду. Иза њега стоји преко 30 спомен-обилежја, мјеста и амбијената подигнутих у свијету и широм земље. Централни споменик битке на Сутјесци подигнут је 1971. године, а спомен-обилежја Драгош седло, Доње баре, гроб Саве Ковачевића, брдо Боровно и Љубин гроб 1987. године.

Симболика

Симболика његовог скулпторског израза ослања се на жртве страдалих партизана пролетера у славној бици, затим два бетонска монолита изнад Тјентишког поља свједоче сукобу надмоћног окупатора Трећег рајха спрам нејаких герилских партизанских бригада јаког морала. Отвореност између два монолита гледа у подгорину Зеленгоре, управо у затворени обруч укопаних Нијемаца и Италијана⁶, који спремно чекају надирање изморених пролетерских јединица подржаних бомбардовањем њемачких „штука“ из ваздуха. Угравирана лица, сљепоочнице и бочни профили глава у споменик свједоче о погрому Херцеговаца, Далматинаца, Црногораца, Санџаклија, Личана, Банија-

⁶ Прим. аут. - у операцији „Шварц“, поред њемачких и италијанских јединица, били су ангажовани и бугарски пукови, као и јединице НДХ.

ца, Крајишника, источнобосанских партизана и свих пролетера који су учествовали у жртви, страдању и пробоју. Тежња ка слободи уз продор и руке отворене у длановима могу се препознати у интерпретацији епопеје коју пластично приказује прослављени вајар. Природна компонента други је елеменат који се препознаје у Живковићевом изразу. Кањон Вратар као инспирација, гдје је ријека Сутјеска најсуровија, најбржа, најдубља и најужа, са примакнутим каменим литицама – ту је споменик највише примакнут, двије армирано-бетонске громаде могу се прескочити, што у тумачењу и интерпретацији значи прећи из зоне окупације у слободну зону. Споменици битних догађаја и личности рађени крајем 80-их година имају једну заједничку карактеристику. То је углавном складан кубистички приказ рађен армиранобетонским материјалом, монолити оштрих ивица, квадра или пирамидалних форми, у комбинацији са месинганим натписима, порукама и строфама. Символи социјализма, револуције, братства и јединства доминирају на плочама и епитафима. Сама гробна мјеста израђена су у мермеру. Вајарски предмети били су присутни у два музејска простора на Тјентишту. Углавном су то били предмети у гипсу, бронзи, а велики рељефни приказ окупираног подручја у вријеме операције „Шварц” имао је велику умјетничку, историјску и естетску вриједност. Нажалост, рељеф је нестао у неразјашњеним околностима, а претпоставка је да се налази у неком западноевропском музеју.

Умјесто закључка

Простор Сутјеске, као што свједоче многобројни извори путописаца, а потврђују налази и артефакти, препун је различитих спецификаума. Географске и топографске сваковрсности, неколико културних стратума који су оставили трага у широком радијусу околине, демографске различитости (етноса, вјере, обичаја, освајача и управа), љепоте пејзажа, ансамбла архитектуре и умјетности дају несвакидашњи печат овој природно-културно-историјској цјелини. Виа Рагуза или стари каравански друм прераста у магистралну саобраћајницу, маркантну артерију која пресијеца парк кроз средину – одређује живот и привређивање краја, диктира развој, спаја и премошћује приморје са континентом. Управне промјене нарочито у периоду социјализма и изградње означиле су метаморфозу Тјентишта са околином из почетног стадијума тенте до туристичке дестинације првог реда у оквирима бивше

велике државе. Генеза заштите и очувања природе везује се за XIX вијек и период аустроугарске окупационе власти, када почиње прво организовано управљање ловиштем и бављење дјелатношћу ловства. Правна заштита прашуме Перућице и Спомен-комплекса Тјентиште (ужа и шира зона заштите) данас представљају приоритете институционалне заштите и очувања од републичког (националног) значаја. Национални парк определијелио се да буде у друштву и под покровитељством интернационалних организација – УНЕСКО задужен за очување свјетске културне баштине и IUCN – Међународна унија за заштиту природе, на шта указује и тентативна листа на којој се налазимо. Контрапункт заштити представљен је кроз тежњу приватног интереса за искоришћавање природних ресурса (шумско богатство, хидропотенцијал). Парк као установа заштите и управљач овим простором у обавези је да заступа јавни (општи) интерес и рационално управља Богом даним подручјем у коегзистенцији са локалним становништвом и његовим свакодневним потребама. Просторно планска документација са системом зонирања и постојећи законски оквир нуде рјешења у погледу активности, интервенција и захвата у простору, привређивања, инвестирања те цјелокупног развоја. Управљање заштићеним подручјима велики је изазов савременог доба. Посебан акценат даје се људским ресурсима који треба да одговоре потребама тржишта и посјетилаца због којих ми постојимо. Свакодневно унапређивање знања из области базне дјелатности заштите и очувања, односа са јавношћу, маркетинга, информационих технологија има за исход јачање капацитета управе. Оријентисаност на квалитетно припремљене пројекте (програме) прилика је за ново инвестирање и развој свих сегмената живота и рада овог аутентичног мјеста. НП „Сутјеска” је подручје посебне намјене за Републику Српску и као такво има стратешки републички значај. Сутјеска кроз своје спецификуме презентује јавности идентитет мјеста: некадашње „ходочашће” антифашизма у облику меморијала, споменике и грађевине из периода соцреализма, умјетност модерне, природне вриједности са УНЕСКО тентативне листе и аутохтону архитектуру подручја, желећи да преко њих реализује свој императив тј. уђе у друштво најпожељнијих паркова у југоисточној Европи.

Извори и литература

- Премовић, М., *Средње и Доње Полимље и Горње Подриње у средњем вијеку* (докторска дисертација), Београд, 2013.
- [https://sr.wikipedia.org/sr/Босна_и_Херцеговина_\(1878—1918\)](https://sr.wikipedia.org/sr/Босна_и_Херцеговина_(1878—1918)), 17.07.2017.
- Одлука о утврђивању Спомен-комплекса Тјентиште културним добром од изузетног значаја („Службени гласник Републике Српске“ бр. 01-1345/09).
- Допис Комисије/повјеренства за очување националних споменика БиХ бр. 05.1-35.3-42/17-2.

Рецензија каталога изложбе: *Концентрациони логор Јасеновац 1941–1945. године*

Мира Радојевић

Филозофски факултет у Београду

Рецензија

УДК

DOI

Поводом 75. годишњице пробоја последње групе логораша из Јасеноваца и ослобађања овог злогласног логора, колеге Тања Тулековић, виши кустос археолог, и Дејан Мотл, виши кустос историчар, припремили су мултимедијалну изложбу под радним насловом *Концентрациони логор Јасеновац 1941–1945. године*. У реализацији изложбе, која треба да буде отворена 22. априла ове године у Дому војске у Београду, учествује Јавна установа „Спомен-подручје Доња Градина“, основана 2003, у сарадњи са Министарством културе и информисања Републике Србије.

Према замисли аутора, изложбу би чинили документарни материјал, видео-материјал и изабрани предмети. Кроз неколико њених делова били би изложени: хронолошки преглед најважнијих догађаја у Европи и југословенској краљевини између два светска рата, стварање Независне Државе Хрватске (НДХ), са нагласком на доношењу расних закона и пратећој пропаганди, формирање и функционисање система јасеновачких логора од краја августа 1941. до 22. априла 1945. године. У том контексту посебна пажња посвећена је оснивању логора I – Крапје, логора II – Брочице, логора III – Циглана, логора IV – Кожара и логора V – Стара Градишка, Доњој Градини, судбини деце у логору, животу логораша, уништавању трагова злочина, пробоју логораша, раду Државне комисије за испитивање злочина, накнадним истраживањима, потрази породица за својим страдалим члановима, сећању на жртве и послератном међународном законодавству о злочину геноцида. Уз фотографије и изложене предмете (специјалне траке за обележавање Срба и Јевреја, жица за везивање логораша, окови, плакати,

новине, средства за убијање људи, усташке војне ознаке и слично), аутори су планирали да на неколико монитора прикажу и одабрани видео-материјал.

Пратећи део изложбе представља њен каталог, чији је саставни део ауторски текст Тање Тулековић и Дејана Мотла о јасеновачком логорском комплексу и његовој мучној историји. Написан је на основу доброг познавања архивских извора, објављених докумената, штампе, те старије и новије историографске литературе, настале у Југославији, Србији, Хрватској и Босни и Херцеговини. Посебно треба истаћи утисак да су колеге пажљиво пратиле шта је о НДХ и логорима у овој усташкој творевини писано последњих година, с обзиром на то да је приметно обновљено интересовање за истраживање садржаја Другог светског рата. Уз то, очито је да су се колеге према свим ауторима чије су радове користили односили са стручним поштовањем, коректно наводећи потребне библиографске податке и упуте на употребљену литературу. Наглашавамо и да се у оваквој врсти публикација све ређе налази научни апарат, а да је у овом случају он вишеструко користан, будући да сваки навод и фактографски податак чини проверљивим, а будуће истраживаче упућује на постојећу историографију, поготово новијег порекла.

Пишући текст о јасеновачком логорском комплексу, колеге Тања Тулековић и Дејан Мотл сачинили су прегледан и јасан резиме најзначајнијих догађаја и појава из неколико година његовог постојања, као и потоњих збивања, везаних за различите истражне поступке и сећање на жртве. Будуће читаоце упознали су најпре с условима у којима је створена НДХ и њеним расним законодавством, срачунатим да створи привид законске основе за прогон и ликвидацију „непоћудних“, потом са настанком логора, животом у њему, коришћењем логораша у логорским радионицама, судбини деце, начину уморства заточеника, потресним изјавама преживелих, планском уништавању свих сведочанстава о почињеном злочину, очајничком пробоју преосталих логораша, именима и кратким биографијама највећих злочинаца и најодговорнијих званичника НДХ, раду републичке истражне комисије, накнадним откривањем масовних гробница, подели јединственог Спомен-подручја Јасеновац након распада југословенске државе, називима девет гробних поља у оквиру Спомен-подручја Доња Градина. Оваквим одабиром тема и структуром у излагању добијен је заокружен историографски текст, разумљив онима који о Јасеновцу нису знали много, али и користан свима који би желели да знају више. Истовремено, текст

делује веома умерено, будући да је став према злочину недвосмислен, као што је неупитно и саосећање аутора са жртвама, допуштено иначе и у научној историографији, али да нема непотребних патетичних исказа или било каквог „мрзитељског“ тона. Приметно је, такође, да се аутори нису одређивали према актуелној расправи о броју српских жртава у НДХ, нарочито у Јасеновцу, што сматрамо рационалном одлуком, с обзиром на то да о овакво сложеном питању не може бити дискутовано у оквирима једне изложбе и у њеном пратећем каталогу. Управо зато, скрећемо пажњу на то да, помињући 700 хиљада убијених у комплексу логора Јасеновац, од чега 366 хиљада у Доњој Градини, колеге нису тврдили да ове податке и саме усвајају, него да су они написани на централном пануу Спомен-подручја. Исто се може рећи и за закључак Земаљске комисије Хрватске за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача, која је – упркос јасном ставу да број жртава не може бити прецизно утврђен – изнела претпоставку да их је могло бити између 500 и 600 хиљада. Имајући у виду карактер изложбе, колеге се у свом тексту нису одређивале ни према проблемима везаним за одсуство иницијативе Врховног штаба НОВЈ да Јасеновац буде ослобођен, одлуку послератних власти да сви остаци логора буду уништени и чињеницу да Јосип Броз Тито никада није обишао ово страстише, најстрашније према начину убијања заточеника, како су и сами закључили.

Имајући све наведено у виду, са задовољством препоручујемо овај текст за публикавање, надајући се притом да ће се са садржином каталога упознати што већи број читалаца, а изложбу видети што већи број посетилаца.

С поштовањем,

Београд, 11. март 2020.

Проф. др Мира Радојевић
Филозофски факултет у Београду

Документа о усташким зверствима 1941-1942. године

Приказ издања

Усташка зверства, зборник докумената (1941-1942), приредио Милан Кољанин, Архив Војводине, Нови Сад, Издавачка установа Епархије бачке Беседа, Нови Сад и Архив Републике Српске, Бања Лука, Нови Сад, 2020.

Драго Његован

Музејски и научни савјетник

Приказ

УДК

DOI

Крајем прошле године изашла је из штампе књига архивских докумената из фондова Архива Војводине, под насловом „Усташка зверства, Зборник докумената (1941-1942)“, коју је приредио др Милан Кољанин, виши научни сарадник у Институту за савремену историју, Београд, који је од 2018. у пензији. Приређивач ове важне архивске грађе је у већини својих ауторских монографија и научних чланака под научну лупу ставио више важних питања везаних за постојање злочиначке Независне Државе Хрватске (хрватско репресивно законодавство, функционисање система логора, покатоличавање православних Срба у НДХ итд.), као и питање Холокауста на подручју Југославије за време Другог светског рата. Несумњива научна репутација др Кољанина за теме о којима је реч у објављеним документима, који су у већини настали на немачком језику, препоручила га је издавачима за писца уводне студије и научно приређивање за штампу речених докумената, што је он у потпуности оправдао.

На самом почетку књиге стоји посвета: „Књигу посвећујемо свим Србима невино пострадалим у Глини, Гудовцу, Јадовну, Јасеновцу и на другим многобројним страстиштима Независне Државе Хрватске“.

Ту је и утешна, хришћанска порука: „Христос васкрсе из мртвих / Смрћу смрт поразивши / И свима у гробовима Живот даровавши!“

Структура књиге садржи уводну студију приређивача др Кољанина под насловом „Документа Архива Војводине о злочинима Независне Државе Хрватске“ (стр. 11-38), а затим Документа Архива Војводине (Ф. 563, Лични фонд Славка Одића, Досије заповедника полиције безбедности и Службе безбедности у Београду о усташким злочинима 1941-1942), са две целине: 1) Кратки садржаји докумената и 2) интегрални садржај 165 докумената, са приређивачевим објашњењима у фуснотама, којих је 907.

После тога се објављује уводно слово приређивача под насловом „Фотографија - сведок злочина и страдања“ (стр. 503-519) и публикује 61 фотографија документарног карактера, које сведоче о многим злочинима хрватских усташа који су описани у претходно презентованим документима.

У последњем делу књиге су скраћенице, извори и литература, именски регистар и кратка, стручна биографија приређивача, баш као што и доликује једном зборнику, састављеном по научним принципима и методама.

У својој уводној студији др Кољанин се бави историјским контекстом настанка Независне Државе Хрватске (НДХ), припадајућом архивском грађом и установама у којима се она чува, а која сведочи о улози НДХ у успостављању „новог европског поретка“ који је пројектовала и остваривала нацистичка Немачка под вођством фирера Адолфа Хитлера, и више њених савезника - фашистичке Италије, хортијевске Мађарске, борисовске Бугарске, италијанске Велике Албаније и других присталица Хитлера у Европи, да би обухватио и оне органе и установе које су успоставили Немци у окупираном Београду и остатку окупиране Србије као „домаћу управу“, тзв. Недићеву Србију.

После тога др Кољанин приказује делатност Славка Одића (Бихаћ, 1915 - Београд, 2006), који је прикупио ове документе, да би они 2008. године откупом од наследника завршили у Архиву Војводине. У овом сегменту приказана је Одићева партизанска, обавештајна и публицистичка делатност у периоду Другог светског рата и после његовог завршетка. Приређивач је објаснио како су преписи докумената доспели у руке Славка Одића. Приређивач је напоменуо да је део докумената Славка Одића завршио и у Архиву Републике Српске.

Др Кољанин закључује, на основу целине докумената, да су Немци били упознати са политиком НДХ да у потпуности уништи Србе

на „својој“ државној територији - трећину побити, трећину протерати и трећину покатоличити и похрватити - с тим да су настојали да та политика тактички не утиче на њихове шире, стратегијске замисли, што је доводило не само до отворених спорења, приговарања, саветовања и инструкција, како да се реши „српско питање“ у НДХ, већ и до обавештајног документовања усташко-хрватских злодела над Србима у НДХ у прве две године рата (1941-1942) и информисања најважнијих немачких окупационих установа у Београду о томе шта се све догађа преко Дрине.

Приређивач примећује да је у овом контексту био значајан и тзв. муслимански фактор на подручју БиХ, који је НДХ обухватила својим „државним“ простором. НДХ је муслимане БиХ прогласила „хрватским цвијећем“, саставним делом хрватске нације; неке виђеније представнике ове популације укључила у државни апарат НДХ, а остале у хрватске цивилне (великожупанске, котарске, опћинске и мјесне власти), полицијске (дјелатне и причувне), жандармеријске (редарство), војне (домобрани) и паравојне формације (Усташка војница).

Приређивач у уводној студији констатује да је прикупљање докумената о усташким зверствима против Срба у НДХ од стране немачких органа са седиштем у окупираном Београду било мотивисано сазнањем Немаца да ће за те злочине они бити окривљени јер су омогућили стварање НДХ. С једне стране је био Зигфрид Каше, немачки посланик у Загребу, који је одобравао хрватску политику уништења Срба, а с друге Глајзе фон Хорстенау, опуномоћени немачки генерал у престоници НДХ, који је ценио да ће усташки терор изазвати отпор Срба, као што га је и изазвао, те тиме негативно утицати на немачке интересе. Сличну логику су имали и приговори квислиншких власти у окупираној Србији немачким факторима, молећи Немце да заштите Србе у НДХ. Наиме, да нема усташког терора, не би било српског устанка, односно оспоравања НДХ као државе и немачке окупације под којом је она проглашена. Немци су брзо схватили да се НДХ не бори против комуниста (бољшевика), већ против обичног православног народа, тј. Срба на „њеној“ територији, који појма немају ни ко су ни шта су бољшевици, али имају веру у „мајчицу Русију“, на коју је напао Хитлер.

Др Кољанин прави јасну разлику између узрока устанка против окупатора и његових домаћих помагача у окупираној Србији, који предводи КПЈ на челу са Јосипом Брозом Титом, који има просовјетску подлогу, и устанка на подручју НДХ, који је претежно спонтани отпор

Срба (у источној Херцеговини, Лици и Босанској Крајини), који су изложени изненадним, масовним и бруталним облицима физичког и верског уништења од стране цивилних, полицијских, верских и војних снага НДХ.

Овде ћу додати своје мишљење о две релативно компактне територије које су устаници против окупатора и њихових помагача остварили 1941. у Ужицу и Дрвару. Тзв. Ужичка република, која је ослобођена напором партизана а донекле и четника, потрајала је до снажне немачке офанзиве. Већ пре тога су се комунистички партизани и ројалистички четници разишли на идеолошком плану и сукобили. У Дрвару, што значи и у Србу, устанак српског народа био је усмерен против зверстава НДХ, против усташког терора. Италијанска реокупација овог подручја довела је до суспендовања власти НДХ, али и до разлаза између устаника, герилаца, четника (било је више назива) и комунистичких партизана, што се десило крајем септембра 1941. Ројалисти су италијанску окупацију сматрали подношљивом, док су партизани наставили да се боре и против њих, и против усташа и против четника.

Но, вратимо се објављеним документима. Треба водити рачуна да је у сваком документу присутна свест немачких официра, немачких конфекената, немачких одговорних особа и њихових присталица на терену, како ће се неки неповољни догађај одразити на немачку част, немачки успех у рату и немачку будућност у „новом европском поретку“. Све што је водило неповољном исходу по Немце било је евидентно, прослеђивано чак до Берлина и тражено одговарајуће реаговање виших инстанци Трећег рајха.

Већ први документ фелдкомандатуре у Загребу од 26. јула 1941. немачког генерала у Загребу говори о масовним злочинима НДХ над Србима у НДХ, изражава се бојазан да за то не буде окривљен немачки Вермахт, који то толерише. Следећи документ сведочи о масовним злочинима усташа над Србима у Глини и Вргинмосту од маја до септембра 1941. Трећи документ се односи на масовна убијања Срба у Бихаћу и Великој Кладуши, што подразумева и убијање деце, као и забрану сахрањивања жртава, на шта се надовезује четврти документ који сведочи о масовним гробницама код Пећиграда, који је постао извор заразе. Итд.

Немогуће је у једном приказу ни у најкраћим цртама приказати сва документа. Зато ћемо изабрати само она коју су карактеристична за већи број и ширу слику збивања.

У документу бр. 9 реч је о сарајевској муслиманској резолуцији од 12. октобра 1941. у којој се муслимански прваци дистанцирају од политике усташке државе према Србима, јер ће она довести до пропасти „хрватских муслимана“, а у документу бр. 13 реч је о писму бањалучких муслиманских првака својим представницима у влади НДХ од 12. новембра 1941. у којем се жале на прозелитизам Римокатоличке цркве, на масовна убијања и пљачку, што подстиче комунистички устанак. С тим у вези је и документ бр. 11 немачког капетана Хефнера који заговара потребу аутономије Босне и Херцеговине.

У низу докумената се истиче злочиначка улога Еугена Дида Кватерника у спровођењу терора над Србима.

У документу бр. 24 говори се о насиљу над Србима у Брчком, њиховом покатоличавању и убијању, као и о убијању свих Јевреја.

Наравно, има низ докумената који се тичу хрватског усташког логора у Јасеновцу, страшном усташком злочину код Бањалуке у селима Дракулић, Мотике и Шарговац над Србима, изјавама избеглица из НДХ које су дате у Комесаријату на челу са Томом Максимовићем итд. Међу њима су карактеристичне оне које се тичу усташких злочина у Глини и Санском Мосту, у којем је на кућном прагу јула и августа 1941. убијено више хиљада Срба.

Низ докумената се односи на Тузлу и тзв. Хациефендићеву легију, која је вршила масовне злочине над Србима, као и на „експедицију“ усташке легије под командом Јуре Францетића кроз источну Босну и Подриње почетком пролећа 1942.

Објављени су, и до сада мање познати, документи о деловању четничког мајора Дангића у источној Босни (док. бр. 152) итд.

У документу бр. 162 извештава се да је усташки подофицир убио целу српску породицу у Кошеву крај Сарајева, али је пуштен на слободу. Коначно, у документу бр. 165 реч је о извештају СС мајору Вајнману о убиству 30 Срба у Стејановицима у Срему које су извршили усташе-муслимани.

Веома значајан део књиге је онај у коме се после писаних докумената налазе фотографије из Досијеа заповедника полиције безбедности и службе безбедности (Трећег рајха) у Београду о усташким злочинима. Фотографије су груписане у три хронолошко-тематске целине: 1) Гудовац и Сисак, 2) Источна Босна априла 1942. и 3) Ослобођење из усташког логора. Приређивач их је систематизовао, потписао и објаснио околности њиховог настанка и њихове употребе.

Вредност презентованих докумената и објављених фотографија је у чињеници да су масовни злочини НДХ документовани од стране немачких, дакле савезничких органа, што на основу њиховог непосредног увида, што на основу процене да су ненемачки извори веродостојни, на основу чега су превођени на немачки језик и слати надлежним немачким командама полицијског и војног карактера или немачким државним органима. Наиме, сви ови документи су нацистима били доступни на немачком језику, а овде се објављују у преводу на српски језик.

Овај зборник докумената о усташким зверствима, односно зверствима Независне Државе Хрватске, односи се само на 1941. и 1942. годину и обухвата само мањи део докумената од стварног броја. Хвала Славку Одићу што их је предао архивској установи. Треба и даље трагати и публиковати остале документе, како би истина о нацистима и усташама била и наративно документована, без обзира на чињеницу да стотине хиљада жртва (Срба, Јевреја, Рома и осталих) са именом и презименом, без имена и презимена, са познатим и непознатим гробом, својом невиношћу сведоче о геноциду који је НДХ извршила над Србима, Јеврејима и Ромима, знали ми појединости о томе или не. Невине жртве сведоче и о злочинцима, јер нема злочина без злочинаца.

In memoriam

Бошко БОРЈАНОВИЋ

Драган Тркуља

УДК ...

DOI ...

Шестог априла 2021. године умро је Бошко Борјановић, свједок трагедије дубичког подручја у Другом свјетском рату и активан учесник најдинамичнијег периода економског и друштвеног развоја Дубице.

Један је од оних кога су ратна збивања обликовала. О својој раној младости оставио је запис:

„Рођен сам овдје, земљо вољена, њде се од памћивјека рађало, живјело, умирало... Да! Рађало се у болу и џјесми, њоред оїњишїа, амбару, али и у збјеїу њоїкозарских шумарака, козарских висова. Живої ми њодарише оїац Милорад и мајка Драїиња, рођена Баїић, 8. децембра 1931. њодине у моме земаљском рају – мојим Срефлијама. Дјеїињсїво заїочињем уз браїа Душана, који, нажалосї, умире у њрећој њодини живоїа, и браїа Борислава, уз мноїо њажње и безїраничне љубави родишїеља – вриједних и надалеко знаних и цијењених домаћина.

Причало се да сам био најредно и здраво дијете. Завршавам њри разреда основне школе у Кадином Јеловцу, а даљње школовање ми њрекиде Друїи свјеїшски раї, фашисїичко-усїашка офанзива на моју вољену Козару и мој вољени народ. Као једанаесїњодишњи дјечак, уз мајчине скуїе, са браїом Бориславом, бивам заробљен и њосїајем лоїораш злоїласної лоїора Јасеновац. Имадох и њомало среће у

о̄ромној несрећи, јер нисам завршио свој дјечачки живої̄ као хољаде мојих вршњака и вршњакиња у мно̄обројним дјечијим ло̄орима смр̄иши широм ус̄иашке НДХ-зије. Ход њо мукама заїочей̄ је од Козаре, љреко Церовљана, Јасеновца, Банове Јарује, Бјеловара, да би се љривремено завршио у селу Велико Вуковје код Гарешнице, љдје сам са мајком и браїом био уїућен на роїски рад. У касну јесен 1942. љодине усїцејвам да се враїим у родни завичај, али сам убрзо ухаїшен са љородицом и сїроведен у заївор у Босанској Дубици. Ту сам љочео изучаваїи шус-їерски занаї, да би ме након два мјесеца сїасио Ибрахим Билајац, сїровевши ме љоред усїашке сїраже на љарїизанску їерийорију у родне Срефлије. Ту љосїајем командир љионирске чейе (заїисано у књици „Козара“). Заїим љосїајем члан УСАОЈ-а (Уједињени савез анїифашистїичке омлагине Јуїославије), ља СКОЈ-а. Са 12 љодина љосїао сам борац, љрво у оїшїини Мошїаничкој, а љослије у Команди мјесїа за Босанску Дубицу. Основно школовање завршавам у Парїизанској школи у Војскови, а више разреде, љо ослобођењу, у Босанској Дубици. Средњу Уїравну школу завршавам у Бањалуци.

Након ослобођења, са нейреболним ранама у души и срцу, које је раї̄ нанио једном дјечаку изїубљеної дјеїињсїва, враїам се на љородично оїњишїе, на које сїиже и оїац из роїсїва у Њемачкој, заїочињем живоїно љушовање младалачким заносом.“

Вријеме опоравка и обнове земље укључило га је у матицу токова које је друштво пролазило. Стављање у службу заједнице био је најважнији задатак за Бошка већ од првих дана завршетка рата. Средње образовање је наставио послије рата када се јавила потреба за кадровима способним и вољним да се ставе на располагање друштву. Радни ангажман га је водио кроз Саобраћајни одсјек дубичког среза, затим мјесто секретара Моштаничке општине, шефа поште у Срефлијама, шефа стручне службе у Општини, предсједника Друштвено-политичког вијећа, секретара Вијећа удруженог рада и на крају секретар општинског СУБНОР-а. Био је и одборник у три мандата.

Упоредо са овим био је изразито активан и у другим пољима, нарочито као спортски радник. Био предсједник и функционер Међуопштинског и Општинског фудбалког савеза. Учесник је бројних радних акција попут градње аутопута Београд-Загреб, градње Новог Загреба и пруге Љубија-Брезичани. За укупан допринос заједници награђен је са више одликовања, између којих: Орден рада са сребрним вијенцем, Орден за војне заслуге са сребрним мачевима, Орден братства

и јединства, Медаљу заслуга за народ, главну награду Матице иселџника из БиХ и признања Фудбалског савеза регије Бања Лука.

Након пензионисања 1988. године наставио је бити активан члан СУБНОР-а. Приврженост идејама ораганизације је гајио и у времену изазова 90-их година XX вијека када су многи прихватили супротан поглед на друштвене појаве и процесе од оних по којима су били препознавани раније.

Окружење страха и страдања, одсуство заштитничке очинске фигуре већ у раној младости били су преурањени изазови који га нису сломили. Макар не видљиво. При помену страдања породице или храбрих дјела учесника рата глас би му увијек задрхтао. Тако је исказивао бол и поштовање. Без патетике, само неконтролисани и искрени дрхтај у гласу.

О ратним догађајима је свједочио увијек са јасним сјећањем и досљедно. Као такав често је био позиван од стране медија, у пригодним приликама, да свједочи о догађајима из НОБ-а. Задње појављивање је било на дан ТВ премијере филма *Дара из Јасеновца*, након чега убрзо и умире.

Смрт га је затекла као члана Предсједништва СУБНОР-а К. Дубица. Његове дискусије на сједницама којима је редовно присуствовао слушане су са највећом пажњом, како од чланова, тако и од позиваних на сједницу начелника општине и министра. И на прагу десете деценије имао је снагу и вољу да присуствује обиљежавању значајних датума из НОБ-а.

Бошко Борјановић је био уважаван како од чланства СУБНОР-а и грађана Дубице, тако и од преживјелих учесника и симпатизера НОБ-а из сусједних општина. Његови трагови ће дуго бити видљиви. Бошко је био и остао - друг.

In memoriam

Базил ЗУКОЛО

Дејан Мотл

УДК ...

DOI ...

У Пожеги је 29. јуна 2021. године преминуо Базил Зуколо, посљедњи преживјели учесник пробоја из Концентрационог логора Јасеновац.

Ова породица италијанског поријекла живјела је у Новској. Ондје је 1. јуна 1922. године рођен Базилиј Зуколо. Животни пут довео га је 1942. у Пожегу, гдје се запослио у бријачкој радњи свог најстаријег брата Стјепана. Као италијански држављани и симпатизери Народно-ослободилачког покрета, браћа Зуколо успјели су избјећи позиве на мобилизацију у јединице хрватског домобранства. Када је 1943. средњи брат Томислав мобилисан у италијанску војску, Базил и

Стјепан су се одлучили прикључити партизанима.

Исте је године ухапшена група становника Пожеге, међу којима је био Стјепан. Убрзо је у селу Тренкову ухапшен и Базил, гдје је пошао по информације о породици своје дјевојке, која је била из тога села. Отпремљен је у Новску, гдје је прикључен групи Пожежана која је ухапшена нешто раније. Везани жицом, упућени су 1. новембра 1944. у Јасеновац. Базил и Стјепан распоређени су у радну групу VIII – разни теренски радови, познатију као Минцова теренска група (добила назив по логорашу Мајеру Минцу, који је погинуо приликом пробоја из логора). Ова радна група посљедњих дана логора имала је задатак да нафту која је у логор стигла у два теретна вагона преточи у

мању бурад. Бурад је затим одношена у Доњу Градину, одакле се осјетио смрад спаљених костију и коже. Иста радна група радила је и на откопавању гробница поред тзв. сабласног језера. По Базиловом сјећању, откопано је и спаљено 6–7.000 лешева.

Вече уочи пробоја налазио се на спрату зграде кројачке и обућарске радионице. Посматрајући уплаканим очима залазеће сунце, размишљао је о томе како као младић од непуне 23 године можда више никада неће угледати свјетлост дана. Међутим, наду у живот улио му је, неколико минута прије почетка пробоја, суграђанин и логораш Драгутин Комленовић, од којег је добио информацију да се припрема за пробој из логора. У пробоју је Базил изгубио брата Стјепана које је, према свједоцима, успио стићи до села Кошутарице, гдје га је убио усташа Филип Мађар звани Мађо. За разлику од њега, Базил се упутио на другу страну. Прешао је ријеку Струг, заједно са Марком Поповићем и још једним логорашем. Њих тројица су се три дана скривали у једном свињцу, све док нису сазнали да се у селу Врбовљани налазе партизани. Попут осталих логораша, био је живи костур, тако да се пред партизанима појавио са свега 48 кг тежине. Након рата вратио се у Пожегу, гдје је заједно са супругом Емилијом отворио фризерски салон за жене и мушкарце.

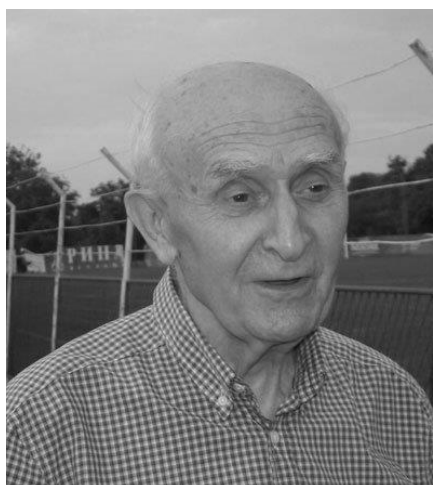
In memoriam

Др Милутин ВУЧКОВАЦ

Добрила Кукољ

УДК ...

DOI ...

Дана 25. марта 2021. године преминуо је доктор примаријус Милутин Вучковац, члан Удружења бивших логораша II свјетског рата и њихових потомака града Бања Лука. Милутин Вучковац рођен је 1934. године у Горњим Подградцима, општина Босанска Градишка. Основну школу завршио је 1952. године у Босанској Градишци, а гимназију 1956. године у Бањој Луци. Медицински факултет завршио је 1963. године у Београду, гдје је 1973. године положио и специјалистички испит. Радио је у Босанској Градишци на заштити здравља дјеце и омладине, а

потом постао руководилац гинеколошке оперативе са интензивном његом те начелник и управник Службе за заштиту здравља жена у Клиничко-болничком центру Бања Лука. Звање примаријус добио је 4. марта 1986. године. Стручно се усавршавао на клиникама у Београду, Загребу, Љубљани и Новом Саду. Специјалистички испит из гинеколошке урологије положио је 1986. године. Од оснивања Медицинског факултета у Бањој Луци, на Катедри за гинекологију, био је стручни сарадник, све до одласка у пензију. Био је предавач из гинекологије и акушерства у Средњој медицинској школи у Бањој Луци. Један је од оснивача Друштва за борбу против рака града Бања Лука и активно је учествовао у систематским прегледима који су имали за циљ рано откривање рака грлића материце код женске популације Бање Луке и

шире. Био је члан тима за изградњу тадашњег Клиничко-медицинског центра Бања Лука и активно учествовао у стварању модерног објекта на Паприковцу.

Поред медицине, велика љубав и хоби био му је фудбал, који је играо у гимназији у Бањој Луци и за вријеме студирања у Београду, те дуго био играч и капитен у матичном клубу ФК Слога ДИПО из Горњих Подградаца. Године 2016. спортски центар у Горњим Подградцима добио је назив СЦ „Др Милутин Вучковац“.

Сенатор Републике Српске био је од 2009. до 2017. године.

Отац др Вучковца, Игњатије, заробљен је као југословенски војник и 1941. године одведен у Њемачку, и у ропству је остао до завршетка II свјетског рата. Посљедњу годину ропства провео је у логору Дахау. Драгиња, мајка Милутина и Зорке, убијена је у логору Јасеновац 1942. године.

Као дијете од седам година, 1942. године, заробљен је и отјеран у логор Стара Градишка, потом у логоре Млака, Јабланац и Јасеновац. У логору Стара Градишка спавао је на голој земљи, храна је била врло оскудна и никаква, био је жељан воде да попије. Ту је добио болест органа за пробаву и кожне болести. Пратиле су их ваши, бухе, стјенице и цријевни паразити. Ужас, велики ужас. У Концентрационом логору Јасеновац одвојили су га од мајке, ставили плочицу са бројем око врата и потјерали према шталским вагонима. Цијелог живота су му у ушима одзвањали плач, јаук и крици мајке Драгиње, коју више никада није видио. Дједа Милу убише му у Јасеновцу. Милутин и сестра Зорка плакали су и дозивали, али све је било узалуд. У пратњи јасеновачких усташа отјерани су у логор Сисак, дјечји логор. Путовало се дуго у закључаним гвозденим вагонима. Из логора Сисак, у затвореним вагонима, отјерани су за Загреб. Са осталом дјецом смјештени су у велико двориште ограђено жицом. Били су на издисају од глади и заразних болести. Остали су у Загребу три дана, а затим превезени за Јастребарско у познати дјечји логор. Једном деком покривало се троје дјеце. Дјеца су оболијевала. Дешавало се да се ујутру нађу умрла дјеца, коју су камионима одвозили у гробље у Јастребарско. Потешкоће су биле сличне као у претходним логорима. Преживљавали су они најотпорнији. Највећа олакшица била је питка вода из цијеви. Храна слаба, неукусна – куване мисираче, краставци, купус, све у малим количинама. Цријевне и кожне болести били су стални пратиоци, који су угрожавали здравље и опстанак. Физиолошке потребе ноћу тешко су се обављале, страшени су вукодлацима и неприродним бићима која им пријете.

То је дјечи додатно улијевало велики страх. Жене које су биле распоређене на рад код хрватских породица у Славонији добијале су пропуснице да могу да траже своју дјецу. Милутинова стрина Јованка, тражећи своју дјецу, пронашла је Милутина и његову сестру Зорку.

Упутство сарадницима

Топола: часопис Спомен-подручја Доња Градина представља научни часопис ЈУ Спомен-подручја Доња Градина, који излази једном годишње у једној или више свесака. Главни циљеви часописа су истраживање историје шире околине Козарске Дубице, затим истраживање историје геноцида и ратних злочина на подручју Независне Државе Хрватске (1941–1945) са фокусом на логор Јасеновац и стратиште у Доњој Градини, као и развој критичког промишљања тема као што су геноцид, ратни злочини и Холокауст у Другом свјетском рату.

У складу с тим циљевима, часопис одликује посебна структура и тематика, изражена кроз следеће рубрике:

1) Историјска истраживања

Рубрика научно обрађује историју Дубице и ширег дубичког подручја (Козаре, Поткозарја и Просаре) те подручја са обје стране ријека Уне и Саве од Костајнице до Градишке, без временског ограничења. За ову рубрику прихватљиви су и научни радови који обрађују историју већих географских јединица (нпр. Поуња, Босанске Крајине, Баније или западне Славоније), као и реринти старијих ауторских текстова историографског карактера.

2) Студије о рату и геноциду

Сегмент часописа посвећен темама које су важне за дјеловање и мисију Спомен-подручја Доња Градина. У овој рубрици објављиваће се научни текстови који говоре о логору Јасеновац и стратишту Доња Градина, о ратним злочинима, страдању становништва, геноциду и другим логорима у НДХ и шире, те о геноциду и Холокаусту у Европи под Трећим рајхом. Рубрици одговарају и текстови општег типа који са теоријског или психолошког гледишта прилазе овим темама, као и текстови који се односе на Други свјетски рат на подручју окупиране Југославије.

3) Документи и сјећања

Дио часописа посвећен објављивању историјских извора — архивске грађе и ауторизованих сјећања. Примарна тематика извора односи се

на логор Јасеновац, односно на рат и ратне злочине на територији НДХ (1941–1945). Секундарно, објављиваће се и архивска и мемоарска грађа од посебног научног и образовног значаја која се односи на историју Дубице и ширег дубичког подручја, без временског ограничења.

4) Ставови

Часопис обезбјеђује простор за краће полемичке текстове који аргументовано образлажу одређени критички став у односу према процесима и дешавањима, односно другим ставовима и текстовима, а који су уско тематски везани за питања страдања, ратних злочина и Холокауста у Другом свјетском рату, те пратеће културе сјећања. У изузетним случајевима прихватљиви су и текстови већег обима.

5) Прилози

Простор за прилоге резервисан је за текстове који се због своје форме не уклапају у претходне рубрике. Поред приказа књига, које су садржајем сродне тематици часописа, ова рубрика је превасходно намијењена извјештајима о дјелатностима Спомен-подручја Доња Градина и других сродних установа, те прилозима просвјетних и научних радника из области педагошко-образовног рада на тему ратних злочина и геноцида под НДХ.

Сарадници који шаљу своје радове дужни су да наведу своје пуно име и презиме, институцију у којој раде и своју и-мејл адресу. Радови за прву, другу и трећу рубрику третирају се као научни радови и уз себе морају имати апстракт (до 150 ријечи), кључне ријечи (до 10) и сажетак на енглеском језику (прихвата се и превод апстракта).

Текстови достављени за прву и другу рубрику морају бити квалитетни радови научног карактера и морају посједовати научни апарат. Од ових радова очекује се да испуњавају један од два услова: 1) оригиналан научни допринос у тематици коју обрађују, са изношењем нових чињеница и сазнања добијених употребом научне методологије са могућношћу провјере извора (оригинални научни рад), 2) квалитетан синтетички преглед досадашњих резултата науке, односно критички осврт на исте (прегледни чланак). У трећој рубрици, уколико се објављују преписи архивских докумената, сваки документ мора уз себе имати име архивске установе у којој се чува, назив фонда и сигнатуру. Приређивачи су одговорни за тачност преписа докумената, односно за тачност и аутентичност транскрипције сјећања. Текстови за четврту и

пету рубрику не сматрају се научним радовима, па стога не морају имати уз себе ни научни апарат.

Текстови се достављају на мејл адресу редакције у DOC или DOCX формату, папир А4, фонт *Times New Roman* или *Liberation Serif*, величина слова 12 (за фусноте 10), без прореда (1.0). Обавезни су наводници у складу са језичким стандардом, дупли доњи па дупли горњи, [„] и [“], који се на тастатури за српски језик добијају комбинацијом *AltGr + S* и *AltGr + D*. Фусноте уносити обавезно иза интерпункције. Не уносити фусноте у апстракт.

Пожељно је да текстови за прве двије рубрике садрже до 16 страница. Уколико се ради о текстовима од посебног значаја, могуће је, у сагласности са редакцијом, премашити ову границу. Преписи докумената у радовима за трећу рубрику морају имати величину слова 11, а ауторски коментар величину 12. Пожељна величина текстова за четврту рубрику („Ставови“) је до шест страница А4 формата, док ће већи текстови бити прихваћени само у изузетним околностима.

Научни апарат наводи се у фуснотама (*Footnote*). Архивска грађа наводи се на сљедећи начин: установа (скраћеница), фонд (број или скраћеница), сигнатура; даље у тексту у скраћеној верзији. На примјер:

— Архив Републике Српске (АРСБЛ), Изванредни народни суд Бањалука (88), бр. 4.

— АРСБЛ, ф. 88, бр. 30.

Књиге се наводе тако што се наведе аутор, наслов (у курсиву), мјесто и година издања и број странице:

— Dušan D. Samardžija, *Bosanskodubičko područje u NOR-u i socijalističkoj revoluciji 1941–1945*, Bosanska Dubica 1984, 199.

— D. Samardžija, *Bosanskodubičko područje u NOR-u...*, 240.

Текстови објављени у зборницима и часописима наводе се тако што се наводи аутор, назив текста (под наводницима, без курсива), назив публикације (без наводника, у курсиву), уредник, мјесто и година издања (уколико је часопис, мјесто долази у загради иза назива публикације, а број и година након те заграде), број странице:

— Sanja Gladanac, „Uspostava državnog školstva na području Velike župe Vrhbosna“, u: *Bosna i Hercegovina 1941: novi pogledi*, ur. Husnija Kamberović, Sarajevo 2012, 67.

- S. Gladanac, „Uspostava državnog školstva...“, 71.
- Miladin Životić, „Patriotizam i socijalizam“, *Praxis* (Zagreb), br. 3-4, 1972, 489.
- M. Životić, „Patriotizam i socijalizam“, 495.

Текстови са интернета наводе се на исти начин, с тим да се назив сајта ставља у једноугласте заграде уз навођење датума приступа:

- Slavko Goldstein, „Ratovanje na pravoj strani“, *Novosti* (Zagreb), 24. 7. 2011. <www.novosti.com> (25. 9. 2020)
- S. Goldstein, „Ratovanje na pravoj strani“.

Прихватају се и ћирилички и латинички текстови. Текстови на српском језику биће лекторисани о трошку редакције. Аутори који своје текстове достављају на другим језицима дужни су да обезбиједи лекторисање својих текстова.

Достављене текстове разматраће чланови редакције. Редакција шаље текстове на двије анонимне рецензије. Да би рад био прихваћен за штампу, потребно је да обје рецензије буду позитивне и да га оба рецензента препоручују за штампу. Они који не испуњавају услове биће одбијени, а они који би могли бити објављени уз извјесна побољшања, биће враћени ауторима на дораду, уз коментар рецензента или редактора. Редакција задржава право да измијени наслов рада уколико сматра да исти није сагласан са садржајем текста.

Рок за доставу радова: 31. март 2022.

И-мејл адреса: redakcija@jusp-donjagradina.org

Instructions for authors

*Topola: Journal of Memorial Zone Donja Gradina*¹ is a scientific journal published annually in one or more issues. Two primary goals of this journal are: 1.) to foster the research of history of the wider geographic region of Kozarska (Bosanska) Dubica, 2.) to further the ongoing historical and multi-disciplinary research into the history of genocide and war crimes on the territory of the Independent State of Croatia (NDH) (1941-1945), focusing on the Jasenovac concentration camp, as well as to encourage the critical examination of issues such as genocide, war crimes and the Holocaust during the Second World War.

Based on those premises, the journal is structured through following sections:

1.) Historical Research

This section is intended for scholarly texts that explore the history of Dubica, its wider geographic region, including Kozara and Prosara mountains, as well as the entire territory surrounding the Una and Sava rivers from Kostajnica to Gradiška, with both sides of the riverbanks, and without a time-frame. In this section we may also publish the histories of wider regions (such as Pounje, Bosanska Krajina, Banija or Western Slavonia), as well as vintage historical texts in any historiographic form.

2.) Studies of War and Genocide

This part of the journal is focused on those issues that are of special interest for the Memorial Zone Donja Gradina. Here, we will publish scientific papers that talk about the Jasenovac concentration camp, war crimes, destruction of society and loss of civilian life during the war, genocide, other concentration and death camps in NDH and beyond, the Holocaust in Europe under Third Reich and so on. Papers that approach these issues from a generalized, theoretical and psychological viewpoint are also suitable, as well as histories of WW2 in occupied Yugoslavia.

¹ **Topola (Топола)**, noun — **Poplar** [Lat. *Populus*]; the „Poplar of Horror“ was a poplar tree located at the bank of Sava and Una rivers, used as gallows by the executioners from the Jasenovac Concentration Camp.

3.) Documents and Testimonies

Section dedicated for publishing historical sources — archival documents and testimonies. Primarily, we will publish those sources that give us an insight into history of Jasenovac concentration camp, as well as history of war and war crimes on the territory of NDH (1941-1945). Secondly, we will publish historical sources of special scientific and educational significance for the history of the Dubica region, without a time-frame.

4.) Perspectives

The journal also encourages authors to contribute their short essays that critically analyze and rethink any given opinions, trends, processes or other texts in connection to issues of special interest for our journal, such as war crimes, loss of life and the Holocaust in the Second World War, as well as its corresponding memory culture. In extraordinary cases we may also accept longer texts.

5.) Contributions

Section for other texts that due to their form do not belong to any of the previous sections. Here, we will publish reviews of books which are conceptually related to our issues, reports on activities of the Memorial Zone Do-nja Gradina and similar institutions, reports on educational activities concerned with war crimes and genocide in Second World War, interviews with curators, teachers, researchers etc.

Authors who send their papers must also write down their full name, institution and an e-mail address. Papers for first, second and third section are treated as works of scientific character, so they have to include an abstract (up to 150 words), key words (10 at most) and a summary that will be translated to Serbian language.

Papers for first and second sections without an exception must be academic in nature and must include references (citation). They also have to meet one of two demands: 1.) original academic contribution to our understanding of issues dealt with by the text, with addition of new facts and perspectives (original scientific paper), 2.) a synthesis of results offered by current research in the humanities, or a critical review of that research (review article). Texts intended for the third section, if they are presenting archival records, those records must contain the name of the archival institution, record group (fond) or a record collection name and a signature. Au-

thors are responsible for a precise transcription of documents and testimonies. Texts intended for a fourth or a fifth section are not treated as scientific papers.

Authors should send their papers to the Editorial Board's email address, in DOC or DOCX formats, A4 paper size, font *Times New Roman* or *Liberation Serif*, font size 12 (10 for footnotes), spacing 1.0. Authors should use proper English language quotation marks, ["] and ["]. Please insert your footnotes after punctuation marks. Do not insert them in your abstract.

Papers for the first two sections should span up to 16 pages, but we're open for even longer papers if they are of high academic quality. Transcriptions of documents and testimonies for the third section texts should be typed in font size 11, while author's own comments would retain size 12. Texts intended for our fourth section ("Perspectives") should be up to 6 pages long (size A4), while longer text may be acceptable under special circumstances.

References are to be written in footnotes (not endnotes). Archival records are cited in the following manner: institution (abbreviation), record group or collection (its number or its sign), reference code; onward in a shortened version. For example:

— National Archives and Records Administration (NARA), Foreign Record Seized (RG 242), T314, roll 560, frame 1280.

— NARA, RG 242, T314, roll 560, frame 1280.

Reference to books should be starting with the author's name, followed by the title (italic), publication place and year, page number:

— Milan Ristović, *U potrazi za utočištem: jugoslovenski jevereji u bekstvu od Holokausta 1941-1945*, Beograd 1998, 50.

— M. Ristović, *U potrazi za utočištem...*, 94.

Texts published in journals and conference proceedings should start with the author's name, followed by the title of the text (in quotes, no italics), name of the publication (in italics, no quotes), editor's name, location and year (if it is a journal, location should be written in parentheses after the publication, followed by the issue's number outside, and a year inside a new pair of parentheses), ending with a page number:

— Olga Manojlović Pintar, "Još jednom o Milanu Nediću, emigraciji i reviziji istorije", in: *Preispitivanje prošlosti i istorijski revizionizam: (zlo)u-*

potrebe istorije Španskog građanskog rata i Drugog svetskog rata na prostoru Jugoslavije, ed. Milo Petrović, Belgrade 2014, 307.

— O. Manojlović Pintar, “Još jednom o Milanu Nediću...”, 309.

— Alan Labus, “Bitka za Staljingrad i promidžba NDH: kako je po odluci vodstva NDH poraz Osovine u tisku NDH pretvoren u pobjedu”, in: *Časopis za suvremenu povijest* (Zagreb), no. 1 (2010), 79.

— A. Labus, “Bitka za Staljingrad i promidžba NDH...”, 82.

Texts from the internet should have the same form, while a web address must be placed in angle brackets with a date of the access; if an address is longer than 50 characters, please use only the address of the given website:

— “The Trial of Adolf Eichmann”, Session 46, Part 5 of 6, 2012.
<www.nizkor.org> (10. 10. 2020)

— “The Trial of Adolf Eichmann”.

Authors whose texts, written in English, were accepted for publication, must provide a proofreader.

All texts will be taken into consideration by the Editorial Board and sent to two anonymous reviewers. Each text has to be recommended by both reviews. Those that do not conform will be rejected, while others that could be published given some improvement, will be sent back to the author with an anonymous comment. Editors may change the title of the paper if they consider the existing one inadequate in relation to the content.

Deadline: March 31st 2022

E-mail address: redakcija@jusp-donjagradina.org